

**T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**NADİR ŞAH DÖNEMİNDE AFŞARLILARIN BABÜRLÜLER VE
TÜRKİSTAN HANLIKLARI İLE İLİŞKİLERİ (1736-1747)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Umut KIRCA

Tarih Anabilim Dalı

Genel Türk Tarihi Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU

ARALIK 2018

**T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**NADİR ŞAH DÖNEMİNDE AFŞARLILARIN BABÜRLÜLER VE
TÜRKİSTAN HANLIKLARI İLE İLİŞKİLERİ (1736-1747)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Umut KIRCA

Tarih Anabilim Dalı

Genel Türk Tarihi Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU

ARALIK 2018

Umut KIRCA tarafından hazırlanan NADİR ŞAH DÖNEMİNDE AFŞARLILARIN
BABÜRLÜLER VE TÜRKİSTAN HANLIKLARI İLE İLİŞKİLERİ (1736-1747)
adlı bu tezin yüksek lisans tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU

Tez Danışmanı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak
kabul edilmiştir.

Danışman : Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU

Üye : Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Gülseren Ceceli DURSUN

Yedek Üye : Prof. Dr. Osman Yorulmaz

Yedek Üye : Prof. Dr. Hayrunnisa Alan

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna
uygun olarak yazılmıştır.

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

Umut KIRCA

NADİR ŞAH DÖNEMİNDE AFŞARLILARIN BABÜRLÜLER VE TÜRKİSTAN HANLIKLARI İLE İLİŞKİLERİ (1736-1747)

ÖZET

1688’de Horasan’da doğan Nadir Şah 1726’da bölgesel yöneticilikten Safevî Devleti’nin ordu komutanlığı ve idareciliğine kadar yükseldi. 1736’da Mugan Ovası’ndaki kurultayda İran Şahı olarak ilan edilen Nadir Şah bu şekilde Afşarlı Hanedanı’nın kurucusu oldu. Nadir Şah’ın hükümdarlık dönemine damga vuran olaylardan biri Babürlüler üzerine gerçekleştirdiği Hindistan Seferi idi. Sınırdaki Kandahar şehri ve Abdaliler ile Gılzayların, Babürlü topraklarına kaçması tarafların savaşmasına neden oldu. 1738 ile 1740 arasında süren Afşarlı - Babürlü mücadelesini kazanan taraf Afşarlılar oldu. Afşarlılar buradan büyük bir servet ve şöhret elde ederek geri döndü.

Nadir Şah ve ordusu Hindistan Seferi’nin hemen ardından Batı Türkistan’a yöneldi. Buhara ve Hive hanlıklarının Safevîler devrinden beri devam eden Horasan saldırıları ile Rusya’nın Türkistan’a doğru genişlemesi Nadir Şah’ın buraya sefer yapmasının temel nedenlerini oluşturdu. 1740 yılının Haziran ile Aralık ayları arasında devam eden seferler neticesinde Nadir Şah ve Afşarlılar, Buhara ve Hive hanlıklarına boyun eğdirmeyi başardı. Böylece İran için Rus tehlikesini ortadan kaldıran Nadir Şah, Türkistan hanlıklarını da itaat altına alarak onların Horasan saldırılarını engelledi.

Bu seferlerin ardından Afşarlılar hem Babürlüler hem de Türkistan hanlıkları ile münasebetlerinde üstün konumda bulundular. Bu durum Nadir Şah’ın öldürüldüğü tarih olan 1747’ye kadar devam etti. Nadir Şah’ın ölümünden sonra ise Afşarlılar iç sorunlarla boğuşmaya başlarken Babürlüler yıkılış sürecine girdi. Türkistan hanlıkları ise Ruslar ile mücadele etmeye başladı. Bundan dolayı Nadir Şah’tan sonra Afşarlıların Babürlüler ve Türkistan hanlıkları ile ilişkileri hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır.

ANAHTAR KELİMELER: Nadir Şah, Safevîler, Afşarlılar, Babürlüler, Buhara Hanlığı, Hive Hanlığı.

RELATIONS OF AFSHARIDS WITH MUGHALS AND TURKESTAN KHANATES DURING THE NADER SHAH PERIOD (1736-1747)

ABSTRACT

Born in Khorasan in 1688, Nader Shah rose from a regional command of a region to the command and leadership of the Safavid Empire in 1726. Nader Shah was declared the Shah of Iran (Persia) by the kurultai at the Mugan Plain in 1736 and became the founder of the Afsharid Dynasty. One of the most important events during the rule of Nader Shah was the India Campaign against the Mughals. A war broke between the sides as the people of Kandahar, Durranis and Gilzays fled towards the Mughal Empire. The war in 1738-1740 between the Afsharids and Mughals has been won by the Afsharids. Afsharids returned from the battle with lots of spoils and fame.

Right after his India Campaign, Nader Shah and his army turned towards West Turkestan. The continuous attacks of the Khanates of Bukhara and Khiva to Khorasan since the time of the Safavid Empire, as well as Russia's expansion towards Turkestan have become the main reasons behind Nader Shah's campaign to this area. As a result of his campaigns between June 1740 and December 1740, Nader Shah and Afsharids have managed to subjugate the Khanates of Bukhara and Khiva. As a result, Nader Shah eliminated the Russian threat against Iran and put an end to the attacks on Khorasan by subjugating the Turkestan khanates.

Following these campaigns, Afsharids held the higher ground in their relations with both the Mughals and Turkestan khanates. This continued until 1747 when Nader Shah was killed. After Nader Shah's death, Afsharids fell into chaos while the Mughal Empire began its dissolution. Turkestan khanates, on the other hand, began fighting with the Russians. That's why source texts do not contain too many details about Afsharids' relations with the Mughals and Turkestan khanates after Nader Shah rule.

KEYWORDS: Nader Shah, Safavids, Afsharids, Mughals, Khanate of Bukhara, Khanate of Khiva.

ÖNSÖZ

Nadir Şah (1736-1747), XVIII. yüzyıl Anadolu, İran ve Asya tarihinde önemli rol oynayan bir liderdir. 1736'da Afşarlılar adını taşıyan kendi hanedanını kurarak ömrü boyunca güçlü bir İran Devleti imajı yaratmaya çalışmıştır. Nadir Şah bunun için kudretini hem Osmanlı Devleti hem de Asya kıtasındaki çağdaş devletlere karşı göstermeye çalışmıştır. Nadir Şah çeşitli gerekçelerle ülkesinin doğusundaki Babürlüler ve Türkistan hanlıklarına karşı sefer tertip edip bu seferlerinden muzaffer bir şekilde geri dönmüştür. Bu zaferlerin akabinde "Asya'nın son fatihi" olarak şöhret bulan Nadir Şah, Batı Türkistan ve Hindistan'ın kuzeybatısına yayılan bir İran Devleti yaratarak Asya tarihinde önemli bir konum elde etmiştir. Böylece uzun yıllar sonra İran siyasi arenada tekrar büyük bir prestij kazanmıştır. Bu yüzden XVIII. yüzyılın ilk yarısında Afşarlıların Babürlüler ve Türkistan hanlıkları ile kurduğu siyasi-askerî münasebetler İran, Batı Türkistan ve Hindistan tarihinde önemli rol oynamıştır.

Bu zamana kadar Türkiye'de Afşarlılar dönemi İran tarihi ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmasına rağmen Afşarlıların Nadir Şah zamanında Babürlüler ve Türkistan hanlıkları ile kurduğu münasebetler hakkında bir çalışma yapılmamıştır. Bundan dolayı yapılan bu çalışma ile söz konusu alandaki boşluğun doldurulması amaçlandı.

Çalışmamın her anında büyük desteğini ve yardımını gördüğüm değerli danışman hocam Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU'na büyük bir teşekkür borçluyum. Yine Türkiye'de bulunmayan Farsça eserleri Tahran'dan temin konusunda yardımcı olan Dr. Öğr. Üyesi Gülseren Ceceli DURSUN'a teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak eğitim hayatımın her anında desteklerini esirgemeyen sevgili annem ve babama sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Umut KIRCA

İstanbul, Aralık 2018

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	VII
ABSTRACT	IX
ÖNSÖZ	XI
KISALTMALAR	XV
GİRİŞ	1
KAYNAK TANITIMI	5
ANA KAYNAKLAR.....	5
ARAŞTIRMA ESERLER.....	11
I. NADİR ŞAH'IN ORTAYA ÇIKIŞI VE AFŞARLI HANEDANI'NİN KURULUŞU	15
1.1 Safevî Devleti'nin Yıkılış Süreci.....	15
1.2 Nadir Kuli'nin Ortaya Çıkışı ve İlk Faaliyetleri	17
1.3 Şah II. Tahmasb'ın Maiyetine Girişinden Hükümdarlığa Kadar Nadir Kuli'nin Faaliyetleri (1726-1736).....	20
II. NADİR ŞAH DÖNEMİNDE AFŞARLI - BABÜRLÜ İLİŞKİLERİ	33
2.1 Nadir Şah Öncesinde Safevî - Babürlü İlişkileri (1510-1722).....	33
2.2 Nadir Kuli'nin Nüfuzu Altında Safevî - Babürlü İlişkileri (1730-1736)	40
2.3 Nadir Şah Döneminde Afşarlı - Babürlü İlişkileri (1738-1747)	42
2.3.1 Kernal Savaşı'ndan Önce Afşarlı - Babürlü İlişkileri.....	42
2.3.2 Kernal Savaşı	52
2.2.3 Kernal Savaşı'dan Sonra Afşarlı - Babürlü İlişkileri	60
III. NADİR ŞAH DÖNEMİNDE AFŞARLI - TÜRKİSTAN HANLIKLARI İLİŞKİLERİ	77
3.1 Nadir Şah Öncesinde Safevî - Buhara Hanlığı İlişkileri (1508-1722).....	77
3.2 Nadir Şah Öncesinde Safevî - Hive Hanlığı İlişkileri (1512-1722).....	84
3.3 Nadir Şah Döneminde Afşarlı - Buhara Hanlığı İlişkileri (1740-1747)	86
3.4 Nadir Şah Döneminde Afşarlı - Hive Hanlığı İlişkileri (1740-1747)	94
SONUÇ	105
BİBLİYOGRAFYA	109
ÖZGEÇMİŞ	115

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren (Türkçe eserler için)
DİA	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed	: Editör (Türkçe eserler için)
ed. by	: Editör (İngilizce eserler için)
hş.	: Hicri-Şemsi
İA	: MEB İslâm Ansiklopedisi
MSGSÜ	: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
p.	: Sayfa (İngilizce eserler için)
s.	: Sayfa (Türkçe ve Farsça eserler için)
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
trans. by	: Çeviren (İngilizce eserler için)

GİRİŞ

Afşarlı Hanedanı 1736 ile 1804 yılları arasında Meşhed merkezli olarak İran coğrafyasında hüküm sürmüş Türkmen kökenli bir hanedandır. Adından da anlaşılacağı üzere Afşarlılar, Oğuzların Avşar/Afşar boyuna mensuptur ve Nadir Şah hanedanının kurucusudur.

Nadir Şah, XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Horasan'da tarih sahnesine çıkıp 1726'da Safevî Devleti'nde (1501-1736) komutanlığa ve yöneticiliğe kadar yükseldi. Bu tarihten itibaren merkezî anlamda çökmüş devleti toparlayan Nadir Şah; Osmanlı Devleti, Abdalîler ve Gılzaylar ile başarılı bir şekilde mücadele etti. Bunun neticesinde Nadir Şah 1736'da askerî başarılarına ve yeteneğine nispetle Mugan Ovası'nda gerçekleştirilen kurultayda Safevî Hanedanı'nın İran üzerindeki hâkimiyetinin sona ermesiyle birlikte "şah" ilan edildi. Böylece Afşarlı Hanedanı da kurulmuş oldu.

Bizim çalışmamızın konusu Nadir Şah döneminde Afşarlı Hanedanı'nın Babürlüler ve Türkistan hanlıkları ile siyasi ve askerî münasebetleridir. Konunun daha geniş yönlü anlaşılabilmesi için Safevî Devleti'nin yıkılışı, Nadir Şah'ın hükümdarlığa kadar geçen süredeki faaliyetleri ve ilişkilerin önceki devresini oluşturan Safevî - Babürlü, Safevî - Buhara Hanlığı ve Safevî - Hive Hanlığı ilişkilerinin siyasi ve askerî boyutlarına da tezimizde genel hatlarıyla yer verdik. Çalışmamızı hazırlarken konunun kaynaklarının büyük ölçüde Farsça olması sebebiyle Farsça ana kaynaklar ve bu ana kaynaklara dayanılarak yazılan araştırma eserlerinden büyük ölçüde istifade ettik. Bununla birlikte konuyla ilgili İngilizce ve Türkçe ana kaynaklar ile araştırma eserleri de kullanmaya gayret ettik. Kullandığımız kaynaklar hakkında da "Kaynak Tanıtımı" bölümünde bilgi verip kullandığımız kaynakların konumuzla ilgili kısımlarını açıkladık.

Çalışmamızın “Nadir Şah’ın Ortaya Çıkışı ve Afşarlı Hanedanı’nın Kuruluşu” adlı birinci bölümünde öncelikle Safevî Devleti’nin yıkılışı ve bunun sebepleri açıklanmaktadır. Bunun ardından Nadir Kuli (Şah)’nin ortaya çıkışı, Horasan’daki ilk faaliyetleri ve Safevî Devleti’nin hizmetine giriş süreci ele alınmaktadır. Bölümün son kısmında ise Nadir Kuli (Şah)’nin Safevî Devleti komutanı ve idarecisi olarak büyük ölçüde Osmanlı Devleti, Abdaliler ve Gılzaylar ile giriştiği mücadelelere yer verilmektedir.

Tezimizin ikinci bölümünü ise “Nadir Şah Döneminde Afşarlı - Babürlü İlişkileri” oluşturmaktadır. Bu bölümde ilk olarak esas konumuza temel teşkil etmesi bakımından Nadir Kuli (Şah)’nin ortaya çıkışına kadar Safevî - Babürlü siyasi ve askerî ilişkileri genel hatlarıyla incelenmektedir. Bunun ardından Nadir Kuli (Şah)’nin yöneticiliği altında Safevî - Babürlü siyasi ve askerî münasebetleri ele alınmaktadır. Bölümün üçüncü kısmında ise Nadir Şah döneminde Afşarlı - Babürlü siyasi ve askerî münasebetleri üç başlık altında detaylı olarak anlatılmaktadır. İlk olarak iki devletin büyük mücadelesi olan Kernal Savaşı (23-24 Şubat 1739) öncesinde tarafların münasebetleri irdelenmektedir. Akabinde Kernal Savaşı’na geniş olarak yer verilmektedir. Son olarak Kernal Savaşı’ndan sonra Nadir Şah’ın ölümüne kadar geçen zaman diliminde tarafların yaşadığı siyasi ve askerî münasebetlerden söz edilmektedir.

“Nadir Şah Döneminde Afşarlı - Türkistan Hanlıkları İlişkileri” adını taşıyan eserimizin üçüncü bölümünde, ikinci bölümdeki gibi öncelikle konunun temelini oluşturması açısından sırayla Nadir Kuli (Şah) öncesinde Safevî - Buhara Hanlığı ile Safevî - Hive Hanlığı siyasi ve askerî münasebetlerine genel hatlarıyla yer verilmektedir. Nadir Kuli (Şah)’nin Safevî Devleti hizmetindeyken Buhara ve Hive hanlıkları ile kurduğu münasebetler hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamasından ötürü bu konuda ayrı bir başlık yer almamaktadır. Bundan dolayı Safevî devrinde tarafların siyasi ve askerî münasebetlerinden sonra sırayla Nadir Şah döneminde Afşarlıların Buhara ve Hive hanlıkları ile siyasi ve askerî ilişkileri anlatılmaktadır.

Türkiye’de şimdiye kadar Nadir Şah ve Afşarlılar ile ilgili yapılan çalışmalar ekseriyetle Osmanlı Devleti ile mücadeleleler ve münasebetler üzerinedir. Dolayısıyla Nadir Şah ile Afşarlıların Babürlüler ve Türkistan hanlıkları gibi Asya kıtasındaki dönemin önemli güçleriyle münasebetleri hakkında ülkemizde henüz bir çalışma yapılmamıştır. Bundan dolayı yaptığımız bu çalışmanın söz konusu alandaki eksikliği doldurmaya yönelik küçük bir katkıda bulunabileceği ve bu alanda çalışmak isteyen araştırmacılara yararlı olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAK TANITIMI

ANA KAYNAKLAR

Çalışmamızda kullandığımız ana kaynakların ilki olarak Safevîlerin yıkılış dönemi, Nadir Şah'ın ortaya çıkışı ve onun tahta geçişi, hükümdar olduktan sonra Nadir Şah'ın faaliyetleri hakkında bilgi veren, Mirza Mehdî Han Esterabadî tarafından kaleme alınmış Farsça *Târih-i Cihânguşâ-yi Nâdirî* adlı eseri söyleyebiliriz. Mirza Mehdi Han Esterabadî, Nadir Şah'ın kâtiplerinden olup kökü Safevîlere dayanmaktadır. Sözlükçülük ve Türk lehçeleri alanlarında yetenekli olan Mirza Mehdi Han Esterabadî, Nadir Şah'ın güvendiği devlet adamlarından biriydi.¹ Buna nispetle 1736'dan kısa süre sonra Nadir Şah'ın hizmetine giren Mirza Mehdi, Nadir Şah tarafından 1738'de "han" unvanını elde etti.² Eserde Nadir Şah'ın seferleri detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Dolayısıyla en fazla yararlandığımız iki ana kaynaktan birisidir. Eserin anlatımında Nadir Şah'ı öven bir üslup dikkat çekmektedir.³ Biz çalışmamızda bu eserin 1390 hicri-şemsi yılında, Tahran'da Mitra Mehrabadî editörlüğünde neşredilen baskısını kullandık.⁴

Mirza Mehdi Han Esterabadî'nin bir başka eseri olan *Dürre-i Nâdirî*, Nadir Şah'ın biyografisini ağır ve edebî bir dille anlatmakta olup Farsça yazılmıştır. Müellifin eseri yazarken İlhanlı Devleti zamanının ana kaynağı olan *Târih-i Vassaf* adlı

¹ Babak Javanshîr, **İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler (Safevî Dönemi - I. Şah Tahmas Hâkimiyetinin Sonuna Kadar / 1576)**, MSGSÜ SBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 38; Altan Çetin - Kaan Dilek, **Safevî Dönemi İran Tarihi Safevî Tarihinin Kaynakları**, İstanbul 2011, s. 72-73.

² M. R. Arunova - K. Z. Eşrefyan, **Nadir Şah-ı Avşar**, çev. Nergize Turaeva, İstanbul 2015, s. 16.

³ M. R. Arunova - K. Z. Eşrefyan, **a.g.e.**, s. 17.

⁴ Mirza Mehdi Han Esterabadî, **Târih-i Cihânguşâ-yi Nâdirî**, ed. by Mitra Mehrabadî, Tehran 1390 hş.

eserden etkilendiği belirtilmektedir.⁵ Bu eser daha çok edebî tasvirlerden ibaret olduğundan *Târih-i Cihânguşâ-yi Nâdirî*'ye kıyasla konumuzla ilgili daha az bilgiye sahiptir. Dolayısıyla bu eserden *Târih-i Cihânguşâ-yi Nâdirî*'ye göre nispeten daha az yararlandık. Eserin el yazması nüshasının Babak Shahed tarafından Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı'nda *Dürre-i Nadirî'ye Göre Nadir Şah ve Dönemi Tercüme ve Değerlendirme* adıyla yüksek lisans tezi olarak Türkçe'ye çevirisi hazırlanmıştır. Biz de tezimizde adı geçen yüksek lisans tezindeki çeviriden yararlandık.⁶

Eserimizi yazarken en fazla yararlandığımız diğer ana kaynak Farsça *Âlem Ârâ-yi Nâdirî* adlı eserdir. Eserin yazarı Muhammed Kâzım Mervî, Kaçar boyuna mensup Merv Kızılbaşlarındandır.⁷ Eserde Safevîlerin son dönemleri ve Nadir Şah'ın hayatı konu edilmektedir. Yazar muhtemelen Nadir Şah'ın resmî tarihçisi olmasıyla münasebetiyle onu öven bir anlatıma sahiptir. Bununla birlikte eser üç ciltten oluşmaktadır. Birinci cilt Nadir Şah'ın ortaya çıkışı ve Safevîlerin yıkılışı hakkında bilgi vermektedir. İkinci cilt Nadir Şah'ın tahta çıkışından 1744'e kadar geçen olayları anlatmaktadır. Üçüncü cilt ise 1744'ten Nadir Şah'ın ölümüne kadar geçen olayları ihtiva etmektedir. El yazması nüshaları St. Petersburg'da bulunan eser, İran takvimine göre 1364 yılında, Tahran'da Muhammed Emin Riyahî editörlüğünde neşredilmiştir. Biz çalışmamızda eserin Tahran'da hazırlanmış adı geçen baskısını kullandık.⁸

Çalışmamızda bir başka yararlandığımız eser olan *Zübdetü't Tevârih*'in yazarı Muhammed Muhsin Mustevfî hakkında kaynaklarda detaylı bilgi bulunmamaktadır. Yazar, Safevî Devleti'nde başlayan devlet idareciliğine Nadir Şah'ın hizmetinde devam etti.⁹ Zamanla Nadir Şah'ın hazinedarlığına kadar yükseldi.¹⁰ Şehzade Rıza Kuli Mirza'nın emriyle 1741-1742'de Farsça olarak yazılan eser, genel bir tarih niteliğinde olup çalışmamızla ilgili olarak Safevîlerin yıkılışı ve Nadir Şah'ın zuhuru

⁵ Babak Javanshîr, **a.g.e.**, s. 38; Babak Shahed, **Dürre-i Nadirî'ye Göre Nadir Şah ve Dönemi Tercüme ve Değerlendirme**, Ankara Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016, s. 25.

⁶ Babak Shahed, **Dürre-i Nadirî'ye Göre Nadir Şah ve Dönemi Tercüme ve Değerlendirme**, Ankara Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016.

⁷ Babak Javanshîr, **a.g.e.**, s. 39; Altan Çetin - Kaan Dilek, **a.g.e.**, s. 73.

⁸ Muhammed Kâzım Mervî, **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. I-II-III, ed. by Muhammed Emin Riyahî, Tehran 1364 hş.

⁹ Altan Çetin - Kaan Dilek, **a.g.e.**, s. 70-71.

¹⁰ Babak Javanshîr, **a.g.e.**, s. 41.

hakkında bilgiler vermektedir. Eserin yazma nüshası Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eserin basımı ise Behrûz Gûderzi tarafından 1375 yılında, Tahran'da yapılmıştır.¹¹ Çalışmamızda kullandığımız nüsha Behrûz Gûderzi tarafından neşredilen basılı nüshadır.¹²

Tezimizde kullandığımız bir diğer Farsça ana kaynak Asaf mahlasını kullanan Muhammed Haşim'in *Rüstümü't Tevârih* adlı eseridir. Eser, Nadir Şah'ın ölümünden sonra 1779 ile 1784 yılları arasında kaleme alınmıştır. Muhteva bakımından kaynak Safevî Şahı Hüseyin'in döneminden (1694-1722) Zend Hanedanı'nın (1751-1794) sonlarına kadarki İran tarihini içermektedir.¹³ Çalışmamızda ise eserin 1352 tarihinde, Muhammed Meşîrî tarafından Tahran'da neşredilen baskısını kullandık.¹⁴

Eserimizde kullandığımız bir diğer Farsça ana kaynağın müellifi aslen İsfahanlı olan Muhammed Ali Hazin'dir. Yazar Gılzaylar'ın İran yönetimini ele geçirmesinin ardından Hindistan'a gitmiş ve uzun süre burada kalmıştır. Tarih eseri dışında bir de edebî eseri bulunan yazar, Hazin mahlasını kullanmıştır. Müellifin *Târih-i Hazin / Sefername-i Hazin* adlarına sahip eseri Safevîlerin yıkılışı ile Nadir Şah'ın hükümdarlık dönemi hakkında bilgiler içermektedir.¹⁵ Çalışmamızda eserin 1831'de, Londra'da Francis Cunningham Belfour tarafından neşredilen *The Life Of Sheikh Mohammed Ali Hazin* adlı baskısını kullandık.¹⁶

Çalışmamıza temel olması açısından Safevîlerin Babürlüler ve Türkistan Hanlıkları ile münasebetlerini anlatırken o dönemin Farsça ana kaynaklarından da yer yer yararlandık. Bu ana kaynakların başında müellifi bilinmeyen *Âlem Ârâ-yi Safevî*,¹⁷ Hasan Beg Rumlu'nun *Ahsenu't Tevârih*,¹⁸ İskender Beg Türkmen'in *Târih-i Âlem Ârâ-yi Abbâsî*,¹⁹ Seyyid Hoseyn bin Morteza Hoseynî Esterabadî'nin *Târih-i Sultânî ez Şeyh Safî tâ Şah Safî*,²⁰ Mirza Bey Conabedî'nin *Ravzatu's Safevîyye*,²¹ ve

¹¹ Muhammed Muhsin Mustevfi, *Zübdetü't Tevârih*, ed. by Behrûz Gûderzî, Tehran 1375 hş.

¹² Babak Javanshîr, *a.g.e.*, s. 41; Altan Çetin - Kaan Dilek, *a.g.e.*, s. 71.

¹³ Altan Çetin - Kaan Dilek, *a.g.e.*, s. 74-75.

¹⁴ Muhammed Haşim Asaf, *Rüstümü't Tevârih*, ed. by Muhammed Meşîrî, Tehran 1352 hş.

¹⁵ Babak Javanshîr, *a.g.e.*, s. 35; Altan Çetin - Kaan Dilek, *a.g.e.*, s. 72.

¹⁶ Muhammad Ali Hazin, *The Life Of Sheikh Mohammed Ali Hazin*, ed. by Francis Cunningham Belfour, London 1831. Eserin adı İngilizce olarak belirlenmesine karşın içerik Farsçadır.

¹⁷ Anonim, *Âlem Ârâ-yi Safevî*, ed. by Yedullah Şekerî, Tehran 1350 hş.

¹⁸ Hasan Beg Rumlu, *Ahsenu't Tevârih*, ed. by Abdhuseyn Nevaî, Tehran 1357 hş.

¹⁹ İskender Beg Türkmen, *Târih-i Âlem Ârâ-yi Abbâsî*, C. II, ed. by İrec Afşar, Tehran 1350 hş.

²⁰ Seyyid Hoseyn bin Morteza Hoseynî Esterabadî, *Târih-i Sultânî ez Şeyh Safî tâ Şah Safî*, ed. by İhsan Eşrâkî, Tehran 1366 hş.

²¹ Mirza Bey Conabedî, *Ravzatu's Safevîyye*, ed. by Gulam Reza Tabetabayî Mecc, Tehran 1378 hş.

Muhammed bin Hidayetullah Afušte-i Natanzî'nin *Nekâvetu'l Âsâr fî Zikri'l Ahyâr*²² eserleri yer almaktadır. Yine Babürlülerin ve Türkistan Hanlıklarının Farsça ana kaynaklarından da yararlandık. Onları ise şöyle sıralayabiliriz: Gülbeden Begüm'ün *Hümayunnâme*'si,²³ Ebü'l Fazl'ın *Ekbername*'si,²⁴ Nüreddîn Muhammed Cihângîr Gürkanî'nin *Cihângîrnâme* ya da *Tûzuk-i Cihângîrî*'si²⁵ ve Mirza Haydar Duğlat'ın *Tarih-i Reşidî*'sidir.²⁶

Eserimizi kaleme alırken Farsça dışında Batı dillerinde yazılmış ana kaynaklardan da istifade ettik. Bunların başında Nadir Şah döneminin görgü tanığı olan İskoç kökenli seyyah James Baillie Fraser'in *History of Nadir Shah* adlı eseri gelmektedir. Fraser, İran tarihinin yanı sıra Babürlüler hakkında da bilgi vermektedir. Eser XIX. yüzyılda Farsça'ya çevrilmiştir.²⁷ Çalışmamızda ise eserin 1742 tarihli İngilizce baskısını kullandık.²⁸

Çalışmamızda yararlandığımız bir başka eser de Jonas Hanway'in "*Hazar Denizi'nde İngiliz Ticaret Tarihi*" dir. Bir İngiliz tüccar olan Jonas Hanway 1743'te İngiltere - İran ticaretini geliştirmek için İran'a gelmiştir.²⁹ Esterabad'da Türkmenler tarafından malları yağmalanan Jonas Hanway bunun üzerine Nadir Şah'a sığınmış, Nadir Şah da onun zararlarını karşılamıştır. Müellif 1753'te seyahatini dört cilt hâlinde neşretmiştir. Eserde Nadir Şah'ın döneminde İran'ın siyasî ve sosyal durumu hakkında bilgiler yer almaktadır.³⁰ Biz çalışmamızda bu eserin 1753 yılındaki baskısının dördüncü cildinden yararlandık.³¹

Nadir Şah'ın saltanatının ilk yıllarını ve Hindistan seferini anlatan dönemin tek Türkçe kaynağı, *Tahmas Kulu Han'ın Tevarihi* adlı eserdir. Eserin yazarı olan Tanburi Arutin, Osmanlı elçisi olan bir Ermenidir. Eser Ermeni alfabesi kullanılarak Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır ve 1942 yılında Esat Uras tarafından Türkiye

²² Muhammed bin Hidayetullah Afušte-i Natanzî, *Nekâvetu'l Âsâr fî Zikri'l Ahyâr*, ed. by İhsan İşrakî, Tehran 1373 hş.

²³ Gülbeden, *Hümayunnâme*, çev. Abdürrab Yelgar, Ankara 1944.

²⁴ Abu'l Fazl, *The Akbarnama*, C. II, trans. by Henry Beveridge, Kalküta 2000.

²⁵ Nüreddîn Muhammed Cihângîr Gürkanî, *Cihângîrnâme ya Tûzuk-i Cihângîrî*, ed. by. Muhammed Haşim, Tehran 1359 hş.

²⁶ Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidî*, çev. Osman Karatay, İstanbul 2006.

²⁷ Babak Javanshür, *a.g.e.*, s. 66.

²⁸ James Baillie Fraser, *History of Nadir Shah*, London 1742.

²⁹ M. R. Arunova - K. Z. Eşrefyan, *a.g.e.*, s. 35.

³⁰ Babak Javanshür, *a.g.e.*, s. 65; M. R. Arunova - K. Z. Eşrefyan, *a.g.e.*, s. 35.

³¹ Jonas Hanway, *An Historical Account of the British Trade Over the Caspian Sea*, C. IV, London 1753.

Türkçesi'ne aktarılarak bastırılmıştır. Tezimizde eserin Türkiye Türkçesine yapılmış aktarımını kullandık.³²

Safevî - Hive Hanlığı ilişkilerini anlatırken Türkçe olarak kaleme alınmış Hive Hanı Ebü'l-Gazi Bahadır Han'ın *Türk'ün Soy Ağacı Türk Şeceresi*³³ adlı eserinden de konu dâhilinde yararlandık.

³² Tanburî Arutin, **Tahmas Kulu Han'ın Tevarihi**, çev. Esat Uras, Ankara 1942.

³³ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, **Türk'ün Soy Ağacı Türk Şeceresi**, çev. Yunus Yiğit, İstanbul 2009.

ARAŞTIRMA ESERLER

Çalışmamızla ilgili detaylı bilgi veren araştırma eserlerini incelediğimizde ağırlıklı olarak yine Farsça eserler karşımıza çıkmaktadır. Bunların başında ilk olarak Cemil Kozanlu'nun *Ceng-i İran - Hind der Sâl-i 1151 Hicri* adlı çalışması gelmektedir. Eserde Nadir Şah'ın Hindistan seferi detaylı bir şekilde anlatılmış, hem Afşarlıların hem de Babürlülerin askerî güçleri ve Kernal Savaşı hakkında doyurucu bilgiler verilmiştir.³⁴ Yine aynı müellifin İran'ın askerî tarihini konu ettiği *Târih-i Nizâmî-yi İran* adlı eserinde ise Nadir Şah'ın Türkistan seferi hakkında detaylı bilgiler yer almaktadır.³⁵

Nadir Şah'ın Hindistan seferini anlatırken kullandığımız diğer detaylı eser ise Nurullah Larudî'nin *Nâdir Peser-i Şemşîr* adlı çalışmasıdır. Müellif eserinde yaklaşık altmış sayfa sefer hakkında tüm boyutlarıyla bilgi vermektedir.³⁶

Diğer Farsça eserlerden farklı olarak Riyazul İslâm'ın *Târih-i Revâbit-i İran u Hind (Der Dovre-yi Safevîyye ve Afşarîyye) h. k. 916–1158 / m. 1510–1745* adlı eserinde Safevî ve Afşarlıların, Babürlülerle siyasi ve askerî ilişkileri bir bütün olarak incelenmektedir. Eser Nadir Şah'ın Hindistan seferinden hem önce hem de sonra taraflar arasındaki münasebetler hakkında bilgi vermesi yönüyle önemlidir. Eser ilk olarak Tahran'da, 1970'te İngilizce olarak basılmış, 1391 hicri-şemsi yılında Muhammed Bakir Aram ve Abbaskuli Gaffarî Ferd tarafından Farsça'ya çevrilmiştir. Tezimizde ise eserin Farsça baskını kullandık.³⁷

Çalışmamızda istifade ettiğimiz bir başka eser ise Laurence Lockhart'ın *Nadir Shah: A Critical Study Based Mainly Upon Contemporary Sources* adlı kitabıdır. Eserde Nadir Şah'ın biyografisi anlatılmaktadır. Bununla birlikte eser Hindistan ve Batı

³⁴ Cemil Kozanlu, *Ceng-i İran - Hind der Sâl-i 1151 Hicri*, Tehran 1309 hş.

³⁵ Cemil Kozanlu, *Târih-i Nizâmî-yi İran*, C. I, Tehran 1315 hş.

³⁶ Nurullah Larudî, *Nâdir Peser-i Şemşîr*, Tehran 1388 hş.

³⁷ Riyazul İslâm, *Târih-i Revâbit-i İran u Hind (Der Dovre-yi Safevîyye ve Afşarîyye) h. k. 916–1158 / m. 1510–1745*, trans. by Muhammed Bakir Aram - Abbaskuli Gaffarî Ferd, Tehran 1391 hş.

Türkistan seferleri için önemli bilgiler vermektedir. Tezimizde eserin 1938 tarihli Londra baskısı kullanılmıştır.³⁸

Yusuf Hikmet Bayur'un *Hindistan Tarihi* adlı eserinin üçüncü cildi çalışmamızın konusu ile ilgili bilgi içermektedir. Eser, Hindistan tarihi için el kitabı niteliğindedir ve üçüncü cildin ilk bölümünde Nadir Şah'ın Hindistan seferi anlatılmaktadır. Bu eser Türkiye'de şu ana kadar Nadir Şah'ın Hindistan seferi ve Babürlüler ile münasebetleri konusundaki ilk çalışma olması yönüyle de önemlidir. Eserin ilk baskısı 1946-1947 yıllarında Ankara'da yapılmıştır. Biz ise çalışmamızda eserin 1987 tarihli Ankara'da yapılan ikinci baskısını kullandık.³⁹

Tezimizi yazarken sıklıkla yararlandığımız diğer Türkçe araştırma eser ise Yılmaz Karadeniz'in *İran Tarihi (1700-1925)* adlı eseridir. Safevî Devleti'nin yıkılış sürecinden Kaçar Hanedanı'nın sona erdiği 1925 yılına kadar geçen dönemi ihtiva eden eserin ikinci bölümünde Nadir Şah'ın dönemi hakkında bilgiler yer almaktadır. Bölümün içerisinde Nadir Şah'ın Hindistan ve Batı Türkistan seferleri hakkında ise genel hatlarıyla bilgiler yer almaktadır. Eser 2012'de, İstanbul'da basılmıştır.⁴⁰

Yukarıda bahsettiğimiz araştırma eseri niteliğindeki kitaplar dışında Nadir Şah'ın Hindistan ve Batı Türkistan seferleri hakkında Türkçe olarak kaleme alınmış iki makale vardır. Tahir Sevinç'in *Nadirşah'ın 1738-1739 Hindistan Seferi ve Sonuçları* adlı makalesi⁴¹ ve Mehmet Alpargu ile Muhammed Bilal Çelik'in *Nadir Şah'ın Batı Türkistan Seferi ve Sonuçları*⁴² adlı makaleleri eserimizin temel konuları için kullandığımız diğer önemli eserleri oluşturmaktadır.

Ayrıca genel olarak Safevî tarihi ve Türkistan Hanlıkları hakkında çalışmalar yapan Türk bilim adamlarının eserlerinden de Safevîlerin Babürlüler ve Türkistan Hanlıkları ile ilişkilerini anlatırken yararlandık. Bu eserlerin başında Tufan Gündüz'ün *Son Kızılbaş Şah İsmail*,⁴³ ve Cihat Aydoğmuşoğlu'nun *Safevi Devleti Tarihi (1501-1736)*⁴⁴ adlı eserleri gelmektedir. Tez olarak ise Abdullah

³⁸ Laurence Lockhart, *Nadir Shah: A Critical Study Based Mainly Upon Contemporary Sources*, London 1938.

³⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. III, Ankara 1987.

⁴⁰ Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, İstanbul 2012.

⁴¹ Tahir Sevinç, "Nadirşah'ın 1738-1739 Hindistan Seferi ve Sonuçları", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 24, Isparta 2011, s. 13-35.

⁴² Mehmet Alpargu - Muhammed Bilal Çelik, "Nadir Şah'ın Batı Türkistan Seferi ve Sonuçları", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. XXIX, Ankara 2009, s. 511-530.

⁴³ Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, İstanbul 2013.

⁴⁴ Cihat Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi (1501-1736)*, Ankara 2017.

Gündoğdu'nun *Hive Hanlığı Tarihi (Yadigar Şibanileri Devri: 1512-1740)*,⁴⁵ Muhammed Bilal Çelik'in *Firdevsü'l-İkbal'e Göre Hive Hanlığı Tarihi ve Devlet Teşkilatı*,⁴⁶ Güzel Kemaç'ın *Özbeklere Karşı Babür ve Safevi İşbirliği*,⁴⁷ Gülay Karadağ Çınar'ın *Safevî-Özbek Siyasî İlişkileri ve Osmanlı'nın Tesiri (1524-1630)*,⁴⁸ Cihat Aydoğmuşoğlu'nun *Şah Abbas ve Zamanı*,⁴⁹ Abdülkadir Macit'in *Şeybani Hanlığı (1500-1599)*,⁵⁰ ve Ümit Ulvi Türk'ün *Safevi Devleti'nin Özbek Hanlıkları ve Babür Devleti ile Siyasi İlişkileri (1526-1722)*,⁵¹ adlı tezleri yer almaktadır.

⁴⁵ Abdullah Gündoğdu, **Hive Hanlığı Tarihi (Yadigar Şibanileri Devri: 1512-1740)**, Ankara Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1995.

⁴⁶ Muhammed Bilal Çelik, **Firdevsü'l-İkbal'e Göre Hive Hanlığı Tarihi ve Devlet Teşkilatı**, Sakarya Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2004.

⁴⁷ Güzel Kemaç, **Özbeklere Karşı Babür ve Safevi İşbirliği**, Ege Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2010.

⁴⁸ Gülay Karadağ Çınar, **Safevî-Özbek Siyasî İlişkileri ve Osmanlı'nın Tesiri (1524-1630)**, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Afyon 2011.

⁴⁹ Cihat Aydoğmuşoğlu, **Şah Abbas ve Zamanı**, Ankara Üniversitesi SBE, Basılmış Doktora Tezi, Ankara 2011.

⁵⁰ Abdülkadir Macit, **Şeybani Hanlığı (1500-1599)**, Marmara Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015.

⁵¹ Ümit Ulvi Türk, **Safevi Devleti'nin Özbek Hanlıkları ve Babür Devleti ile Siyasi İlişkileri (1526- 1722)**, Ankara Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017.

I. NADİR ŞAH'IN ORTAYA ÇIKIŞI VE AFŞARLI HANEDANI'NIN KURULUŞU

1.1 Safevî Devleti'nin Yıkılış Süreci

1501 yılında Şah I. İsmail tarafından Tebriz merkezli olarak kurulan Safevî Devleti (1501-1736), XVII. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde İran üzerinde merkezi otoritesini kaybetmeye başlamıştı. Bu durumun meydana gelmesinde dönemin Safevî hükümdarı Şah Süleyman'ın (1666-1694) zevk ve eğlenceye düşkün olup devlet işleriyle fazla ilgilenmemesi etkiliydi.

1694 yılında Safevî tahtına çıkan Şah Hüseyin (1694-1722) de ülkedeki gittikçe kötüleşen durumu ve çöküş sürecini engelleyemedi. Sakin bir mizaca sahip olan Şah Hüseyin'in kendini saray içinde eğlenceye vermesi, emirler ve ulema arasındaki fikir ayrılıkları, Şiî merkezli politikadan kaynaklı Sünnî-Şiî anlaşmazlığı, devlet ordusunun eski gücünü kaybetmesi, büyük ekonomik kriz,⁵² Özbeklerin baskınları ve yerel aşiretlerin ayaklanmaları gibi faktörler çöküşün nedenlerini oluşturuyordu. Devletin bölgedeki başlıca mücadele odakları olan Osmanlı Devleti ve Rusya ile yaşanan dış münasebetlerde ise devletin mevcut siyasi ve sosyal durumu gereği nispeten sükûnet hâkimdi. Buna binaen 1696 yılında Şah Hüseyin'in cülus tebrikinin bildirilmesi ve Basra İsyanı'nın Safevîler tarafından bastırılıp Osmanlı Devleti adına bölgede güvenliğin sağlanması, iki devlet arasında ilişkilerin iyi boyutta devam etmesini sağladı. Bir yıl sonra ise Rus elçisi Osmanlı Devleti'ne karşı Azak Savaşı'nda (1696-1700) müttefik olmak ve borç tazminatı için Safevî Sarayı'na

⁵² Abdurrahman Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, SDÜ SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta 2001, s. 12-15.

geldi. Fakat elçi beğenilmeyen tavırlarından dolayı iki yıl süreyle hapiste tutuldu.⁵³ Buna karşın Rusya'nın bu harekete yönelik sert bir tavır almamasında muhtemelen Safevîlere müttefiklik teklifi sunmaları ve aynı zaman diliminde gerçekleşen Osmanlı Devleti ile Azak Savaşı'na devam etmeleri etkili olmalıdır. Bundan sonra 1699'da Sünnî Beluçların⁵⁴ isyanı ve 1704'te Özbeklerin Horasan baskını görülmektedir. Beluç isyanını bastırmak için Gürcü dönmesi Şîi Giorgi görevlendirildi.⁵⁵ Bununla da kalmayarak Giorgi, 1704'te Kandahar Valiliği'ne atanırken bu bölgede yaşayan Sünnî Gılzayların⁵⁶ lideri Mir Üveys tutuklanıp başkent İsfahan'a getirildi. 1708'de Mir Üveys serbest kalarak Kandahar'a Gılzayların reisi olarak dönme fırsatı elde etti. Kandahar'a döner dönmez Safevî şahları ve Gürcü Giorgi aleyhinde Gılzayları harekete geçirerek bir Sünnî-Şîi mücadelesine yol açtı. Kısa süre sonra, 1709'da, Mir Üveys, Giorgi'yi öldürerek Kandahar'ı ele geçirmeyi başardı. Şah Hüseyin de bunun üzerine isyanı bastırmak için Giorgi'nin yeğeni olan Keyhüsrev'i görevlendirdi.⁵⁷ Safevî kuvvetlerinin üzerine geldiğini öğrenen Mir Üveys derhal önlem olarak Safevî kuvvetlerini lağvetti (1711). Bu durum karşısında bir süre sonra Safevî kuvvetlerinin acziyetini gören Afgan asıllı Abdalîler (Dürranîler)⁵⁸ de isyan etti. Peşi sıra Abdalîler, Herat'ta kendi idarelerini kurdular ve 1716 yılında Safevî kuvvetlerini mağlup ettiler.⁵⁹ Bu durum devlet içindeki Sünnî tebaanın kontrolünün kaybedilmesiyle birlikte Safevîlerin ordu teşkilatının da çöktüğünü gösteriyordu.

⁵³ Cihat Aydoğmuşoğlu, **Safevi Devleti Tarihi (1501-1736)**, Ankara 2017, s. 103-104.

⁵⁴ Bugün İran - Pakistan sınırında bulunan tarihî bölge ve halkıdır. Kökenleri net olarak bilinmemekle birlikte Farsça ve Urduca'nın yanı sıra Farsça'nın bir kolunu oluşturan kendi Beluçça dillerini de konuşmaktadırlar. Daha detaylı bilgi için bkz. Ernst Emil Herzfeld, "Belûcistan", **İA**, C. II, İstanbul 1979, s. 493-513.

⁵⁵ Yılmaz Karadeniz, **İran Tarihi (1700-1925)**, İstanbul 2012, s. 74.

⁵⁶ Tarih boyunca Kandahar ve çevresinde yaşayan Gılzayların kökeni konusunda Mehmet Saray onların Halaç Türklerinin devamı olduğunu ifade etmektedir. Daha detaylı bilgi için bkz. Mehmet Saray, **Atatürk ve Türk Dünyası**, Ankara 1995, s. 163-164; Aynı şekilde Kıyameddin Rai Barlas da Gılzayları Halaçların devamı olarak kabul etmektedir. Daha detaylı bilgi için bkz. Kıyameddin Rai Barlas, "Afgan Kabilelerinin Türklük ile Alakaları Abdalîler Eftalitler (Akhunlar)'in Torunları Mı?", **Türk Kültürü**, Sayı 287, Ankara 1986, s. 362-370; Buna karşın Mansel Longworth Dames, Gılzayların Halaçlar ile Hilci (Halacî)>Gilci gibi isim benzerliği dışında Türklükleri için bir delil bulunmadığını yazmaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz. Mansel Longworth Dames, "Gılzey", **İA**, C. IV, İstanbul 1979, s. 771-773.

⁵⁷ Abdurrahman Ateş, **a.g.e.**, s. 16-17.

⁵⁸ Abdalîler, Dürranîler olarak da bilinen Afgan asıllı bir topluluktur. Tarih boyunca genellikle Afganistan sınırında yaşamışlardır. Nadir Kuli tarafından Afganistan'a sürülünce Ahmed Şah Dürranî önderliğinde 1747'de devletlerini kurmuşlardır. Daha detaylı bilgi için bkz. Mansel Longworth Dames, "Ebdâlî", **İA**, C. IV, İstanbul 1979, s. 4.

⁵⁹ Cihat Aydoğmuşoğlu, **a.g.e.**, s. 111.

1718'de ise Horasan'da Özbeklerin, Türkmenlerin ve Gılzayların saldırıları karşısında Safevî kuvvetleri yine bir başarı elde edemedi. Aynı yıl bütün bu olumsuz durumlar nedeniyle Şah Hüseyin başkentini göstermelik olarak tedbir amacıyla Kazvin'e taşıdı.⁶⁰ 1721'de batı tarafında da Dağıstan ve Şirvan'da Sünnî ahali ayaklandı. Hatta bu ahali Şirvan'ın merkezi olan Şamahı'yı muhasara edip üzerlerine gönderilen Safevî kuvvetlerini mağlup ettiler ve Osmanlı Devleti'nden yardım istediler. 1722'de ise güçlerini gittikçe arttıran Gılzaylar Kandahar, Herat ve Meşhed hâkimiyetinin ardından başkent İsfahan'a yürüdüler. Bu dönemde artık Gılzayların lideri olarak 1716'da babası Mir Üveys'in yerini alan Mir Mahmud bulunuyordu. 8 Mart 1722'de gerçekleşen Gülnabad Savaşı'nda Gılzaylar, Safevî ordusunu bozguna uğrattı. Bu zaferden sonra İsfahan'ı kuşatan Gılzaylar, Şah Hüseyin'i ve devlet ricalini zor bir durumda bıraktı. Yedi ay süren kuşatmanın ardından Şah Hüseyin, Ekim 1722'de Gılzaylara teslim oldu ve Mir Mahmud'a hükümdarlığını devretti.⁶¹ Bu gelişme Safevîlerin artık merkezî anlamda çöktüğünün bir göstergesini oluşturuyordu.

1.2 Nadir Kuli'nin Ortaya Çıkışı ve İlk Faaliyetleri

Safevî Devleti'nde bu tür gelişmeler yaşanırken bundan sonraki süreçte İran Tarihi'nde önemli bir rol oynayacak olan Nadir Kuli (Şah) ön plana çıkmaktadır. Nadir Kuli soyca Oğuz Türklerinin Afşar boyunun Kırklı oymağına mensuptur.⁶² Farsça ana kaynaklarda "Afşar, Afşarıyye" olarak kaydedilen Afşar boyunun bu bölgeye ilk olarak XI. yüzyılda Selçuklular zamanında geldiği düşünülmektedir. Devam eden süreçte bölgeye Moğolların Türkistan seferinden (1218-1224) kaçan ve Safevî Şahı I. İsmail'in Azerbaycan seferleri (1500-1503) sonucunda göç ettirilen Afşar oymakları gelmiştir.⁶³ İran'ın hemen her bölgesine yayılmış olan Afşarların Safevî devri kaynaklarına göre ekseriyetle Huzistan⁶⁴ bölgesinde yaşadığı anlaşılmaktadır.⁶⁵ Bununla birlikte Afşarlar İran'da Mansur Beylü, Gündüzlü,

⁶⁰ Abdurrahman Ateş, **a.g.e.**, s. 20.

⁶¹ Cihat Aydoğmuşoğlu, **a.g.e.**, s. 113-121.

⁶² Yılmaz Karadeniz, **a.g.e.**, s. 124.

⁶³ Abbas İkbâl Aştıyanî, **Târih-i İran ez Sadr-i İslâm tâ İnkirâz-i Kacariye**, Tehran 1392 hş., s. 433.

⁶⁴ İran'ın güneybatısında, Irak sınırındaki bir eyalettir. Daha detaylı bilgi için bkz. Recep Uslu, "Hûzistan", **DİA**, C. XVIII, İstanbul 1998, s. 436-439.

⁶⁵ Yılmaz Karadeniz, **a.g.e.**, s. 115.

İmanlu, Alplu, Usalu ve Eberlü gibi kollara ayrılmıştı.⁶⁶ Nadir Kuli'nin bağlı bulunduğu Kırklı oymağı, Oğuz Türklerinin tarihi hakkında araştırmalarıyla tanınan Prof. Dr. Faruk Sümer'e göre büyük ihtimalle Afşarların Eberlü ya da Gündüzlü koluna bağlı olmalıdır.⁶⁷

Nadir Kuli 1688 yılında Horasan'ın Ebyurd (Ebiverd) Vilayeti'nde doğdu. Babasının adı İmam Kuli Bey olan Nadir Kuli'nin annesinin adı bilinmemekle birlikte hayatının ilk devirleri hakkında da erken yaşlarda babasını kaybetmesi, babasının ölümünün ardından ailesine bakıp çiftçilik yapması ile cesur ve atılgan olup bölgesel mücadelelere katılması dışında kaynaklarda pek bilgi bulunmamaktadır. Nadir Kuli'nin yaşadığı ilk ciddi hadise, 1704'te Özbeklerin Horasan saldırısı sırasında annesiyle birlikte onların eline esir düşüp Hive'ye götürülmesidir. Bu esarete annesini kaybeden Nadir Kuli 1708'de kaçarak Horasan'a gelmeyi başardı.⁶⁸ Bundan sonra ise Ebyurd (Ebiverd) bölgesinin idarecisi olan Baba Ali Bey'in maiyetinde bulunarak siyasi ve askerî hayata resmî bir adım attı. Zamanla eşik ağasıbaşı⁶⁹ unvanını elde etti ve bölge ordusunda minbaşı (binbaşı) oldu.⁷⁰ Siyasi basamakları birer birer tırmanan Nadir Kuli bunların yanı sıra Baba Ali Bey'in ilk kızıyla evlendikten sonra eşinin ölmesiyle onun ikinci kızıyla da evlendi. İlk evliliğinden Rıza Kuli, ikinci evliliğinden Nasrullah ile İmam Kuli adlarında oğulları dünyaya geldi.⁷¹ 1723 yılında Baba Ali Bey'in ölmesi ile birlikte Nadir Kuli, Ebyurd'un idaresini eline aldı.

Bu esnada Safevîlerin düştüğü zor durumu fırsat bilen bölgesel yöneticilerden Melik Mahmud Sistanî de Meşhed'i ele geçirdi. Peşi sıra Nadir Kuli ile anlaşarak onu emrine aldı ve yanına çağırdı. Özbekler ile mücadele etmesi için görevlendirilen Nadir Kuli, onları bertaraf edince Melik Mahmud Sistanî tarafından Horasan yöneticisi olarak tayin edildi. Ancak kendisine karşı diğer yöneticiler tavır alınca

⁶⁶ Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları**, İstanbul 1999, s. 293- 296.

⁶⁷ Faruk Sümer, **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Ankara 1976, s. 191.

⁶⁸ Laurence Lockhart, **Nadir Shah: A Critical Study Based Mainly Upon Contemporary Sources**, London 1938, p. 20.

⁶⁹ Eşikağası Başı, Akkoyunlulardan Kaçarlara kadar İran'da kurulan devletlerde hükümdar kapısı hizmetlilerine verilen unvandı. Daha detaylı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, "Eşik Ağası", **DİA**, C. XI, İstanbul 1995, s. 462-463.

⁷⁰ Muhammed Kâzım Mervî, **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. I, ed. by Muhammed Emin Riyahî, Tehran 1364 hş., s. 11.

⁷¹ Yılmaz Karadeniz, **a.g.e.**, s. 126.

görevinden alındı ve memleketi Ebyurd'a döndü.⁷² Ülkenin düştüğü kötü durumu da görünce bir an evvel yükselmeyi amaçladı. Horasan'da Türkmenler, Özbekler ve Tatarlar ile mücadele etti.⁷³ Ebyurd'a kısa sürede hâkim oldu. Ardından Kelat Kalesi'ni ve Nesâ'yı da ele geçiren Nadir Kuli'nin bundan sonraki hedefi, Melik Mahmud'u mağlup etmektir. Melik Mahmud idaresindeki Nişabur'u ele geçiren Nadir Kuli daha sonra Meşhed için Melik Mahmud ile mücadele etse de başarılı olamadı.

Horasan'da bu gelişmeler yaşanırken İsfahan'daki Gılzay nüfuzuna rağmen Safevî Şahı olarak tahtta II. Tahmasb (1722-1732) bulunuyordu. Ülkenin içinde bulunduğu güç durumun farkında olan şah, Nadir Kuli'nin askerî kabiliyetini görünce onu maiyetine almak istedi ve onun Horasan yöneticiliğini teyit etti. Öte taraftan İsfahan'da Gılzayların lideri olarak 1725 tarihinde Eşref Şah, Mir Mahmud yerine tahta geçti. II. Tahmasb'ın Tahran'da ordu topladığını duyunca Eşref Şah derhal harekete geçerek onu mağlup etti ve bu yenilgi üzerine II. Tahmasb Mazenderan'a giderek Kaçarların lideri olan Feth Ali Han Kaçar'ın yanına sığındı.⁷⁴ Bu esnada Safevîlerin düştüğü bu kaos ortamından yararlanmak isteyen Osmanlı Devleti de 1723 ile 1726 arasında aralıklarla Safevî topraklarına saldırdı. Nihayetinde 1727'deki Hemedan Antlaşması sonucunda Osmanlı Devleti, Eşref Şah'ı Acem şahı olarak tanıırken Hemedan, Tebriz, Kirmanşah, Nahçıvan, Revan, Gence, Karabağ ve Nihavend gibi şehirler de Osmanlı Devleti'ne terk edildi.⁷⁵ II. Tahmasb ise otoritesini sağlamlaştırmak için bir taraftan çaba gösteriyordu. Bunun için önce Feth Ali Han Kaçar'ın yardımına ihtiyaç duyan II. Tahmasb, daha sonra Feth Ali Han Kaçar'ın kendi üzerinde otorite kurmaya çalıştığını fark edince devlet erkânının da önerileri üzerine Nadir Kuli'yi kendi tarafına çekmeye karar verdi. 1726'da Habuşan'da Nadir Kuli ile görüşen II. Tahmasb ona "Tahmasb Kuli Han"⁷⁶ ve kurçibaşı⁷⁷ unvanlarını vererek ordu komutanı yaptı. Nadir Kuli (Tahmasb Kuli Han)'nin kayınbiraderi Kelb Ali Bey de eşik ağası oldu.⁷⁸

⁷² Muhammed Kâzım Mervî, **a.g.e.**, C. I, s. 41-44.

⁷³ Abdurrahman Ateş, **a.g.e.**, s. 53.

⁷⁴ Yılmaz Karadeniz, **a.g.e.**, s. 128.

⁷⁵ Cihat Aydoğmuşoğlu, **a.g.e.**, s. 128-129.

⁷⁶ Muhammed Haşim Asaf, **Rüstemü't Tevârih**, ed. by Muhammed Meşîrî, Tehran 1352 hş., s. 196.

⁷⁷ Safevî Devleti'nde hassa ordusunun başkomutanına verilen unvandır. Daha detaylı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, "Kurçî", **DİA**, C. XXVI, İstanbul 2002, s. 441.

⁷⁸ Laurence Lockhart, **a.g.e.**, p. 26.

1.3 Şah II. Tahmasb'ın Maiyetine Girişinden Hükümdarlığa Kadar Nadir Kuli'nin Faaliyetleri (1726-1736)

II. Tahmasb'ın maiyetinde Nadir Kuli'nin ilk görevi, Melik Mahmud Sistanî'yi ortadan kaldırmak idi. Eylül 1726'da harekete geçen Safevî kuvvetleri, Feth Ali Han Kaçar ve Nadir Kuli Meşhed'e doğru yürümeye başladı. Bu esnada Feth Ali Han'ın Nadir Kuli'ye karşı takındığı kışkanç tavır ve II. Tahmasb'a karşı Melik Mahmud Sistanî'ye harekâtın planını söyleme fikri, onun sonunu hazırladı. Nihayetinde Feth Ali Han idam edildi.⁷⁹ Böylece Nadir Kuli'nin II. Tahmasb ve devlet üstünde daha rahat otorite kurabileceği bir ortam oluştu. Kuşatma ise 11 Kasım 1726'da Nadir Kuli ve ordusunun Meşhed'e girmesiyle zaferle noktalandı. Melik Mahmud Sistanî ise öldürüldü.⁸⁰ Meşhed'in ele geçirilmesinin ardından devlet ricali II. Tahmasb'ı, Nadir Kuli'ye karşı kışkırttı. Bunun neticesinde II. Tahmasb Habuşan'daki Kürtleri Nadir Kuli'ye karşı ayaklandırdı. Bunun üzerine Nadir Kuli ayaklanan Kürtleri itaat altına alırken Nişabur'a gelen II. Tahmasb ile kuvvetlerini de mağlup etti ve barış yapıldı. Sonra Nadir Kuli ve II. Tahmasb birlikte Meşhed'e geri döndüler.⁸¹

Nadir Kuli'nin bundan sonraki mücadele ettiği güç, Horasan üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışan Abdalîler oldu. 1727 yılında harekete geçen Nadir Kuli iki kez peşe isyan eden Abdalî kabilelerini itaat altına aldı ve bir kısım Abdalî kuvveti Herat taraflarına kaçtı. Meşhed'e dönünce II. Tahmasb ile birlikte Abdalîler üzerine sefere çıkma konusunda anlaşılabilirler. Fakat II. Tahmasb daha sonra sefere çıkmaktan vazgeçerek Nadir Kuli'yi tek başına Abdalîler üzerine gönderdi. Peşi sıra Nadir Kuli Herat'a, Abdalîler üzerine yürürken tekrar devlet ricali II. Tahmasb'ı Nadir Kuli'ye karşı kışkırttı. Bunu haber alan Nadir Kuli, II. Tahmasb'a karşı harekete geçerek onu tekrar Sebzar'da mağlup etti ve onu tutuklayarak Meşhed'e götürdü. Bundan sonra da kendisine bağlı kalacağına dair II. Tahmasb'dan söz aldı.⁸² Bunun ardından Mazenderan'daki Türkmen ayaklanmasını bastıran Nadir Kuli, Mayıs 1729'da şahın kuvvetleri ile birlikte tekrar Abdalîler üzerine yürüdü. Herat civarındaki Kafirkale'de yapılan savaşı kazanarak Abdalîleri itaat altına aldı. Ayrıca Abdalîlerden Gılaylara

⁷⁹ Mirza Mehdi Han Esterabadî, *Târih-i Cihânguşâ-yi Nâdirî*, ed. by Mitra Mehrabadî, Tehran 1390 hş., s. 543; Muhammed Kâzım Mervî, *a.g.e.*, C. I, s. 66.

⁸⁰ Cihat Aydoğmuşoğlu, *a.g.e.*, s. 130.

⁸¹ Babak Shahed, *a.g.e.*, Ankara 2016, s. 142-143; Laurence Lockhart, *a.g.e.*, p. 27; Vladimir Minorsky, *Târihçe-i Nâdir Şah*, trans. by Raşid Yasemi, Tehran 1313 hş., s. 15.

⁸² Abdurrahman Ateş, *a.g.e.*, s. 60.

karşı destek sözü alarak Abdalîlerin lideri Allahyar Han'ı Herat yöneticisi olarak tayin etti.⁸³

Nadir Kuli, Abdalî meselesini hallettikten sonra Haziran 1729'da Meşhed'e döndü. Artık hedefi, İsfahan'ı elinde tutmaya çalışan Gılzayların lideri Eşref Şah idi. Osmanlılar ile 1727'de yaptığı antlaşmaya güvenerek batı yönünden bir tehdit gelmeyeceğini düşünen Eşref Şah, Nadir Kuli'nin Melik Mahmud Sistani'yi ortadan kaldırıp Abdalîleri de itaat alması üzerine Horasan'a doğru derhal harekete geçti. Nadir Kuli de Eşref Şah'ın bu saldırı hareketini haber alınca Meşhed'den ayrılarak onun üzerine yürüdü. Nihayetinde iki kuvvet Damgan şehri yakınlarındaki Mihmandost Nehri civarında 29 Eylül 1729'da karşı karşıya geldi. Savaşı Nadir Kuli'nin ordusu kazandı ve Eşref Şah Tahran'a çekildi.⁸⁴ Onu takip eden Nadir Kuli, Tahran yakınlarında Eşref Şah'ı bir kez daha bozguna uğrattı. Eşref Şah bu ikinci yenilgi sonucunda İsfahan'a çekildi. Nadir Kuli ise bu sefer II. Tahmasb'ı Tahran'da bırakarak İsfahan'a doğru yöneldi. Burada tekrar savaş hazırlığı başlatan Eşref Şah, Hemedan Antlaşması'na dayanarak ücret mukabilinde yardım için Osmanlı Devleti'nden 5.000 asker istedi. Osmanlı Devleti ise bu isteği kabul etmesine karşın yalnızca 500 asker gönderdi.⁸⁵ Diğer taraftan Eşref Şah İsfahan'ı yağmalatıp ulemadan ve şehrin ileri gelenlerinden yaklaşık 3.000 kişiyi katletti.⁸⁶ Ardı sıra Nadir Kuli ile mücadele etmek için İsfahan'dan ayrıldı. Fakat kısa süre sonra, 12 Kasım 1729'da, İsfahan yakınlarındaki Murçhort'ta Nadir Kuli ile karşı karşıya geldi ve yine yenilerek bu sefer İsfahan'a doğru, bir gün sonra oradan ailesini ve hazinesini de yanına alarak Şiraz'a doğru kaçtı.⁸⁷ Bunun ardından Nadir Kuli 16 Kasım 1729'da İsfahan'a giriş yaptı.⁸⁸ Kısa süre sonra da Tahran'da bulunan II. Tahmasb 29 Kasım 1729'da İsfahan'a ulaştı ve burada tekrar taç giydi. İsfahan'ın tekrar ele geçirilmesinin ardından ise Nadir Kuli, II. Tahmasb'ın kız kardeşi Raziye Begüm ile evlendi.⁸⁹ Ayrıca Horasan, Mazenderan ve Meşhed'in idaresi de Nadir Kuli'ye verildi.⁹⁰

⁸³ Mirza Mehdi Esterabadî, **a.g.e.**, s. 96; Muhammed Kâzım Mervî, **a.g.e.**, C. I, s. 93-96.

⁸⁴ Muhammed Kâzım Mervî, **a.g.e.**, C. I, s. 110-113.

⁸⁵ Abdurrahman Ateş, **a.g.e.**, s. 64.

⁸⁶ Laurence Lockhart, **a.g.e.**, p. 28.

⁸⁷ Muhammed Kâzım Mervî, **a.g.e.**, C. I, s. 119.

⁸⁸ Jonas Hanway, **An Historical Account of the British Trade Over the Caspian Sea**, C. IV, London 1753, p. 33.

⁸⁹ Cihat Aydoğmuşoğlu, **a.g.e.**, s. 131.

⁹⁰ Abdurrahman Ateş, **a.g.e.**, s. 65.

Üç kez Nadir Kuli'ye yenilmesine rağmen Eşref Şah İsfahan'ı ele geçirme arzusundan vazgeçmiyordu. Bu nedenle bir kez daha ordusunu hazırladı. Nadir Kuli bu hareketi haber alınca, Aralık 1729'da, sefer hazırlığına başladı. Şiraz civarındaki Zerkan bölgesinde Ocak 1730'da vuku bulan savaşta kazanan yine Nadir Kuli oldu ve Eşref Şah affını istedi. Nadir Kuli savaş esirlerini, silahlarını ve Şah II. Tahmasb'ın ailesini bırakmak şartıyla Eşref Şah'ı affedeceğini beyan etti. Şartları kabul eden Eşref Şah bundan sonra Lar ve Kirman taraflarına çekildi. Burada destek bulmaya çalışsa da istediğini elde edemedi. Sonunda gücü iyice azalan Eşref Şah Belucistan civarında öldürüldü.⁹¹ Böylece Safevî ülkesinde yaklaşık yedi yıl süren çift başlı yönetim son buldu ve Safevîler tekrar tek başına İsfahan'da yönetimi ellerine aldılar, Gılzaylar ise ülkeden çıkartılmış oldu.

Abdalî ve Gılzay sorunlarını halleden Nadir Kuli için artık Osmanlı Devleti ile mücadele etme ortamı oluşmuş bulunuyordu. Bu ortamın oluşmasından kısa süre evvel ise II. Tahmasb, Gılzaylar ile mücadele esnasında, 1726 ve 1729'da Osmanlı Devleti'ne elçi gönderip sınır güvenliği ve Eşref Şah'a karşı yardım konularında antlaşma sağlamak istedi. Fakat bu elçilikler ile kurulan ilişkiler neticesiz kaldı. Osmanlı Devleti'nin bu talepleri yerine getirmemesinde Eşref Şah ile olan antlaşması ve Safevî ülkesindeki karışık durumdan yararlanma amacı etkili olmalıdır. Buna karşın İsfahan'dan Gılzayların çıkartılmasından sonra ise II. Tahmasb, Osmanlı Devleti'ne karşı mücadelecî bir tavır takındı. Ülkesinin sınırındaki Osmanlı idaresine geçen şehirlerin ahalisini ayaklanmaya teşvik etti ve Nadir Kuli'yi Osmanlılar ile mücadele konusunda destekledi. Bunların ardından Nadir Kuli Mart 1730'da Hemedan'a doğru harekete geçti. Hemedan'dan önce yol üstündeki Nihavend'e varan Nadir Kuli 2 Temmuz 1730'da gerçekleşen savaşta kazanarak şehri Osmanlılardan geri aldı.⁹² Osmanlıların Hemedan Valisi Abdurrahman Paşa bu durumu öğrenince Van Valisi Timur Paşa'yı Nadir Kuli'nin üzerine yolladı. Nadir Kuli onu da Melayir bölgesinde mağlup edince ağır topların da bulunduğu Safevî ordusu Hemedan'da bir endişe yarattı. Oluşturulan mecliste Abdurrahman Paşa şehir kalesini savunmanın zor olduğunu ileri sürerek aman dilemeyi teklif etti. Diğer beyler ise mücadele etme teklifinde bulundu. Nihayet Abdurrahman Paşa diğer beylerin sözünü dinlemeyerek 7 Temmuz 1730'da Hemedan'ı terk edip Bağdat'a

⁹¹ Babak Shahed, a.g.e., s. 156-159.

⁹² İlker Külbilge, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri**, Ege Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2010, s. 191.

çekildi.⁹³ Bunun sonucunda Nadir Kuli bir direniş ile karşılaşmadan Hemedan'a girdi. Kısa süre sonra Kirmanşah yöneticisi Hasan Paşa da Nihavend ve Hemedan'ın kaybedildiğini haber alınca Bağdat'a çekildi. Böylece Nadir Kuli 15 Temmuz 1730'da Kirmanşah'ı da ele geçirdi.

Nadir Kuli bu fetihlerin ardından yönünü Tebriz'e çevirdi. Tebriz'e yönelmeden önce Van Valisi Timur Paşa ve Mukri Valisi Ali Rıza Paşa'nın kendisine karşı hazırladıklarını haber alınca Meraga civarında bu iki valinin kuvvetlerini yenip Meraga, Mukri ve Savuçbulak'ı zapt etti ve Nadir Kuli'nin yardımcı kuvvetleri de Urmiye'yi ele geçirdi. Artık Nadir Kuli için Tebriz yolunda bir engel kalmamıştı. Fakat bu sırada İstanbul'da bulunan Safevî elçisi ile durumun ciddiyetini kavrayan Osmanlı Devleti bir antlaşmaya varmıştı. Antlaşma gereği Gence, Tiflis ve Revan Osmanlılara; Hemedan, Kirmanşah ve Tebriz Safevîlere verildi. Buna karşın Nadir Şah, Tebriz'in savaşıarak alınmasını istiyordu. Zira Osmanlıların son on yıl içinde askerî yönden düştüğü âciz durumu bilerek kendisinin Tebriz'i rahatça ele geçireceğini düşünüyordu. Bunun için Tebriz yönünde yoluna devam etti. Bu esnada antlaşma şartları gereği Osmanlıların Tebriz Valisi Kara Mustafa Paşa şehri boşaltıp Van taraflarına çekilmeye başlamıştı. Sonunda 12 Ağustos 1730 günü Tebriz'de az sayıdaki Osmanlı kuvvetlerini mağlup eden Nadir Kuli'nin ordusu şehri tekrar ele geçirdi ve Sünnî ahaliyi katletti.⁹⁴ Nadir Kuli ise Kara Mustafa Paşa ve askerlerinin peşine düştü. Bu esnada Horasan'da Abdalîlerin tekrar isyan haberi alınca Nadir Kuli yönünü Horasan'a çevirdi.

Gelen habere göre Abdalîlerin beylerinden Zülfikar Han, Herat Valisi Allahyar Han ve Nadir Kuli'nin Meşhed Valisi olan kardeşi İbrahim Han'ı mağlup edip Herat'ı ele geçirmiş, Meşhed'i kuşatmaya başlamıştı. Nadir Kuli bunun üzerine Meşhed'e doğru yola koyulunca Abdalîlerin Meşhed kuşatmasını kaldırdığını öğrendi. Nadir Kuli de bundan istifade ederek zaman zaman isyan eden Türkmen oymaklarını itaat altına almak için Mazenderan civarına hareket etti.⁹⁵ Bu harekâtından Türkmenlerin Hive'ye sığınması sebebiyle net sonuç alamayan Nadir Kuli tekrar Meşhed'e yöneldi ve Kasım 1730'da buraya ulaştı.⁹⁶ Abdalîler de buna karşılık Kandahar'a çekilmiş

⁹³ Abdurrahman Ateş, **a.g.e.**, s. 69-70.

⁹⁴ Abdurrahman Ateş, **a.g.e.**, s. 71-72; İlker Külbilge, **a.g.e.**, s. 193-194.

⁹⁵ Muhammed Kâzım Mervî, **a.g.e.**, C. I, s. 160.

⁹⁶ Vladimir Minorsky, **a.g.e.**, s. 26.

olan Gılzayların lideri ve Kandahar idarecisi Sultan Hüseyin'den yardım talep etti. Nadir Kuli ise baharın gelmesini bekleyerek 1731 Nevruzundan sonra Abdalilere karşı sefer tertip etti. Nisan 1731'de başlayan kuşatma Abdalilerin güçlü direnişleriyle oldukça uzadı. Önce Herat yakınlarında Abdalileri mağlup eden Nadir Kuli, 4 Mayıs 1731'de Herat'ı kuşattı ve bunun neticesinde Zülfikar Han ve kardeşi Ahmed Şah Kandahar'a kaçtı.⁹⁷ Böylece gittikçe ümitsizliğe kapılan Abdaliler, Nadir Kuli'ye barış teklif etti ve eski vali Allahyar Han'ın tekrar görevlendirilmesini talep etti. Nadir Kuli bunu kabul etmedi ve 27 Şubat 1732'de Herat'ı zapt etti. Abdalileri ülkenin çeşitli bölgelerine iskân ettirdiği gibi Allahyar Han'ı da Multan'a sürdü.⁹⁸ Bunun ardından Nadir Kuli tekrar Osmanlı Devleti ile mücadele etmek için yönünü batıya çevirdi.

Nadir Kuli, Abdaliler ile mücadele etmeye devam ederken diğer taraftan II. Tahmasb da İsfahan'dan Hemedan'a, oradan da Tebriz'e gelmişti. Bu sırada Osmanlı Devleti'nin yeni padişahı I. Mahmud'a (1730-1754) cülus tebriki için elçi yollamıştı. Bunun yanı sıra Tebriz'de Nadir Kuli'nin atadığı valiyi azlederek kendisi yeni bir vali görevlendirdi. Bu durum II. Tahmasb ile Nadir Kuli arasında bir iktidar problemi olduğunu gösteriyordu. II. Tahmasb büyük ihtimalle Nadir Kuli'nin ülkenin hâkimi gibi hareket etmesinden rahatsızlık duyuyordu. Bundan dolayı tek başına Osmanlılar ile prestiji için savaşa girmeyi amaçlamış olmalıdır. Bütün bu ihtimaller dahilinde yoluna devam eden II. Tahmasb Revan'a yürüdü. Osmanlı Devleti karşılık olarak Diyarbakır Valisi Hekimoğlu Ali Paşa'yı II. Tahmasb üzerine yolladı. 10-18 Nisan 1731 tarihlerinde gerçekleşen savaşta takviye Timur Paşa kuvvetlerinin de Osmanlı ordusunun yardımına gelmesiyle bozguna uğrayan II. Tahmasb, 22 Nisan 1731'de Tebriz'e çekildi.⁹⁹ Bu zafer ile kendine güveni artan Osmanlı ordusu takviye kuvvetlerle birlikte, geri çekilen II. Tahmasb'ı Hemedan'da da mağlup etti. 20 Eylül 1731'de Hemedan'a giren Osmanlı ordusu ileri yürüyüşünü sürdürürken II. Tahmasb İsfahan'a çekildi. 15 Kasım 1731'de Urmiye'yi ve 4 Aralık 1731'de Tebriz'i Osmanlılar ele geçirince II. Tahmasb'ın mücadele gücü kırıldı. Devlet erkânının da güvenini kaybeden şah, tahttan indirileceğine dair duyum alınca taht varisi şehzade

⁹⁷ Abdurrahman Ateş, **a.g.e.**, s. 74.

⁹⁸ Laurence Lockhart, **a.g.e.**, p. 54

⁹⁹ İlker Külbilge, **a.g.e.**, s. 200.

olan oğlu Mirza İsmail'i öldürttü.¹⁰⁰ Ardından Osmanlılara barış teklifi sundu. Bağdat Valisi Serasker Ahmed Paşa nezdinde 8 Şubat 1732'de gerçekleştirilen Ahmed Paşa Antlaşması neticesinde Revan, Gence, Tiflis, Şirvan, Şemahı ve Dağıstan civarı Osmanlı Devleti'ne; Tebriz, Hemedan, Kirmanşah ve Luristan Safevî Devleti'ne bırakıldı.¹⁰¹

Bu sırada Herat'ta Abdaliler ile mücadele eden Nadir Kuli, bu antlaşmanın şartlarını ve II. Tahmasb'ın yenilgilerini haber alınca oldukça sinirlendi. Diğer taraftan bu antlaşma Osmanlı Devleti nezdinde de hoş karşılanmamıştı. Zira Osmanlılar da bu antlaşma ile savaş meydanında kazandığı toprakları masa başında Safevîlere iade ediyordu. Osmanlı tarafında bu hızlı barış kararının alınmasında, Ahmed Paşa'nın Nadir Kuli'nin Horasan'dan aniden gelip saldırma ihtimalini düşünmesi muhtemeldir. Buna rağmen Nadir Kuli antlaşma ve şartlarından hiç hoşnut değildi. Antlaşmaya da şiddetle karşı çıkmıştı.¹⁰² Nadir Kuli ek olarak Osmanlılarda kalan Azerbaycan ve Gürcistan civarındaki toprakların da iadesini istiyordu. Aksi takdirde savaş açacağını da beyan ediyordu.¹⁰³ Zira Nadir Kuli bu toprakları da Safevî toprağı olarak görüyordu. Nadir Kuli bir taraftan da II. Tahmasb'a antlaşmanın onaylanmaması için baskı yapıyordu. Fakat şah, Nadir Kuli'yi dikkate almayarak antlaşmayı teyit etti. Nadir Kuli bunun ardından şahı Kum veya Tahran'a çağırdı. Bir taraftan da Osmanlılar ile mücadele etme niyetindeydi. Şah II. Tahmasb, Nadir Kuli'nin bu çağırısına karşılık vermeyince Nadir Kuli'nin kendisini tahttan indirmesi için gerekli bütün şartları sağlamış bulunuyordu.

Nadir Kuli bu arada saltanat naibi olduğu 1727'de Rusya'ya Gilan'ın¹⁰⁴ iadesi için elçi yollamıştı. Ruslar ise bu elçiyi hapsederek karşılık vermişti. Nadir Kuli bu isteğini Osmanlılar ile Hemedan'da savaşırken de tekrarladı ve 17 Temmuz 1730'da Rusya'ya aynı istekle elçi gönderdi. Zamanla Nadir Kuli'nin gücünün farkına varan Ruslar antlaşma yapmaya razı oldu. 1 Şubat 1732'de Reşt'te yapılan antlaşma

¹⁰⁰ Abdurrahman Ateş, **a.g.e.**, s. 78.

¹⁰¹ Abdurrahman Ateş, **a.g.e.**, s. 78; İlker Külbilge, **a.g.e.**, s. 206.

¹⁰² James Baillie Fraser, **History of Nadir Shah**, London 1742, p. 104; Babak Shahed, **a.g.e.**, s. 193.

¹⁰³ Abdurrahman Ateş, **a.g.e.**, s. 79-80.

¹⁰⁴ Gilan, Kuzeybatı İran'da, Hazar Denizi kıyısında bulunan bir şehirdir. 1724'te Safevî ülkesindeki karmaşayı fırsat bilerek Rus kuvvetleri deniz üzerinden şehri kuşatıp ele geçirmişti. Daha detaylı bilgi için bkz. Tahsin Yazıcı, "Gılân", **DİA**, C. XIV, İstanbul 1996, s. 68-69.

sonucunda Gilan, Safevîlere iade edildi. Bakü ve Derbend de Osmanlılara geçmiş toprakların geri alınması şartıyla iade edilecekti.¹⁰⁵ Ayrıca iki devlet arasında tüccarların karşılıklı serbest ticaret yapabilme olanağı sağlandı.¹⁰⁶ Temmuz 1732’de Gilan tekrar Safevî yönetimine geçti.

Nadir Kuli iç ve dış meseleleri hallettikten sonra iktidarsızlığı ve askerî yetenekten yoksunluğu gibi nedenlerle artık II. Tahmasb’ın saltanatını nihayete erdirmek için harekete geçti. Kum ya da Tahran’a çağırdığı II. Tahmasb’ın olumsuz cevabı üzerine İsfahan’a doğru yola koyuldu. Ağustos 1732’de İsfahan’a varan Nadir Kuli, şahın şerefine düzenlediği bir ziyafette onu sarhoş edip devlet erkânının da destekleriyle tahttan indirdi ve 5 Eylül 1732’de Meşhed’e gönderdi. Ardından II. Tahmasb’ın bir yaşında bile olmayan oğlu Mirza Abbas’ı III. Abbas (1732-1736) adıyla 7 Eylül 1732’de tahta oturttu ve kendisini onun naibi ilan etti.¹⁰⁷ Bunun sonucunda artık Nadir Kuli’nin Safevî ülkesini istediği gibi yönetmesi için çok daha rahat bir ortam oluşmuş bulunuyordu. Bununla birlikte kendi hükümdarlığını ilan edebilmesi için de oldukça elverişli bir durum ortaya çıkmıştı.

II. Tahmasb meselesini halleden Nadir Kuli tekrar Osmanlı ile mücadeleye girişti. II. Tahmasb’ın yaptığı antlaşmayı yine hiçbir surette kabul etmeyeceğini bildirerek Kirmanşah üzerinden Bağdat’a yürümeye karar verdi. Bu sırada Luristan bölgesinde Bahtiyârîler¹⁰⁸ isyan edince onları itaat altına aldı. Kirmanşah’ı bir direnişle karşılaşmadan ele geçiren Nadir Kuli yol üzerinde Zuhab’a hâkim olarak Kerkük - Bağdat yönünde yoluna devam etti. Aralık 1732’de Kerkük’ü kuşattı. 17 Ocak 1733’te Bağdat yakınlarına gelip şehri kuşatan Nadir Kuli şehrin teslim edilmesini istemesine karşın Osmanlılar onu oyalamaya ve takviye kuvvet oluşturmaya çalışıyordu.¹⁰⁹ Nihayet gerekli hazırlıkların tamamlanmasının ardından, 19 Temmuz 1733’te, Ducum’da iki ordu karşı karşıya geldi. Osmanlı ordusunun su kaynaklarını

¹⁰⁵ Jonas Hanway, **a.g.e.**, C. IV, p. 64. Diğer taraftan Bakü ve Derbend de 1723’te Safevîler, Gılzaylar ile iktidar mücadelesi verirken Rusların hâkimiyetine geçti.

¹⁰⁶ Vladimir Minorsky, **a.g.e.**, s. 31.

¹⁰⁷ Laurence Lockhart, **a.g.e.**, p. 62-63.

¹⁰⁸ Luristan yerlilerinden olan ve kökeni net olarak bilinmeyen bir topluluktur. Daha detaylı bilgi için bkz. Clément Huart, “Bahtiyârîler”, **İA**, C. II, İstanbul 1979, s. 241.

¹⁰⁹ Abdurrahman Ateş, **a.g.e.**, s. 85-88.

tutması ve yüksek sıcaklık,¹¹⁰ Osmanlı topçularının üstünlüğü ve Nadir Kuli'nin attan düşmesi¹¹¹ gibi sebepler Nadir Kuli ve ordusunun yaklaşık sekiz ay süren kuşatmadan mağlup ayrılıp Ağustos 1733'te Hemedan'a çekilmesine neden oldu. Osmanlı ordusu galibiyet üzerine ilerleyerek Eylül 1733'te Tebriz'i de ele geçirdi.

Nadir Kuli bu mağlubiyetin ardından Hemedan'da tekrar savaş hazırlıkları yapmaya başladı. 2 Ekim 1733'te yeniden harekete geçerek Zohab civarında Edirne Valisi Pulad Paşa'yı mağlup etti.¹¹² Bu sırada Muhammed Han Beluc isyan etse de bu durumu önemli görmeyerek Osmanlı üzerine harekâtına devam etti.¹¹³ 24 Ekim 1733'te Kerkük yakınlarındaki Leylan'a gelen Nadir Kuli, Topal Osman Paşa öncülüğündeki Osmanlı ordusunu mağlup etti. Harekâtını bölgenin çeşitli kısımlarında sürdüren Nadir Kuli 9 Kasım 1733'te Akderbend'te Memiş Paşa ve Topal Osman Paşa'nın kuvvetlerini mağlup etti. Topal Osman Paşa da bu savaşta öldü.¹¹⁴ Ardından Kerkük civarını yağmalatan Nadir Kuli, Osmanlıların boşalttığı Tebriz'e yöneldi. Fakat Safevî kuvvetlerinin Tebriz'e girdiğini duyunca rotasını Bağdat olarak belirledi. 4 Aralık 1733'te Bağdat önlerine gelen Nadir Kuli, Muhammed Han Beluc'un isyanının büyümesi üzerine Bağdat Valisi Ahmed Paşa'nın barış teklifini kabul etti.¹¹⁵ 9 Aralık 1733'te imzalanan antlaşmaya göre Kasr-ı Şirin Antlaşması sınırlarına geri dönülüyor ve böylece Nadir Kuli'nin tekrar ele geçirmek istediği Gence, Şirvan, Revan gibi topraklar Safevîlere iade ediliyordu.¹¹⁶

Bu antlaşmanın ardından Nadir Kuli, Muhammed Han Beluc'un isyanına son vermek için Aralık 1733'te Şiraz'a doğru hareket etti. Zira Bahtiyarîler, Nadir Kuli Osmanlı Devleti ile mücadele ederken Muhammed Han Beluc liderliğinde Şiraz'ı ele geçirmişti. Ocak - Şubat 1734'te Bahtiyarîleri mağlup eden Nadir Kuli Şiraz'da tekrar hâkimiyeti sağladı. Muhammed Han Beluc ise kaçtı. Bu sorunun da halledilmesinin ardından Nadir Kuli 29 Nisan 1734'te İsfahan'a geri döndü.¹¹⁷

¹¹⁰ Muhammed Kâzım Mervî, **a.g.e.**, C. I, s. 292-293; Muhammed Muhsin Mustevfî, **Zübdetü't Tevârih**, ed. by Behrûz Gûderzî, Tehran 1375 hş., s. 162-163.

¹¹¹ Yılmaz Karadeniz, **a.g.e.**, s. 140.

¹¹² İlker Külbilge, **a.g.e.**, s. 225.

¹¹³ Abdurrahman Ateş, **a.g.e.**, s. 93.

¹¹⁴ Laurence Lockhart, **a.g.e.**, p. 74.

¹¹⁵ İlker Külbilge, **a.g.e.**, s. 227-228.

¹¹⁶ Abdurrahman Ateş, **a.g.e.**, s. 95.

¹¹⁷ Muhammed Kâzım Mervî, **a.g.e.**, C. I, s. 367.

Nadir Kuli İsfahan'a geri döndüğünde Osmanlı elçisi Abdülkerim Efendi ile karşılaştı. Ardından Ruslar da Prens Golitsin'i elçi olarak gönderdi. Osmanlılar, Ahmed Paşa'nın yaptığı antlaşmanın şartlarını hafifletmek için uğraşırken Ruslar ise Nadir Kuli'yi Kafkasya'daki mücadele sebebiyle Osmanlılara karşı kışkırtmak amacındaydı. Nadir Kuli, Osmanlı elçisine Osmanlıların Safevî topraklarını terk etmeden tekrar barış yapmayacağını bildiriyor, Rus elçisinin telkinlerini ise dikkate almıyordu. Çünkü Ruslar 1732'deki antlaşmaya göre Osmanlılara geçmiş olan Kafkasya'daki Safevî toprakları geri alınırsa Bakü ve Derbend'i iade edecekti. Fakat Ruslar bu hükmü uygulamadığı için Nadir Kuli Ruslara karşı kızgındı.¹¹⁸ Bununla birlikte Osmanlılar da Nadir Kuli'nin Safevî topraklarını terk etme isteğini kabul etmiyordu. Bunun üzerine Nadir Kuli, Prens Golitsin ile birlikte Haziran 1734'te İsfahan'dan ayrılarak Hemedan'a gitti. Hemedan'a geldikten sonra kuzeye yönelen Nadir Kuli muhtemelen Bağdat'a takviye kuvvet gönderip şehrin korumasını arttırmaya gayret eden Osmanlıları beklemedikleri yerden vurmaya amaçlamıştır.¹¹⁹ Bunun neticesinde Hemedan'dan sonra Nadir Kuli, Erdebil'e doğru hareket etti. Osmanlılar ise Nadir Kuli'nin bu ilerlemesini durdurmak için elçi gönderse de o, elçileri dikkate almayarak Şirvan'a doğru ilerledi. Ağustos 1734'te Şamahı'yı ele geçirdi, onun öncü ordusu ise Eylül 1734'te Osmanlı Devleti'nin görevlendirdiği Şirvan hâkimi olan Lezgi kökenli Surhay Han'ı mağlup etti. Bunun ardından Surhay Han Dağıstan'ın Kumuk bölgesine doğru çekildi.¹²⁰

Şamahı'yı ele geçirdikten sonra Nadir Kuli, Ekim 1734'te Gence'ye yöneldi. Osmanlı Devleti ise bu durum karşısında derhal bölgeye takviye birlikler sevk etmek suretiyle önlem almaya çalıştı. Kasım 1734'te başlayan kuşatma, şehrin iyi savunulmasından ötürü oldukça uzadı. Bu arada bölgeye yardım için görevlendirilen Köprülü Abdullah Paşa da Gence'ye bir an evvel varmak için çabalıyordu. Nadir Kuli ise ordularının bir kısmını bölgenin diğer kısımlarına dağıtmıştı. Mart 1735'e gelindiğinde gittikçe yorulan ve kuşatmanın başarı ile sonuçlanacağına dair umudu tükenen Nadir Kuli, Dağıstan üzerinden Gence'ye Osmanlılara yardım için gelen Kırım kuvvetlerinin Ruslar tarafından engellenmesi üzerine Osmanlı-Rus gerginliğini devletin çıkarlarına uygun olarak değerlendirdi ve Bakü ile Derbend

¹¹⁸ Laurence Lockhart, **a.g.e.**, p. 82.

¹¹⁹ Abdurrahman Ateş, **a.g.e.**, s. 98.

¹²⁰ Babak Shahed, **a.g.e.**, s. 226.

şehirlerini Ruslardan istedi. Bu teklifi kabul edilmezse Osmanlı Devleti ile müttefik olabileceğini de beyan etti.¹²¹ Bunun üzerine Çar'ın onay vermesiyle birlikte Nadir Kuli, Prens Golitsin ile antlaşma masasına oturdu. 21 Mart 1735'te Gence'de imzalanan antlaşmaya göre Ruslar, Bakü ve Derbend'i iade etmeyi kabul etti. Ayrıca iki devlet arasında olası Osmanlı tehlikesine karşı bir ittifak da kurulmuş oldu.¹²² Nadir Kuli böylece olası Rus tehlikesini Safevî Devleti için ortadan kaldırıyor ve Gılzaylarla mücadele esnasında Rusların eline geçen yerleri tekrar Safevî toprağı yapıyordu.

Bu antlaşmanın ardından Nadir Kuli Gence'nin alınmasının zor olduğunu anlayarak Osmanlıların yardım gücünü kesmek için Kars'ta bulunan Köprülü Abdullah Paşa'nın üzerine doğru gitti. 24 Mayıs 1735'te Kars'a vardı. Burada üzerine gönderilen Timur Paşa'nın kuvvetlerini mağlup etti.¹²³ Fakat kuşatmada başarılı olamadı. Kaleden bir türlü çıkmayan Osmanlıları bu sefer de farklı bir yerden tuzığa düşürmeyi tercih etti. Revan'a ilerleyen Nadir Kuli, Abdullah Paşa'nın İstanbul'dan aldığı düşmanı takip etme emriyle kaleden çıkıp Arpaçay'a doğru geldiğini duyunca onun üzerine doğru gitti.¹²⁴ Nihayet iki ordu 18 Haziran 1735'te Revan yakınlarındaki Bağaverd'te karşı karşıya geldi. Kazanan taraf Nadir Kuli ve ordusu oldu. Köprülü Abdullah Paşa öldürüldü.¹²⁵ Nadir Kuli diğer taraftan Gence'yi ele geçirme arzusundan da vazgeçmiyordu. Bunun için Gence Valisi Genç Ali Paşa'ya şehri teslim etmesini teklif etti. Şehrin savunulamayacağını farkına varan Osmanlı yönetimi, bu teklifin kabul edilmesini istedi. Sonunda 9 Temmuz 1735'te şehir Nadir Kuli'nin ordusuna teslim edildi.¹²⁶ Kısa süre sonra Nadir Kuli'nin gücüne karşılık veremeyeceğini anlayan Osmanlı kuvvetleri sırasıyla 11 Eylül 1735'te Tiflis'i, 3 Ekim 1735'te de Revan'ı Nadir Kuli'nin beylerine teslim etti. Nadir Kuli ise bu sırada bu şehirleri teslim zorlamak için Kars'ı muhasara etmekteydi. Diğer taraftan Gürcülerin de Eylül 1735'te Nadir Kuli'ye itaat bildirdikleri görülmektedir.¹²⁷ Sonuç olarak Nadir Kuli hedeflediği gibi Kafkasya'da önceden Safevî toprağı olan şehirleri tek tek geri alarak Osmanlı tehlikesini de Safevîler için bertaraf etmiş oluyordu.

¹²¹ Abdurrahman Ateş, **a.g.e.**, s. 101.

¹²² Percy Sykes, **Târih-i İran**, C. II, ed. by Muhammed Taki Fahrdaî Gilanî, Tehran 1330 hş., s. 364.

¹²³ Muhammed Kâzım Mervî, **a.g.e.**, C. I, s. 391.

¹²⁴ Jonas Hanway, **a.g.e.**, C. IV, p. 119; Abdurrahman Ateş, **a.g.e.**, s. 103-104.

¹²⁵ Muhammed Kâzım Mervî, **a.g.e.**, C. I, s. 403.

¹²⁶ İlker Külbilge, **a.g.e.**, s. 239.

¹²⁷ Muhammed Kâzım Mervî, **a.g.e.**, C. I, s. 412-414; Abdurrahman Ateş, **a.g.e.**, s. 107.

Buna ek olarak Nadir Kuli'nin Osmanlı Devleti ve Rusya karşısında uzun bir süre sonra güçlü bir Safevî Devleti imajı oluşturduğunu da söyleyebiliriz.

6 Ekim 1735'te Nadir Kuli, Kars'tan ayrıldı ve 17 Ekim 1735'te Tiflis'e geldi.¹²⁸ Burada Osmanlı kuvvetlerine yardım için gelecek olan Kırım Hanı Kaplan Giray Han'ın Derbend'e yaklaştığını duyunca Derbend'e doğru yola çıktı. Fakat Osmanlılar barış görüşmeleri sebebiyle Kırım kuvvetlerine geri çekilme emri verdi.¹²⁹ Kasım 1735'te Osmanlılar barış için Nadir Kuli'ye elçi yollasa da bu elçilik ile barış için bir müzakere edilmedi. Aynı zamanda Nadir Kuli Mugan'da bir kurultayın yapılacağını ülkesinde duyurdu. 22 Ocak 1736'da Mugan Ovası'na vardı. Devlet ileri gelenlerinin de bulunduğu büyük bir kurultay tertip edildi. Kurultayda Şah III. Abbas'ın çocuk yaşta olup devleti idare edemeyecek durumda olması nedeniyle yeni bir şah seçilmesine karar verildi. Bu konuda çeşitli muhalefete rağmen Nadir Kuli ismi şahlık için ön plana çıktı. Nadir Kuli ise şahlık hususunda birkaç şart öne sürüyor ve kendisine düşünmesi için süre verilmesini istiyordu.¹³⁰ Bu şartlar şunlardı: Safevî soyundan kimseye itibar edilmeyecek ve taht sahibi olarak görmeyecek, Hz. Ali dışındaki halifeler de halife olarak kabul edilecek, mezhepsel ayrılıklara son verilecek ve Caferîlik¹³¹ mezhebi kabul edilecek, kendi hanedanının kurulmasına izin verilecek.¹³² Bir kısım Şîi ulemanın muhalefetine rağmen Nadir Kuli'nin şartları kabul edildi ve Şubat 1736'da şah olarak seçildi. Bu sırada Osmanlılar da barış için Nadir Kuli'ye elçi göndermişti. Osmanlı Devleti bu elçilik ile Kasr-ı Şirin sınırlarına dönmeyi istese de Nadir Şah bu isteği kabul etmedi. Buna karşılık Nadir Şah, Caferîliğin beşinci mezhep olarak kabulünü, Kâbe'de Caferîler için bir rükn¹³³ açılmasını, İranlı hacılar için Hac Emiri¹³⁴ tayin etmeyi, karşılıklı elçilik kurulmasını, esirlerin karşılıklı olarak serbest bırakılmasını talep ediyordu.¹³⁵ Osmanlı elçisi Genç Ali Paşa ise bu istekler hakkında hüküm veremeyeceğini ve sadece sınır meseleleri için yetkili olduğunu bildirdi. Bunun üzerine Nadir Şah müzakerelerin sürmesi ve şahlığını bildirmek için 7 Mart 1736'da İstanbul'a elçilik

¹²⁸ İlker Külbilge, **a.g.e.**, s. 243.

¹²⁹ Abdurrahman Ateş, **a.g.e.**, s. 107.

¹³⁰ Laurence Lockhart, **a.g.e.**, p. 97-98.

¹³¹ Caferîlik, İmam Cafer-i Sadık tarafından kurulan on iki imam Şia merkezli İslâm'ın fıkıh mezhebidir. Daha detaylı bilgi için bkz. Hayreddin Karaman, "Ca'feriyye", **DİA**, C. VII, İstanbul 1993, s. 4-10.

¹³² Cahangir Hüseyin Əfşar, **Azərbaycan Nadir Əfşar Dövləti**, Bakü 2014, s. 66-67.

¹³³ Kâbe köşelerine verilen isimdir.

¹³⁴ Hacıların hacda güvenliğini sağlayan görevlidir. Daha detaylı bilgi için bkz. Münir Atalar, "Emir-i Hac", **DİA**, C. XI, İstanbul 1995, s. 131-133.

¹³⁵ Abdurrahman Ateş, **a.g.e.**, s. 114-115.

heyetini yolladı.¹³⁶ Bir gün sonra da 8 Mart 1736'da Mugan'da taç giyerek resmen şah oldu.¹³⁷ Başkentini de Meşhed'e taşıdı.¹³⁸ Böylece iki yüz küsur senedir İran coğrafyasını yöneten Safevî hanedanı ortadan kalkmış, yerine yine Türkmen kökenli Afşarlı hanedanı Nadir Şah tarafından kurulmuş oldu. Öte taraftan Nadir Şah'ın Mugan'daki bu kurultayı, seferleri sonucunda tekrar dirilttiği Acem ülkesinde arzu ettiği kendi hükümdarlığını meşru kılmak için yapması muhtemeldir. Zira doğrudan Safevî hanedanını tahttan indirip kendi hanedanını kurmaya çalışması durumunda büyük tepki çekip, önünde engeller çıkması da mümkündü. Ayrıca Nadir Şah'ın Şiilik yerine Caferîliği devlet mezhebi yapması onun İslâm dünyasında İran'ın maruz kaldığı mezhepsel baskıyı ortadan kaldırıp Sünnî İslâm dünyası ile de iyi ilişkiler gerçekleştirmek ve yapacağı seferlerde Müslüman ülkeleri dinsel sebeplerin sektesine uğramadan ele geçirmek istediğini göstermektedir.

¹³⁶ İlker Külbilge, **a.g.e.**, s. 242.

¹³⁷ Muhammed Kâzım Mervî, **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. II, Tehran 1364 hş., s. 447-448.

¹³⁸ İlker Külbilge, **a.g.e.**, s. 244.

II. NADİR ŞAH DÖNEMİNDE AFŞARLI - BABÜRLÜ İLİŞKİLERİ

2.1 Nadir Şah Öncesinde Safevî - Babürlü İlişkileri (1510-1722)

XVI. yüzyılın başında İran, Batı Türkistan ve Hindistan'ın genel durumuna baktığımızda İran'da Safevîleri (1501-1736), Maverâünnehir'de Timurluları (1370-1507), yine Maverâünnehir çevresinde hâkimiyet kurmaya çalışan Şeybanîleri (1500-1599), Harezm civarında Hive Hanlığı'nı (1512-1920), Semerkand'da Timurlu emirzadesi Babür'ü (1483-1530) ve Hindistan'da Lûdîleri (1451-1526) görmekteyiz.

1501'de Safevî Devleti'ni kuran Şah I. İsmail (1501-1524) Şeybanîlerin kurucusu Muhammed Şeybanî Han'ı (1500-1510) 1510 yılındaki Merv Savaşı'nda mağlup etti ve öldürdü. Bu galibiyet Babür'ü de oldukça sevindirdi. Zira Muhammed Şeybanî Han, Semerkand hâkimiyeti için kendisinin en büyük rakibiydi. Babür diğer taraftan kendisi için bu olumlu gelişme neticesinde Semerkand'ı ele geçirmek için yola koyuldu. Bu esnada Şah I. İsmail'e elçi yollayarak ondan askerî yardım talep etti. Şah I. İsmail gerekli askerî yardımı Babür'e gönderdi. Babür ve Safevî müttelik ordusu Ekim 1511'de yapılan savaşta Ubeydullah Han Şeybanî'nin ordusunu yenerek Semerkand'ı ele geçirdi.¹³⁹ Bu esnada güç toplamaya çalışan Şeybanîler, Safevî kuvvetleri İran'a dönünce Buhara'yı muhasara etti. Babür hemen Buhara'ya gelerek Şeybanîler ile savaştı. Savaşı kaybeden Babür, Hisar'a çekildi ve Belh'e Safevîlerden askerî yardım istemek için elçi yolladı. Şah I. İsmail de buna karşılık Necmi Sâni komutasında bir kuvveti Babür'e yolladı ve Belh'te buluşan iki kuvvet Türkistan'a doğru hareket etti.¹⁴⁰ Yolları üzerinde Karşı Kalesi'ni ele geçirip buradaki halkı Sünnî, Şîî ayırmaksızın katlettiler.¹⁴¹ Bunun ardından Buhara'ya da

¹³⁹ Tufan Gündüz, **Son Kızılbaş Şah İsmail**, İstanbul 2013, s. 104.

¹⁴⁰ Anonim, **Âlem Ârâ-yi Safevî**, ed. by Yedullah Şekerî, Tehran 1350 hş., s. 357.

¹⁴¹ Eralp Erdoğan, "Babür İmparatorluğu'nun Kuruluş Safhasında Şah İsmail ile Babür İttifakı", **History Studies**, C. VI, Sayı 4, Ankara 2014, s. 35.

savaşmadan giren Babür ve Safevî kuvvetleri, büyük bir mücadele etmeden Semerkand'a ulaştı. Şeybanîler (Özbekler) ise bu iki müttefikle mücadele etmenin zor olduğunu düşünerek Gucduvan'a çekildi. Babür ve Necmi Sâni bunun üzerine Şeybanîler'e kesin bir darbe vurmak için Gucduvan'a doğru hareket etti ve şehir kuşatıldı. Uzun süren kuşatma 12 Kasım 1512'deki savaşla son buldu. Savaşı kazanan taraf, Ubeydullah Han önderliğindeki Şeybanîler oldu. Necmi Sanî ise Ubeydullah Han'ın emriyle öldürülürken Babür, Şaduman Kalesi'ne doğru kaçtı.¹⁴² Orada da fazla durmayan Babür, Kunduz üzerinden Kabil'e geldi. Semerkand ise tekrar Şeybanîler'in eline geçti. 1514'te de Şah I. İsmail, Çaldıran Savaşı'nda Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim'e yenilince üzüntüden kendini içkiye verdi.¹⁴³ Böylece devleti doğuda ve batıda güç kaybetmeye başladı. Bu durum Babür'ün Semerkand'ı ele geçirme umutlarını da büyük ölçüde ortadan kaldırdı. Bu gelişme sonucunda Safevîler ve Babürlüler arasında Babür Hindistan'da devletini kurana kadar (1526) münasebet gerçekleşmedi. Babür, 1518'de Güney Afganistan, 1519'da Sind civarını ele geçirdikten sonra kısa bir süreliğine Kabil'e geri döndü ve akabinde 1522'de Kandahar'a hâkim oldu. Böylece Hindistan hâkimiyeti için yolu büyük ölçüde açılan Babür 1525 sonlarında Delhi seferi için hazırlıklara başladı.¹⁴⁴ Nihayet Nisan 1526'da başkentleri Delhi olan Lûdîler (1451-1526) ile gerçekleşen Panipat Meydan Savaşı'nı kazanan Babür oldu. Savaş sonucunda Lûdî hükümdarı İbrahim Lûdi ölürken Delhi ve Agra, Babür'ün eline geçti. Lûdi Devleti yıkıldı ve Babürlü Devleti (1526-1858) kurulmuş oldu.¹⁴⁵

Safevî Devleti'nde Şah I. İsmail 1524'te ölüp yerine oğlu Şah I. Tahmasb (1524-1576) tahta geçtiğinde Babür, Hindistan'ı hâkimiyeti altına almak için mücadele ediyordu. Babür de 26 Aralık 1530'da Agra'da vefat edince ardından tahta en büyük oğlu Hümayun (1530-1540, 1555-1556) çıktı. Bundan sonra iki devlet arasında uzun süre mücadeleye sebep olacak sınır bölgesindeki Kandahar şehri ve Kabil, Hümayun'un üvey kardeşi Kamran Mirza'nın yönetimi altındaydı. İki devlet arasında Şah I. Tahmasb'ın Osmanlı Devleti ile mücadelesi sebebiyle bir temas kurulmamışken hükümdarın kardeşi Sam Mirza ve lalası Ağzivar Han, Şah I. Tahmasb'dan izin almadan Kandahar'ı 1534'te kuşattı. Amaçları Horasan'daki

¹⁴² Hasan Beg Rumlu, **Ahsenu't Tevârih**, ed. by Abdülhuseyn Nevaî, Tehran 1357 hş., s. 174.

¹⁴³ Cihat Aydoğmuşoğlu, **a.g.e.**, s. 47.

¹⁴⁴ Fernand Grenard, **Bâbur**, çev. Orhan Yüksel, İstanbul 1971, s. 153.

¹⁴⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, C. II, Ankara 1987, s. 22-23.

Şamlu İsyanı'na karşı burayı bir sığınak olarak ellerinde tutmaktı.¹⁴⁶ Kuşatmayı Kamran Mirza ve şehrin yöneticisi Hoca Kelan püskürtmeyi başardı. Ağzivar Han öldürüldü ve Sam Mirza Herat'a doğru kaçtı. Şah I. Tahmasb bunu duyunca sinirlenerek Kandahar'a yöneldi. Bu durum karşısında Babürlüler şehri savunamayacağını anlayarak 1535'te şehrin anahtarlarını Şah I. Tahmasb'a teslim etti.¹⁴⁷ Bu sırada Hümayun, Hindistan içindeki yerel güçlerle mücadele ettiğinden bu harekete karşı bir tepki göstermedi. Fakat Lahor'a çekilmiş olan kardeşi Kamran Mirza hâkimiyetine verilmiş olan Kandahar'ı 1537'de Safevîler'den alıp tekrar ele geçirdi.

Hümayun ülke içindeki Afgan ve Hint kuvvetleri ile mücadele ederken 1540'ta Afgan Surîlerin¹⁴⁸ lideri Şir Şah'a yenilerek Hindistan hâkimiyetini kaybetti ve Surîler Hindistan hâkimi oldu.¹⁴⁹ Bir süre Hindistan civarında mücadelelere girişen Hümayun 1543'te Kandahar'da üvey kardeşi Kamran Mirza'nın kendisini tutuklayacağını öğrenince oğlu Ekber'i orada bırakıp eşiyile birlikte kaçtı. Şî kökenli Bayram Bey'in telkiniyle Safevîlere iltica etme fikrini kabul etti. Şah I. Tahmasb bu isteği memnuniyetle kabul etti. Şubat - Mart 1544'te Hümayun Horasan'a geldi.¹⁵⁰ Mayıs 1544'te Şah I. Tahmasb onu görüşmek için Kazvin'e çağırdı.¹⁵¹ Şah I. Tahmasb Hümayun'dan kendisi ile on iki imam adına hutbe okuma, buna ilaveten Şîliği kabul etme ve Kandahar alınırca burayı Şah I. Tahmasb'ın oğlu Murad Mirza'nın hâkimiyetine bırakma sözü alınca ona askerî yardımda bulunmayı kabul etti.¹⁵² Bunun ardından Hümayun 1544 sonlarında 12.000 kişilik takviye Safevî kuvveti ile yola çıktı. 21 Mart 1545'te Kandahar'a vardı.¹⁵³ Yaklaşık altı ay süren kuşatmanın ardından, Eylül 1545'te, Kandahar'ı ele geçirdi ve Şah I. Tahmasb'a verdiği sözü tuttu.¹⁵⁴ Fakat kuşatmanın zaferle sonuçlanmasından birkaç gün sonra

¹⁴⁶ Gülay Karadağ Çınar, *Safevî-Özbek Siyasî İlişkileri ve Osmanlı'nın Tesiri (1524-1630)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Afyon 2011, s. 99.

¹⁴⁷ Riyazul İslâm, *Târih-i Revâbit-i İnan u Hind (Der Dovre-yi Safevîyye ve Afşarîyye) h. k. 916–1158 / m. 1510–1745*, trans. by Muhammed Bakir Aram - Abbaskuli Gaffarî Ferd, Tehran 1391 hş., s. 50-51.

¹⁴⁸ Kuzeybatı Hindistan'da yaşamış, Afgan kökenli ve Hindistan'da 1540 ile 1564 arasında hâkimiyet kurmuş bir hanedandır. Daha detaylı bilgi için bkz. Azmi Özcan, "Sûriler", *DİA*, C. XXXVII, İstanbul 2009, s. 541-542.

¹⁴⁹ Halis Bıyıktaş, *Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu*, Ankara 1991, s. 51.

¹⁵⁰ Gülbeden, *Hümayunnâme*, çev. Abdürreb Yelgar, Ankara 1944, s. 188.

¹⁵¹ Riyazul İslâm, *a.g.e.*, s. 59.

¹⁵² Gülbeden, *a.g.e.*, s. 91-94.

¹⁵³ Cihan Oruç - Mehmet Dağlar, "Tahmasb-Hümayun İttifakında Şîilik'in Rolü", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. VI, Sayı 3, Ordu 2016, s. 668.

¹⁵⁴ Riyazul İslâm, *a.g.e.*, s. 73.

Murad Mirza ölünce Hümayun şehri Safevîlerden almak için harekete geçti ve Murad Mirza'nın lalası Budak Han şehri savunamayacağını anlayarak Hümayun'a teslim etti. Hindistan'da gücünü gittikçe arttıran Hümayun, 1555'de Delhi'yi ele geçirerek tekrar Babürlü Devleti'ni diriltmiş oldu. Ancak ikinci hükümdarlığı fazla uzun sürmedi ve 1556'da öldü. Yerine oğlu Ekber Şah (1556-1605) tahta geçti.

Ekber Şah tahta geçtiğinde Kandahar hâkimiyeti için Babürlülerin kendi arasında sorunlar yaşadığı görülmektedir. Nitekim Safevîler bunu fırsat bilerek Kandahar'ı 1558'de ele geçirdi.¹⁵⁵ 1562 yılına gelindiğinde Şah I. Tahmasb'ın Hümayun'un ölümü nedeniyle baş sağlığı dilemek ve Ekber Şah'ı tebrik etmek için elçi yolladığı görülmektedir. Bu elçiliğin amacı, Kandahar meselesinin Şah I. Tahmasb'dan kaynaklanmadığını açıklamak ve ilişkileri düzeltmek idi. Fakat Ekber Şah Kandahar meselesindeki hoşnutsuzluğu nedeniyle Şah I. Tahmasb'ın heyetine bir karşılık vermedi.¹⁵⁶

1576'da Şah I. Tahmasb öldürülünce yerine oğlu Şah II. İsmail (1576-1577) geçti. Fakat saltanatı bir yıldan fazla sürmedi. 1577'de Safevîler'in Kandahar Valisi Hüseyin Mirza, Ekber Şah'a elçi gönderip ilişkileri düzeltmek istedi, Ekber Şah ise elçileri iyi karşılayıp hemen göndererek karşılık verdi.¹⁵⁷

Şah II. İsmail'in kısa saltanatının ardından Safevî tahtına kardeşi Şah Muhammed Hüdabende (1578-1587) çıktı. Kendisi kör olduğundan yönetimde Kızılbaş beyleri, kız kardeşi Perihan Hanım ve eşi Mehd-i Ulya etkili oldu.¹⁵⁸ Şah Muhammed Hüdabende 1587'de tahttan indirilerek yerine oğlu Şah I. Abbas (1587-1629) tahta çıkartıldı.

Şah I. Abbas tahta çıktıktan sonra 1591'de Ekber Şah'a ilk elçisini gönderdi.¹⁵⁹ Elçilik heyeti iyi karşılanarak ilişkiler düzeltildi ve elçi beş yıl Babürlü Sarayı'nda kaldı.¹⁶⁰ Bu sırada Ekber Şah Kandahar'ı ele geçirmek için fırsat kolluyordu. Kandahar'daki Safevî mirzaları da Şah I. Abbas ile araları bozuk olduğundan Ekber Şah'ın telkinleriyle 1595'te Kandahar yönetimini Babürlülere teslim ettiler ve

¹⁵⁵ Abu'l Fazl, **The Akbarnama**, C. II, trans. by Henry Beveridge, Kalküta 2000, s. 121; Riyazul İslâm, **a.g.e.**, p. 82.

¹⁵⁶ Riyazul İslâm, **a.g.e.**, s. 83.

¹⁵⁷ Ümit Ulvi Türk, **Safevi Devleti'nin Özbek Hanlıkları ve Babür Devleti ile Siyasi İlişkileri (1526- 1722)**, Ankara Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017, s. 59.

¹⁵⁸ Cihat Aydoğmuşoğlu, **a.g.e.**, s. 65.

¹⁵⁹ Abu'l Fazl, **a.g.e.**, C. III, p. 893.

¹⁶⁰ Cihat Aydoğmuşoğlu, **Şah Abbas ve Zamanı**, Ankara Üniversitesi SBE, Basılmış Doktora Tezi, Ankara 2011, s. 223.

Babürlü Devleti'nde vali olarak görevlendirildiler.¹⁶¹ Şah I. Abbas buna mukabil aynı yıl içinde Kandahar'ı geri istemekle görevli olarak Menuçehr Bey'i, Ekber Şah'a gönderdi. Fakat Ekber Şah, Safevî mirzalarının merkezle olan ilişkilerini sebep gösterip onların merkezle ilişkilerini düzeltmesi hâlinde ittifak kurabileceklerini beyan ederek bu isteği reddetmişti.¹⁶² 1591'de Babürlü Sarayı'na gelen ilk elçi Yadigâr Sultan Rumlu da Şeybanîler ile barış yapması hususunda öneri mektubuyla geri gönderildi. 1597'de ise Şah I. Abbas, tekrar Menuçehr Bey aracılığıyla Ekber Şah'a mektup göndererek Şeybanîler ile barış yapmayı onlarla mücadele edeceğini belirtti.¹⁶³ 1602 yılına gelindiğinde uzun yıllar Babürlü Sarayı'nda tutulan Menuçehr Bey de Mir Muhammed Masum başkanlığındaki Babürlü elçilik heyeti ile Safevîlere geri gönderildi. Bu heyet 1604 kışında Şah I. Abbas Revan seferinde iken Safevî ülkesine ulaştı, Şah I. Abbas ise elçiyi fazla sıcak karşılamadı ve sadece gönderilen kılıcı kabul edip diğer hediyeleri kumandanlarına dağıttı.¹⁶⁴ Şah I. Abbas'ın bu tavrı almasında muhtemelen Kandahar meselesi ve elçisinin alıkoyulması etkili olmalıdır. Buna nispetle Şah I. Abbas, Ekber Şah'ın elçisi Mir Masum'u bekleterek 1604 yazında ülkesine gönderdi. Bu elçi ile gönderdiği mektupta ise Osmanlı Devleti'ne karşı aldığı başarılarından ve iki ülke arasında ilişkilerin iyi olması gerektiğinden söz etmektedir.¹⁶⁵ Bu elçilik diğer taraftan Ekber Şah ile Şah I. Abbas arasındaki son elçilik oldu, Ekber Şah Ekim 1605'te vefat edince Babürlü tahtına oğlu Cihangir (1605-1627) çıktı.

Cihangir tahta çıktığı sırada Safevîlerin Horasan beylerinin Kandahar'a saldırdığı görülmektedir. Bu saldırı sırasında Babürlülerin Kandahar Valisi Şah Bey, Cihangir'den yardım istedi ve Mirza Gazi Bey komutasındaki takviye kuvvetlerle Safevî saldırısını Ocak 1607'de kırmayı başardı.¹⁶⁶ Şah I. Abbas bu saldırıyı haber alınca kendi güçlerine derhal saldırıyı kaldırmalarını emretti ve Hüseyin Bey'i Cihangir'e elçi olarak gönderip muhasaranın kendisinin emriyle yapılmadığını ve iyi ilişkileri sürdürmek istediğini beyan etti.¹⁶⁷ Öte taraftan Osmanlı Devleti ile yapılan

¹⁶¹ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, C. II, s. 149-150.

¹⁶² Nasrullah Felsefi, *Zendegâni-yi Şah Abbas-i Evvel*, C. I, Tehran 1347 hş., s. 227-228.

¹⁶³ İskender Beg Türkmen, *Târih-i Âlem Ârâ-yi Abbasî*, C. II, ed. by İrec Afşar, Tehran 1350 hş., s. 544-545.

¹⁶⁴ Abdurreza Hoşeng Mehdevî, *Târih-i Revâbit-i Hârici-yi İnan ez İbtidâ-yi Dovrân-i Safevîyye tâ Pâyân-i Ceng-i Dovvom-i Cihânî (1500-1945)*, Tehran 1355 hş., s. 95.

¹⁶⁵ Riyazul İslâm, *a.g.e.*, s. 105.

¹⁶⁶ Nüreddin Muhammed Cihângîr Gûrkanî, *Cihângîrnâme ya Tûzuk-i Cihângîrî*, ed. by. Muhammed Haşim, Tehran 1359 hş., s. 41-42.

¹⁶⁷ Nüreddin Muhammed Cihângîr Gûrkanî, *a.g.e.*, s. 51.

savaşlar nedeniyle Şah I. Abbas, Cihangir'e cülus tebriki ve babası Ekber Şah'ın taziyesi için elçiliği hediyelerle birlikte 1609'da gönderebildi ve elçilik 1611'de Babürlü Sarayı'na ulaştı. Bu elçiliğe 1613'te Cihangir de iyi dilekler içeren bir elçilikle yanıt verdi. Diğer taraftan 1617 ile 1620 arasında Cihangir'in Dekken sultanlarına saldırması üzerine buranın yöneticileri Şah I. Abbas'a elçi göndererek Cihangir'e mâni olmasını istediler. Şah I. Abbas da Cihangir'e uygun bir dille mektup yazarak Dekken'e karşı saldırısını durdurmasını istese de Cihangir saldırıları kaldırmadı.¹⁶⁸ Şubat 1622'de Şah I. Abbas artık Kandahar meselesini şehri ele geçirerek çözmek için buraya doğru hareket etti.¹⁶⁹ Cihangir Şah bu habere şaşırda da şehri savunmak için ülkesinin çeşitli bölgelerinden takviye kuvvetler toplayıp Multan'daki Han Cihan Lûdî'nin kuvvetlerine katılma emri verdi ve Dekken'de bulunan Şehzade Hürrem (Şah Cihan)'i de orduya katılmaya çağırdı.¹⁷⁰ Şehzade Hürrem'in Kandahar savunmasına katılmak istememesi üzerine Babürlüler şehrin savunmasını kaldırdı ve Safevîler 11 Haziran 1622'de Kandahar şehrini ele geçirdi.¹⁷¹ Ekim 1626'da ise Cihangir Şah'ın büyük oğlu Şehzade Perviz ölünce Şah I. Abbas taziye ve Osmanlı Devleti ile mücadeleleri hakkında bilgi vermek için Hindistan'a bir elçilik heyeti yolladı.¹⁷² Bu elçilik heyeti Babürlü Sarayı'nda olduğu sırada, 27 Ekim 1627'de, Cihangir vefat etti ve yerine Şehzade Hürrem, Şah Cihan (1628-1658) adıyla Babürlü tahtına çıktı. Şah I. Abbas da bu taht değişikliği için tebrik elçiliği gönderdiği sırada, 19 Ocak 1629'da, vefat etti ve yerine torunu Sam Mirza, Şah Safî (1629-1642) adıyla Safevî tahtına çıktı. Sonuç olarak Şah I. Abbas'ın saltanatı boyunca iki devlet arasındaki ilişkilerin Kandahar hâkimiyeti meselesine rağmen büyük ölçüde iyi olduğu görülmektedir.

Şah Cihan 1638'de Kandahar'ı diplomasi yoluyla geri almayı başardı.¹⁷³ Diğer taraftan Şah Safî ise 1642'de vefat etti.¹⁷⁴ Yerine on yaşındaki oğlu Şah II. Abbas (1642-1666) tahta çıktı. Şah II. Abbas tahta çıktıktan sonra Safevîler ile Babürlüler arasında diplomatik ilişkiler devam etti. Diğer taraftan Şah Cihan'ın Belh'i kuşatması ve ata topraklarını ele geçirme gayreti gözükmemektedir. Buna karşın Buhara

¹⁶⁸ Riyazul İslâm, a.g.e., s. 109-110, 140-141.

¹⁶⁹ Riyazul İslâm, a.g.e., s. 124-125.

¹⁷⁰ Ümit Ulvi Türk, a.g.e., s. 132.

¹⁷¹ Riyazul İslâm, a.g.e., s. 125.

¹⁷² Seyyid Hoseyn bin Morteza Hoseynî Esterabadî, *Târih-i Sultânî ez Şeyh Safî tâ Şah Safî*, ed. by İhsan Eşrâkî, Tehran 1366 hş., s. 233-234

¹⁷³ Cihat Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi (1501-1736)*, s. 89.

¹⁷⁴ Riyazul İslâm, a.g.e., s. 154.

Hanlığı'nın hükümdarı Nezir Muhammed Han, Babürlüler karşısında tutunamayıp Safevîlere sığınsa da 1647'de Şah II. Abbas onu himaye etmeyerek geri gönderdi ve Şah Cihan'a karşı Babürlü - Buhara Hanlığı mücadelesinde tarafsız kalacağını bildirdi.¹⁷⁵ Şah II. Abbas bir taraftan Babürlülerin Belh taraflarında Buhara Hanlığı ile mücadele etmesini fırsat bilip Kandahar'ı kuşatmaya karar verdi. Nisan 1648'de İsfahan'dan yola çıkan Safevî ordusu Şubat 1649'de şehri teslim aldı.¹⁷⁶ Bunun üzerine Şah Cihan, Kandahar'ı geri almak için harekete geçti. 1649, 1651 ve 1652/1653'te üç kez Kandahar'a ordu gönderse de bu şehri tekrar ele geçiremedi. Böylece Kandahar için Safevî - Babürlü mücadelesi sona erdi¹⁷⁷ ve 1709'da Gılzay hâkimiyetine girene kadar Kandahar, Safevî yönetimi altında bulundu. Temaslar Evrengzib'in (1658-1707) tahta çıkmasıyla tekrar tesis edildi.

Şah II. Abbas'ın 1666'daki ölümünün ardından oğlu Safî Mirza, Şah Süleyman (1666-1694) adıyla Safevî tahtına çıktı. Uzun bir aranın ardından iki devlet arasında temas 1686'da tahta geçmek için isyan eden Evrengzib'in oğlu Muhammed Ekber'in askerî yardım için Safevîlere iltica etmesi ile kuruldu.¹⁷⁸ Şah Süleyman şehzadeyi iyi karşılarsa da babası hayatta olduğu için Muhammed Ekber'e herhangi bir destekte bulunmadı. Bunun ardından iki yıl sonra Safevîlerin Herat valisi, Kandahar'ı kuşattığında Evrengzib onu desteklemesine rağmen şehir, Safevî kuvvetlerinin elinde kaldı.¹⁷⁹

1694 yılında Şah Süleyman'ın ölümüyle birlikte Safevî tahtına oğlu Şah Hüseyin (1694-1722) çıktı. Şah Süleyman döneminde artan gerileme bu dönemde had safhaya ulaşarak 1699-1704 aralığında Beluçların Kandahar isyanı baş gösterdi ve 1709'da Kandahar, Gılzaylar'ın eline geçti. Bu sırada Evrengzib'in 1707'de ölmesiyle Babürlülerde de on iki yıl sürecek taht mücadelesi başladı ve taht mücadelesi, 1719'da Muhammed Şah'ın (1719-1748) tahta geçmesiyle son buldu.¹⁸⁰ Sonuç olarak bu dönemde Safevîler ile Babürlüler arasında bir temas kurulamadı. 1722'de Şah Hüseyin, Gılzay isyanını bastıramayınca tahtı Gılzaylar lehine terk etti. Bununla birlikte Safevî Devleti merkezî anlamda çöktü. Bundan sonra ülkedeki Gılzay

¹⁷⁵ Riyazul İslâm, **a.g.e.**, s. 159.

¹⁷⁶ Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, C. II, s. 215.

¹⁷⁷ John F. Richards, **The Mughal Empire**, Cambridge 1995, p. 135; Ümit Ulvi Türk, **a.g.e.**, s. 166.

¹⁷⁸ Riyazul İslâm, **a.g.e.**, s. 186.

¹⁷⁹ Ümit Ulvi Türk, **a.g.e.**, s. 179-180.

¹⁸⁰ Henry Herbert Dodwell, "Hind-Türk İmparatorluğu (Hind-Türk İmparatorluğunun İnhitâtı)", **İA**, C. V. I., İstanbul 1987, s. 502.

nüfuzuna rağmen Safevî tahtına II. Tahmasb (1722-1732) geçse de Safevîler ile Babürlüler arasındaki ilişkiler Nadir Kuli'nin 1726'da Şah II. Tahmasb'ın hizmetine girmesinden sonra tekrar tesis edilecektir.

Buradan anlaşılıyor ki Safevî Devleti'nin kuruluşundan itibaren ülkenin Gılzay tahakkümüne girene kadar geçen süre zarfında Babürlüler ile ilişkileri umumiyetle Buhara Hanlığı'na karşı ittifak ve Kandahar meselesi üzerinden gerçekleşti. Babürlülerin Timur'un soyundan gelmesi dolayısıyla Semerkand üzerinde hak iddia etmesi ile başlayan müttefiklik ilişkileri zaman zaman askerî ve siyasi meseleleri aşmış, Sünnî Buhara Hanlığı'nın müttefik olarak Sünnî Osmanlıları da mücadeleye dâhil etmek istemesiyle mezhepsel bir savaşın ortaya çıkma ihtimali de doğmuştu. Nihayetinde büyük olasılıkla Osmanlı Devleti'nin önünde Şîî Safevî Devleti'nin coğrafi bir engel olması Osmanlı Devleti - Buhara Hanlığı ve yer yer de Babürlülerin de katılımıyla Safevîlere karşı oluşacak Sünnî ittifakı engellemiştir. Babürlüler Sünnî olmasına karşın Semerkand meselesi nedeniyle Safevîler ile müttefik oldukları için bu Sünnî ittifakında çekimser kalmış olması muhtemeldir. İki devleti doğrudan karşı karşıya getiren sınır şehri olan Kandahar meselesinde ise tarafların uzun müddet birbirlerine karşı bir üstünlük kuramadığı görülmektedir. Çünkü şehir 1534 ile 1649 arasında sıklıkla el değiştirmiş, 1649'dan sonra uzun bir süre Safevî yönetiminin altında kalmıştır. Bunun haricinde iki devleti karşı karşıya getirecek büyük bir mesele görülmemektedir ve sonuç olarak iki devlet arasında 1722'ye kadar umumiyetle iyi ilişkiler gerçekleşmiştir.

2.2 Nadir Kuli'nin Nüfuzu Altında Safevî - Babürlü İlişkileri (1730-1736)

1726'da Safevî ülkesi içerisindeki gücüne ve başarılarına nispetle Şah II. Tahmasb'ın hizmetine giren Nadir Kuli, 1729 yılında ülkedeki otoriteyi yok eden Abdalî ve Gılzay meselelerini halletti. Akabinde Safevî ülkesinden kovulup devletin Babürlüler Devleti ile sınırında bulunan Kandahar civarına gelen Abdalî ve Gılzay toplulukları tekrar Safevîler ile Babürlülerin temas kurmasına neden oldu. 1730 başlarında Nadir Kuli Şiraz'dayken Ali Merdan Han'ı Şah II. Tahmasb'ın adına Babürlülere elçi olarak yolladı.¹⁸¹ Elçilik mektubunda daha ziyade Abdalîlerin ve Gılzayların ülkeden çıkarıldığına işaret ediliyordu.¹⁸² Ayrıca mektupta Nadir Kuli'nin adı geçen

¹⁸¹ Laurence Lockhart, **a.g.e.**, p. 46; Riyazul İslâm, **a.g.e.**, s. 196.

¹⁸² Mirza Mehdi Han Esterabadî, **a.g.e.**, s. 115.

toplulukların Safevî ülkesinden çıkarılmalarında önemli bir rol oynadığı, bunun için görevlendirildiği, bu toplulukların her zaman Safevî ülkesinden uzaklaştırılıp bertaraf edilmeye çalışılacağı belirtildi. Buna ilaveten mektupta Muhammed Şah'tan Abdaliler ve Gılzayların kendi ülkesine kaçmasına engel olması ve bunun için sınır bölgesinde ordu görevlendirilmesi isteniyordu. Bu elçilik ayrıca Safevîler adına Babürlüler nezdine giden son büyük elçilik heyeti idi. Bu temasların ardından Safevî elçiliği 1732 Ağustosunda geri gönderildi. Elçilik geri dönerken Muhammed Şah'ın bir mektubunu da getiriyordu. Mektupta Muhammed Şah'ın tahta geçişi sürecinde yaşanan olaylar, Kandahar'daki Abdalilerin ve Gılzayların Babürlü hizmetine girme isteklerinin iki devlet arasındaki kadim dostane ilişkiler nedeniyle reddedilmesi ve Multan hâkimi Abdüssamed Han'a bu toplulukların takip edilmesi ve Hindistan'a girişinin engellenmesi emri verildiği ifade ediliyordu.¹⁸³

Eylül 1732'de Şah II. Tahmasb'ı yanlış yönetimi nedeniyle tahttan indiren Nadir Kuli, onun yerine oğlu Şah III. Abbas'ı (1732-1736) tahta geçirdi. Bu taht değişikliğinin hemen ardından kendisinin saltanat naibi olduğunu beyan ettirmek suretiyle Nadir Kuli, Babürlülere Fars hâkimi Muhammed Ali Han Kullar Ağası'nı Şah III. Abbas'ın elçisi olarak gönderdi.¹⁸⁴ Bu elçilik mektubunda Nadir Kuli'nin saltanat naibi olduğu ifade ediliyor, Ali Merdan Han'ın elçiliğindeki Abdaliler ve Gılzaylar hakkındaki talepler tekrar ediliyordu. Bunun yanı sıra bu toplulukların Babürlü ülkesine girmemeleri için önlem alınmazsa olumsuz sonuçların ortaya çıkabileceği hususunda Muhammed Şah uyarılıyordu. Muhammed Şah da cevap niteliğindeki mektubunda sınırlarını Abdaliler ve Gılzaylara karşı kapattığını, mevcut durumda Kabil'de çok sayıda asker bulduğunu ifade ediyor, ayrıca bu yoksul toplulukların Babür ülkesine girmeye nasıl cüret edebileceklerini soruyordu. Devamında Safevîlerin, Osmanlı Devleti ile savaşmakta olduğundan Kandahar'ı ele geçirmek için bir komutan atamadığı, Nadir Kuli'nin Kandahar'a geldiğinde ona yardımcı olacak bir Babürlü görevlisinin tayin edileceği belirtiliyordu. Son olarak Gılzaylardan Mir Üveys'in oğlunun affedilmek için Babürlü Sarayı'na geldiği, iki ülke sınırında anlaşılan sayıdan çok asker görevlendirilmesinin Safevîler için uygun olmadığı ve Babürlülerin Dekken'de Marathalarla savaştığı beyan ediliyordu. Fakat konunun uzmanı olan Prof. Dr. Riyazul İslâm'a göre bu mektuba ait bilgilerin sadece Babürlü kaynaklarında geçmesi, mektubun Safevîlere gönderilmemesi ve

¹⁸³ Riyazul İslâm, a.g.e., s. 196-198.

¹⁸⁴ Mirza Mehdi Han Esterabadî, a.g.e., s. 189.

Nadir Kuli tarafından bundan sonraki ilk diplomatik mektubun da dostane bir edayla yazdırılması bu mektubun doğruluğunu güç kılmaktadır. Zira bu mektup Safevîlere gelmiş olsaydı, sınır konusu ve Abdalî liderlerinden olan Mir Üveys'in oğlunun Babürlü ülkesine girmesi nedeniyle ciddi tepkiye neden olabilirdi.¹⁸⁵

Görülüyor ki Nadir Kuli'nin Safevî Devleti idarecisi olmasının ardından Safevî - Babürlü ilişkileri yavaş yavaş gerginleşmeye başlamıştır. Bu durumun yaşanmasında Kandahar'a çekilen Abdalîler ve Gılzayların Babürlü ülkesine girmesi birinci derecede etkili olmuştur. Muhtemelen Nadir Kuli ülkesindeki dirliği bozan Abdalîler ve Gılzaylar'ı tam olarak saf dışı bırakıp şöhretini arttırırken gücünü dünya çapında da göstermek için dönemin güçlü devletlerinden olan Babürlülere isteklerini kabul ettirmeye çalışmaktadır. Babürlülerin ise Nadir Kuli'nin isteklerine karşılık olumsuz bir cevap vermemesini onunla mücadele etme hususunda imtina ettikleri ve mevcut durumu korumak istedikleri görülmektedir. Fakat bu durum iki taraf için savaşı kaçınılmaz hâle getirecektir. Babürlü devlet erkânının Nadir Şah'ın taleplerine olumsuz yanıt vermemesine rağmen sınırları Abdalîler ve Gılzaylara kapatma hususunda bir girişimde bulunmamaları Nadir Şah'ın hiddetini arttırıp Hindistan'a yönelmesinde etkili olacaktır. Nitekim Nadir Şah'ın Hindistan'a sefer yapmasında ana etken olarak sınır sorunlarını kabul edebiliriz.

2.3 Nadir Şah Döneminde Afşarlı - Babürlü İlişkileri (1738-1747)

2.3.1 Kernal Savaşı'ndan Önce Afşarlı - Babürlü İlişkileri

Mugan Ovası'ndaki kurultayda devlet ricalinin desteğini alıp çocuk yaşta Safevî Şahı III. Abbas'ı tahttan indiren Nadir Şah, 8 Mart 1736'da tahta çıkmasının ardından Babürlüler ile kurduğu münasebetler büyük ölçüde yine Kandahar, Abdalîler ile Gılzaylar ve sınır meseleleri üzerinden gerçekleşti. Buna binaen Nadir Şah geçen on beş yıl boyunca ülkesindeki sorunların baş müsebbibi olan Abdalîler ve Gılzaylar'ın gücünü tam olarak kırmak için Kandahar'a sefere çıkmaya karar verdi. Kasım 1736'da İsfahan'dan yola çıkan Nadir Şah Mart-Nisan 1737'de Kandahar'a vardı ve burayı yaklaşık bir yıl süren kuşatmanın ardından zapt etti.¹⁸⁶ Bu zaferin ardından burada Nadirabad adlı bir şehir de inşa edildi.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Riyazul İslâm, a.g.e., s. 199-200.

¹⁸⁶ Muhammed Kâzım Mervî, *Âlem Ârâ-yi Nâdirî*, C. II, Tehran 1364 hş., s. 484-491.

¹⁸⁷ M. R. Arunova - K. Z. Eşrefyan, a.g.e., s. 201.

Nadir Şah Kandahar'ı ele geçirdikten hemen sonra Abdaliler ve Gılzaylardan bir grubun Gazne ve Kabil'e kaçtığını gördü. Bunun üzerine Babürlülerin adı geçen topluluklara karşı sınır kapatma sözünü yerine getirmediğini, buna ilave olarak sınır bölgelerinde askerî birlik görevlendirmedeğini anladı. Bundan dolayı Muhammed Han Türkmen adlı bir elçiyi bu meseleleri görüşmek için kırk gündün fazla kalmamak kaydıyla Mayıs 1738'de Babürlü Sarayı'na gönderdi.¹⁸⁸ Bu elçilik ayrıca hükümdar olarak Nadir Şah adına Babürlü Sarayı'na giden ilk elçilikti. Babürlü hükümdarı Muhammed Şah bu elçilikle birlikte gelen mektuba cevap vermediği gibi elçiyi de bir yıldan fazla sarayında alıkoydu ve Babürlü Devleti bu konuda nasıl bir karar alacağını verilemiyordu.¹⁸⁹ Nadir Şah bu harekete karşılık elçisine haber yollayıp her ne olursa olsun geri dönmesini emretti.¹⁹⁰ Babürlü tarafında ise Nadir Şah'a nasıl bir cevap verileceği, onun için hangi unvanların kullanılacağı hususunda karar verememişlerdi. Babürlüler bir taraftan Gılzaylar'ın ve diğer Afgan topluluklarının Nadir Şah'ı mağlup edip onu kaçmaya zorlamasına güvendiler ve böylece bu mektuba cevap verme ihtiyacının kalmayacağını düşündüler.¹⁹¹ Bu durum tam anlamıyla Babürlü yöneticilerinin diplomatik olarak zayıf bir yapıya sahip olduklarını göstermektedir. Zira kendilerine gelen elçiyi haklı bir gerekçe olmaksızın alıkoymaları ve yol üzerindeki yerel güçlerin Nadir Şah'ı durduracaklarını düşünüp daha geniş çaplı savunma önlemi almamaları siyasi zayıflıklarına birer delildir.

Geçen kısa süre zarfında Babürlü Sarayı'ndan bir cevap gelmemesine sinirlenen Nadir Şah, Mayıs 1738'de Gazne ve Kabil'i ele geçirmek için harekete geçti. 11 Haziran 1738'de Gazne'nin muhasarası başladı.¹⁹² Şehrin hâkimi şiddetli muhasara karşısında Nadir Şah'ın karşısına çıkamayıp şehirden kaçtı. Şehir dışında bulunan Afganlardan 600 kişi Afşarlı ordusuna karşı bir mücadele verse de bu mücadele çok etkisiz kaldığından Nadir Şah'ın ordusu tarafından kolayca bastırıldı. Bunu gören Gazne halkı şehri teslim etmeye karar verdi. Nihayetinde şehir ciddi bir savaş olmaksızın Afşarlı hâkimiyeti altına girdi.¹⁹³ Afşarlı ordusu şehir teslim edildikten sonra sığınmacı Afganları yakalayıp silahlarını bıraktırdı ve şehirdeki toplara el

¹⁸⁸ Mirza Mehdi Han Esterabadî, **a.g.e.**, s. 308.

¹⁸⁹ Riyazul İslâm, **a.g.e.**, s. 201-202.

¹⁹⁰ Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, C. III, Ankara 1987, s. 3.

¹⁹¹ Muhammad Ali Hazin, **The Life Of Sheikh Mohammed Ali Hazin**, ed. by Francis Cunningham Belfour, London 1831, p. 266-267.

¹⁹² Laurence Lockhart, **a.g.e.**, p. 124; Nurullah Larudî, **Nâdir Peser-i Şemşîr**, Tehran 1388 hş., s. 121.

¹⁹³ Mirza Mehdi Han Esterabadî, **a.g.e.**, s. 308-309; Muhammed Kâzım Mervî, **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. II, s. 556-559.

koydu. Buna ek olarak Nadir Şah şehir halkına eğer kendilerine yardım ederlerse bir zarar vermeyeceklerini, aksi takdirde şehri tarumar edeceklerini beyan etti.¹⁹⁴

Gazne'nin alınmasının hemen akabinde Nadir Şah, Kabil'e doğru ilerledi. Buraya varınca şehir hâkimine şu mesajları içeren bir mektup gönderdi: *“Muhammed Şah'ın devleti bizi endişelendirmiyor. Fakat bu bölgelerde (sınırlarda) Afganların ve kaçakların bir kısmı bulunduğundan bizim amacımız, bu toplulukları yok etmektedir. Kendiniz için endişeli olmayın ama misafirperverliğin yükümlülüklerini üstlenin.”*¹⁹⁵

Nadir Şah bu mektupla birlikte politik bir taktikle doğrudan hedefinin Babürlülerle savaşmak olmadığı ama adı geçen topluluklara karşı bir yaptırım uygulamadıkları için yaşanacak olumsuz durumlara katlanmaları yönünde üstü kapalı bir uyarı yapmıştır. Bu durum üzerine endişelenen Kabil hâkimi Nasır Han derhal Babürlü Sarayı'ndan yardım istedi. Babürlü devlet erkânı buna karşın Nadir Şah'tan çekindiği ve kendi aralarında mücadele etmekte olduğu için Kabil'e yardım gönderemedi. Nasır Han da bunun üzerine Celalabad, Hayber Geçidi ve Peşaver taraflarına çekildi. Böylece Kabil kuvvetleri ve bir kısım Afgan kuvvetleri fazla mukavemet gösteremediğinden şehir Haziran 1738 sonlarında Nadir Şah'ın hâkimiyeti altına girdi.¹⁹⁶ Afşarlı ordusu ayrıca buradaki depolarda bulunan ürünleri, askerî mühimmatı ve 100 fili ihtiyaçları için kendi himayesine aldı. Ek olarak Kabil'deki birkaç Afgan birliğinin bir kısmı köprü ve yol yapımı için, savaş yeteneği olanlardan bir kısmı da seferler için Afşarlı ordusuna dâhil edildi.¹⁹⁷

Nadir Şah kuşatmadan sonra Kabil'deyken sefiri Muhammed Ali Han Türkmen'den ne Afşarlıların isteklerine cevap verildiğini ne de kendisinin serbest bırakıldığını bildiren bir dilekçe aldı. Buna kızan Nadir Şah hemen bir mektup yazdırıp bir ulak ile Muhammed Şah'a gönderdi. Mektupta Nadir Şah, Muhammed Şah'ı sınırları Abdaliler ve Gılzaylar'a karşı kapatma hususunda sözünü tutmamakla, buna ek olarak kendi elçisini alıkoymakla suçluyordu, ayrıca mektupta Muhammed Şah'ın adı geçen toplulukları cezalandırma hususunda da Nadir Şah ile birlikte hareket etmediği ifade ediliyordu. Buna karşın mektup Babürlü Sarayı'na ulaşamadı ve ulak,

¹⁹⁴ Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 122.

¹⁹⁵ Laurence Lockhart, **a.g.e.**, p. 124-125; Mehman Süleymanov, **Nadir Şah**, Tehran 2010, s. 337.

¹⁹⁶ Muhammed Kâzım Mervî, **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. II, s. 565-566.

¹⁹⁷ Cemil Kozanlu, **Ceng-i İnan - Hind der Sâl-i 1151 Hicri**, Tehran 1309 hş., s. 16.

Celalabad hâkimi Mir Abbas tarafından tutsak alınıp öldürtüldü.¹⁹⁸ Nadir Şah bundan sonra Babürlüler ile savaşıma konusunda daha kararlı bir tutum takındı. Adı geçen topluluklara karşı Babürlülerin bir yaptırımında bulunmaması ile birlikte Nadir Şah'ın elçisinin öldürülmesi onun Babürlüler üzerine yapacağı büyük seferin görünen büyük nedenlerinden birini oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Yaşanan bu olayın akabinde Nadir Şah elçisinin intikamını almak için Celalabad'a yürüdü. Mir Abbas ise Nadir Şah'a karşı koyamayacağını anlayarak Celalabad'ın dışındaki dağlara kaçtı ve şehir direnemeyerek Eylül 1738'de Nadir Şah'ın ordusu tarafından yağmalandı. Kısa süre sonra da Mir Abbas yakalanarak öldürüldü.¹⁹⁹ Bu arada Nadir Şah Celalabad'dayken elçisinin öldürülmesi nedeniyle sert bir üslupla Muhammed Şah'a mektup gönderdi. Mektupta şu ifadeler yer alıyordu: *“Sizin kendi işlerinizde bu denli umursamaz ve özensiz olmanız hayret vericidir. Size defalarca mektup yazmama, elçi göndermeme ve dostça vurgulamama rağmen sizin vezirleriniz bana yeterli bir cevap göndermeyi gerekli görmedi. Benim elçilerimden biri dünya kanunlarının ve özellikle İslâm'ın mukaddes kanunlarının aksine düzensizce sizin ülkenizde öldürüldü. Bu yüzden bizim haysiyetimize dokunan büyük zararın telafisi ve diğer meselelerin halledilmesi için Afganistan'ın doğu kısmını beş milyon tümen ile birlikte İran'ın doğu kısmındaki eyaletlerde ordu toplanması ve bizim elçimizin kanununun tazminatı adına hiçbir diyalog olmaksızın Afşarlı Devleti'ne teslim etmeniz gerekiyor.”*²⁰⁰ Nadir Şah'ın bu son mektupla birlikte artık kesin olarak Babürlülere karşı büyük bir savaş kararı aldığı açıkça görülmektedir. Zira kısa süre sonra Muhammed Şah bu mektuba karşılık olarak bir elçi gönderip Nadir Şah'ın Babürlü topraklarına neden asker çıkardığını sorduğunda Nadir Şah bu soruya sert bir şekilde şu cevabı verdi: *“Muhammed Şah'ın cevabını ona kendi başkentinde vereceğim.”*²⁰¹ Öte yandan Babürlülerin Nadir Şah'ın elçisini öldürdükten sonra onun kendilerine karşı ordu hazırlama gerekçesi hakkında elçi göndermelerini ona karşı çekincelerinin arttığı ve muhtemel bir büyük savaşı deklare edip etmediğini anlamak maksatlı olduğu şeklinde değerlendirmemiz mümkündür.

¹⁹⁸ Mirza Mehdi Han Esterabadî, **a.g.e.**, s. 311-313.

¹⁹⁹ Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 126.

²⁰⁰ Cemil Kozanlu, **a.g.e.**, s. 3.

²⁰¹ Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 126.

Nadir Şah, Hindistan yoluna Celalabad'dan sonra Kasım 1738'de Hayber Geçidi üzerinden Cemrud'a yürüyerek devam etti. İlk olarak Afşar Bey komutasında öncü atlı birlik yol üzerindeki Barikab'a gönderildi.²⁰² Peşi sıra diğer birliklerin de yola çıkmasıyla Nadir Şah'ın ordusu savaşmaksızın Dakka'yı ele geçirdi. Kısa bir dinlenmenin ardından Afşar Bey'in kuvvetleri Hayber Geçidi'ne doğru yola koyuldu. Diğer taraftan buraya çekilmiş olan Kabil hâkimi Nâsır Han, Hayber Geçidi ve yakınındaki yolları kapatmış ve buralarda askerlerini konuşlandırmıştı. Nadir Şah da bu engeli kaldırmak için birtakım soruşturmalarda bulunmuş, nihayetinde dağlık ve sarp bir arazi olan Se Çube'den geçip Hayber Geçidi'ne ve oradan Cemrud tarafına ulaşmaya karar vermişti.²⁰³ Gece boyunca seksen kilometreden fazla yol kat eden Nadir Şah'ın ordusu oldukça zahmet çekmiş ve yorulmuşsa da Hayber Geçidi'ne ulaşmıştı.²⁰⁴ Nasır Han ise gün doğduktan sonra Nadir Şah ve ordusunun Hayber Geçidi'ne yaklaştığını görünce endişeye kapıldı. Aceleyle Babürlü kuvvetleri Cemrud üzerinden Sind'e doğru çekildi.²⁰⁵ Nasır Han'ın çekilmesinden habersiz olan kuvvetler, geçidi bir süre savunmasına rağmen Nadir Şah'ın birlikleri karşısında tutunamadı ve mühimmatları Afşarlı ordusunun eline geçti.²⁰⁶

Nadir Şah ve ordusu kısa bir süre dinlendikten sonra, Kasım 1738'de, Nasır Han'ın çekildiği Peşaver'e doğru hareket etti. Nasır Han ise zor bir durumda olduğunu bilerek Babürlü ülkesinin iç bölgelerinden ve başkentten yardım istedi.²⁰⁷ Bu durum karşısında Nadir Şah civarda bulunan Afgan topluluklarıyla anlaştı ve onları Sadullah Han ile Molla Muhammed Han öncülüğünde kendi ordusunda görevlendirdi.²⁰⁸ Afganları ordusuna takviye ettikten sonra hemen harekete geçen Nadir Şah ve ordusu iki günlük yolculuk sonunda Peşaver'e iki üç kilometre kala oldukça yoruldu. Ordunun büyük bir kısmı yolda kalırken Nadir Şah geri kalan kuvvetle yürüyüşünü sürdürdü. Afşarlı ordusunun ilk hücumuna Nasır Han ve kuvvetleri karşılık verse de ikinci saldırıya karşılık veremeyerek şehrin içine doğru kaçtılar.²⁰⁹ Hemen ardından Nasır Han ve ricali yakalanarak Peşaver şehri ele geçirildi. Şehrin ileri gelenleri de Nadir Şah'ın huzuruna gelerek onun için şehrin

²⁰² Cemil Kozanlu, **a.g.e.**, s. 19.

²⁰³ Muhammed Kâzım Mervî, **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. II, s. 637-639.

²⁰⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, C. III, s. 8.

²⁰⁵ Muhammed Kâzım Mervî, **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. II, s. 639; Cemil Kozanlu, **a.g.e.**, s. 22.

²⁰⁶ Cemil Kozanlu, **a.g.e.**, s. 22-23.

²⁰⁷ Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 131.

²⁰⁸ Mirza Mehdi Han Esterabadî, **a.g.e.**, s. 313.

²⁰⁹ Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 132.

kapılarını açtı ve Nadir Şah şehir ahalsinin canına ve malına hiçbir şekilde zarar verilmeyeceği hususunda garanti verdi.²¹⁰ Nasır Han ise birkaç gün sonra affedildi.²¹¹ Afşarlı ordusu ise birkaç gün Peşaver’de dinlendirildi.

Ordu Peşaver’de dinlenmekte iken Nadir Şah bir taraftan Hindistan içine gitmek için elverişli bir güzergâh arıyordu. Nihayet yoluna Sind Nehri üzerinden devam etmekte karar veren Nadir Şah nehrin derinliği ve büyüklüğü nedeniyle orduyu nehrin karşısına geçirmek için teşebbüs gerçekleştirmeyi planladı. Öncelikle Sind civarına vardıktan sonra yakınlardaki Attok Kalesi üzerinden Sind Nehri’ni geçmek için köprüler yapılması emrini veren Nadir Şah bir taraftan da askerlerinden bir kısmına kale içindeki ahalinin teslim olmasını, teslim olması hâlinde onlara bir zarar verilmeyeceğini beyan ettirdi.²¹² Kale komutanı bu teklifi kabul etti. Fakat nehrin etrafındaki dağlık bölgede köprü yapabilmek için gerekli malzeme bulunmadığından Nadir Şah, Kabil Nehri yakınlarındaki ormanlık alandan köprü yapımı için malzeme tedarik edilmesine karar verdi. Gerekli malzeme tedarikinin ardından Afşarlı ordusu bu sefer de kayıkları bağlamak için halat yetersizliği yaşadı.²¹³ Nadir Şah bu durum üzerine kumandanları ile istişare ederek askerleri kayıklarla sıra sıra nehrin doğu kıyısına geçirmeye karar verdi. Bunu gerçekleştirirken halat eksikliği yaşanmaması için de atların kuyrukları ile yelelerini kesip halat yaptılar ve bu halatlarla daha sonra köprü inşa ettiler. Böylece 100.000’den fazla sayıya ulaşan Afşarlı ordusu Aralık 1738 sonlarında nehrin doğu kıyısına geçti. Bu geçiş esnasında Babürlüler tarafından Sind Nehri’nin doğu kıyısında herhangi bir kuvvet görevlendirilmediğinden Afşarlılar askerî açıdan bir zorlukla karşılaşmadı. Bu durumda Babürlü başkentine giden yolda Sind Nehri sonrasında önemli bir güzergâh olan Lahor kuvvetlerinin tavrı etkili idi. Zira Lahor kuvvetleri, Attok Kalesi’ndeki güçlerin Afşarlı ordusunun nehri geçmesine engel olacağına inanıyordu ve bu yüzden Sind Nehri kıyısına yardımcı kuvvet göndermemişti. Tam aksine Attok Kalesi kuvvetleri Nadir Şah’ın ordusuna karşı itaat bildirdi ve Nadir Şah için Lahor yolu açıldı.²¹⁴

²¹⁰ Cemil Kozanlu, **a.g.e.**, s. 25; Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 132.

²¹¹ Muhammed Kâzım Mervî, **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. II, s. 641.

²¹² Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 133.

²¹³ Cemil Kozanlu, **a.g.e.**, s. 29; Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 133.

²¹⁴ Cemil Kozanlu, **a.g.e.**, s. 29-30.

Lahor yolunun Nadir Şah'ın ordusuna açılmasıyla birlikte artık Babürlülerin ülkelerini ve sınırlarını korumak adına bu ana kadar ciddi bir önlem almadığı ve Nadir Şah'ın Babürlülerle büyük bir savaş yapmakta ısrarcı olduğu ortaya çıktı. Bu duruma karşın Muhammed Şah ise Lahor yöneticisi Zekeriya Han'a Nadir Şah ile savaşma emri vermesinin yanı sıra kendisi de başkentinde asker toplamaya çalıştı.²¹⁵ Nadir Şah buna karşılık 1738 yılının Aralık ayının başında Lahor seferi için hazırlıkları başlattı. Afşarlı ordusundan bir grup süvari de Babürlü kuvvetleri ve Lahor hakkında bilgi toplamak için görevlendirildi.²¹⁶ Nadir Şah'ın ordusu ise ertesi gün Girek bölgesinde karargâhını kurdu. Hazırlıklar yapılırken Afşarlı ordusuna Hacı Han Bey tarafından bir rapor geldi. Raporda Pencap'ın doğu tarafındaki yolların Afşarlı ordusunun yürüyüşü için uygun olduğu, düşman tarafından bir engel koyulamayacağı, fakat Kahe Ser Kalesi'ni koruyan düşman kuvvetlerinin bulunduğu ve sayılarının kesin olarak bilinmediği belirtiliyordu.²¹⁷ Bu bilgilerin ardından Nadir Şah ordusunu üç kısma ayırarak yoluna devam etti ve 16 Aralık 1738'de Celam Nehri kıyısına ulaştı.

Diğer taraftan Lahor'da ise şehrin hâkimi Zekeriya Han, emrindeki 5.000 askeri iki kısma ayırarak bir kısmını Kalender Han öncülüğünde Yeminabad'a gönderdi, diğer kısmını ise Çenab Nehri kıyısına gönderdi.²¹⁸ Daha sonra Zekeriya Han kendisi de 10.000 kişilik bir kuvvetle Nadir Şah'ı engellemek için Celam Nehri kıyısına doğru yola çıktı. Nadir Şah Celam Nehri'ne ulaştığı sırada Zekeriya Han ise Babürlü Sarayı'na elçi yolladı. Gönderilen elçilik raporunda şu konulardan bahsediliyordu: *“Nadir Şah Afşar büyük bir ordu ile buraya ulaştı. Pencap Nehri'ni geçmek için uğraşiyor. Yol üzerindeki valiler kendisine katılmış. Ben az bir kuvvetle savaşmak için hazırım. Sizin yardım göndermekte çok acele etmeniz gerekiyor, yoksa çare bitecek.”*²¹⁹ Buradan Babürlü kuvvetlerinin sayısının Lahor civarında oldukça az ve Nadir Şah'a karşı mukavemet edemeyecek güçte olduğu anlaşılmaktadır. Buna nispetle Nadir Şah'ın Delhi'ye doğru ilerlemesi de fazla zor görünmemektedir. Diğer taraftan Muhammed Şah'ın şu ana kadarki ağır tutumu devleti ve ülkesi için yaklaşan tehlikeye karşı etkisiz bir yönetim sergilediğini göstermektedir.

²¹⁵ Yılmaz Karadeniz, **a.g.e.**, s. 157.

²¹⁶ Muhammed Kâzım Mervî, **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. II, s. 689-695.

²¹⁷ Mirza Mehdi Han Esterabadî, **a.g.e.**, s. 318.

²¹⁸ Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 135.

²¹⁹ Cemil Kozanlu, **a.g.e.**, s. 31.

Zekeriya Han ve onun kuvvetleri anlatıldığı gibi zor bir durumda bulunurken Nadir Şah bu esnada bir zorlukla karşılaşmadan Celam Nehri'nin doğu sahillerine ulaştı. Burada onun yürüyüşünde zorluk oluşturacak Kahe Ser Kalesi bulunmaktaydı. Bu kale, Babürlü kuvvetleri tarafından korunmaktaydı. Kalenin etrafındaki esas geçit de tutulmuştu. Bu esnada oranın ahalisi Nadir Şah'ın ordusuna Kahe Ser Kalesi'nin bir ferseng yukarısında bulunan başka bir geçit gösterdi ve bu geçit Afşarlı ordusunun yürüyüşü için bir engel teşkil etmiyordu. Buradan geçen Nadir Şah'ın ordusu daha sonra Kahe Ser Kalesi'ne top atışları yapıp buranın ahalisini kendi tarafına çekmeye çalıştı. Bütün Afşarlı ordusu geçitten geçtikten sonra kale kuşatıldı ve kalenin sanıldığı kadar sağlam olmadığı, hisarlarının ahşaptan yapıldığı ve hisarların üstünün çamurla sıvandığı anlaşıldı.²²⁰ Bir saatlik bir mücadelenin ardından kale Nadir Şah'ın ordusunun eline geçti. Bu zaferin ardından Nadir Şah keşif için Huseyin Kuli Han'ı Lahor civarına gönderdi ve kısa bir süre sonra gerekli rapor Nadir Şah'a ulaştı. Raporunda şu bilgiler yer alıyordu: “*Afşarlı ordusunun Celam Nehri'ni geçişinin duyulmasından sonra Pencap hâkimi 5.000 süvari hazırlayıp Lahor Şehri'ne yolladı, şüphesiz düşmanın düşüncesi, ordunun irtibat hattını arkadan kesmektir.*”²²¹ Nadir Şah bu raporun ardından Babürlü kuvvetleri üzerine hemen taarruz emri verdi. Hem kendisi hem de komutanı Huseyin Kuli Han ayrı ayrı saldırıya geçti. Burada Babürlü kuvvetlerini yenip bir kısmını kılıçtan geçiren Nadir Şah böylece Lahor Hâkimi Zekeriya Han'dan Kahe Ser Kalesi civarına gelecek yardımı önlemiş oldu. Nadir Şah bu zaferin ardından Kahe Ser Kalesi'nde de güvenliği sağlamak adına askerlerinin bir kısmını burada bıraktı. Ardından Çenab Nehri'nden geçerek 19 Aralık 1738'de Yeminabad'a vardı. Burada yine ordunun bir kısmı keşif için etrafa gönderildi ve Çenab Nehri'nin sol cenahında Babürlü kuvvetlerinin bulunduğu ve sudan geçilemeyeceği öğrenildi. Bu haber gereği Nadir Şah acele etmedi ve bir gün sonra şafak vakti nehrin sol tarafına top ateşinin yapılmasını emretti. Bu sırada başka bir keşif bilgisi Nadir Şah'a ulaştı. Bu bilgiye göre nehrin kıyısındaki Babürlü

²²⁰ Cemil Kozanlu, **a.g.e.**, s. 32.

²²¹ Cemil Kozanlu, **a.g.e.**, s. 33; Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 135-136.

kuvvetlerinin sayısı fazla değildi.²²² Bilginin akabinde Nadir Şah bir kısım askerini nehirden geçirerek komutanlarından Emir Han Afganî liderliğinde Kalender Han ile savaşmalarını emretti. Bu küçük Afşarlı kuvveti Babürlü kuvvetlerini bozguna uğrattı.²²³ Böylece Yeminabad da Nadir Şah'ın kontrolüne girdi ve Lahor için Afşarlı ordusunun önünde sadece Ravi Nehri engeli kaldı.

Ravi Nehri hakkında da bilgi almak için Nadir Şah tarafından hemen keşif grubu görevlendirildi. Fakat bu sefer Nadir Şah'ın askerlerinin ve casusların getirdiği raporlar birbirleriyle çelişiyordu. Nadir Şah'ın komutanları tarafından elde edilen bilgilerde bu civarda büyük bir Babürlü ordusu olduğu ifade ediliyordu. Casuslar tarafından gelen raporlara göre ise Babürlülerin büyük ordusu başkent Delhi'de bulunuyordu. Nadir Şah bu haberler üzerine tam olarak ne yapacağına karar veremiyordu. Dolayısıyla daha detaylı bir araştırma yapılmasını emretti. Ravi Nehri civarına giden Hacı Han Bey şu raporu hazırladı: “*Ravi Nehri'ne kadar gittim. Kimseye rastlamadım. Nehrin kıyısındaki yerler bataklık ve askerlerin buradan geçmesi zor olacak. Bu akşam süvarilerden bir bölüğü nehirden geçip tahkikat yapmaları için göndereceğim. Yarın gerçek belli olacak.*”²²⁴ Bir gün sonra Hacı Han Bey'den tekrar bir rapor geldi ve şu bilgileri ifade ediyordu: “*Zekeriya Han 5.000 asker ile nehrin geçitlerini tutmuş, tophane için geçitlerin yakınında küçük sığınaklar oluşturmuş ve topları oraya yerleştirmişler. Zekeriya Han'ın kendi ordusu Lahor ile Ravi Nehri arasında bir ovada bulunmaktadır.*” Nadir Şah bu bilgilere rağmen Lahor'da karşısına nasıl bir düşman kuvveti çıkacağını kestiremiyordu. Bu yüzden Zekeriya Han'ın Ravi Nehri'nin büyük geçitlerini tutacağını zannediyordu.²²⁵ Olası bu duruma engel olmak için Nadir Şah hemen ordusuna Ravi Nehri'ne gitme emri verdi.

Afşarlı ordusunun Ravi Nehri'ne gelmesiyle birlikte artık Lahor için son aşamaya gelinmişti. Burada Nadir Şah'ın kuvvetleri düşmanı bozmak ve nehri açmak için yollar arıyordu. Yapılan keşifler neticesinde köprü kurularak nehrin geçilmesi gerektiğine karar verildi. 1738 yılının Aralık ayının sonlarında yapılan bu köprüden bütün ordu geçtikten sonra piyade birlikleri Babürlü kuvvetlerinden iki yüz kişiyi esir

²²² Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 137.

²²³ Cemil Kozanlu, **a.g.e.**, s. 34.

²²⁴ Cemil Kozanlu, **a.g.e.**, s. 35; Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 138.

²²⁵ Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 138.

aldı. Süvariler de nehrin kıyısındaki düşman kuvvetlerine saldırarak onları bozmaya çalıştı ve Nadir Şah'ın kuvvetleri karşısında tutunamayacağını anlayan Babürlü kuvvetleri Lahor'dan yardım talep etmesine karşın bu yardım engellendi. Bu vesileyle iki saat süren mücadelenin sonunda kazanan taraf Nadir Şah'ın ordusu oldu.²²⁶ Bu zafer ile birlikte artık Lahor kapıları Nadir Şah'a açıldı. Babürlüler öyle anlaşılıyor ki Nadir Şah'ın bu ilerlemesine karşı bir türlü net bir cevap verecek güce sahip değildi. Buna karşın Afşarlı ordusu artık başkent Delhi için çok yakında bir mesafeye gelmiş bulunuyordu.

Fazla ara vermeksizin Nadir Şah, Lahor için harekete geçti. Ordu şehrin kuzeyindeki bağları ele geçirirken Nadir Şah, Şule-i Mah Bağ'ına yerleşti.²²⁷ Afşarlı ordusunda süvarilere ise şehri muhasara etme emri verildi. Fakat Lahor, Babürlülerin en önemli ve büyük şehirlerinden olduğundan kalesinin burçları da oldukça sağlamdı. Muhtemelen bundan dolayı Nadir Şah şehri kan dökmeden almayı dahi istiyordu. Diğer taraftan şehrin hâkimi Zekeriya Han kuşatma karşısında bir mukavemet gösteremediğinden olsa gerek bir elçi göndererek Nadir Şah'tan şehrin teslim edilmesi hususunda süre istedi. Nadir Şah ise bu elçiye cevap vermeden geri yolladı.²²⁸ Kalelerin sağlamlığına rağmen şehrin tesliminin uzamasını istemeyen Nadir Şah etraftaki yüksek tepelere topçularını yerleştirerek şehrin kuzey surlarını bombardımana başladı. Ertesi gün Nadir Şah şehir ahalisine haber göndererek 24 saat içinde şehir teslim edilmezse şehri yerle yeksan edeceğini belirtti. Zekeriya Han bir taraftan Delhi'den yardım gelmesini beklerken kısa süre sonra halk tarafından şehrin teslim edilmesi fikri kendisine önerildi. Zekeriya Han başka çare kalmadığını düşünerek 12 Ocak 1739'da şehrin teslim edilmesi fikrini kabul etti.²²⁹ Çabucak şehir kapıları Nadir Şah için açıldı. Şehrin ileri gelenleri Nadir Şah'ın huzuruna gelerek şehrin anahtarlarını teslim ettiler. Bir gün sonra da halk Nadir Şah'ın huzuruna gelerek çeşitli hediyeler sundu. Bu esnada Keşmir Hâkimi Fahreddin de Nadir Şah'ın huzuruna gelerek ona bağlı olmayı istedi ve Nadir Şah bu teklifi kabul ederek onu tekrar Keşmir Hâkimi olarak görevlendirdi.²³⁰ Öte yandan uzun süre Babürlü Sarayı'nda tutulmuş olan Nadir Şah'ın elçisi Nasır Han da onun huzuruna gelmişti.

²²⁶ Cemil Kozanlu, **a.g.e.**, s. 37.

²²⁷ Mirza Mehdi Han Esterabadî, **a.g.e.**, s. 318.

²²⁸ Cemil Kozanlu, **a.g.e.**, s. 38-39.

²²⁹ Mirza Mehdi Han Esterabadî, **a.g.e.**, s. 318-319; Muhammed Kâzım Mervî, **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. II, s. 695-697.

²³⁰ Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 141.

Zekeriya Han ise Nadir Şah tarafından tekrar Lahor şehrinin hâkimi ilan edildi.²³¹ Nadir Şah ve ordusu burada dinlenmekte iken Muhammed Şah'a bir elçi gönderildi. Elçilik raporunda Afganların Hindistan'a Afşarlı ordusundan daha fazla zarar verdiği, Muhammed Şah'ın büyük bir savaş için hazır olması gerektiği, aslında her iki devletin Türk soylu ve Nadir Şah'ın Türkmen olduğu buna nispetle iki devlet arasında dostluktan başka bir şey olamayacağı, fakat Nadir Şah'ın bu sefere mecbur bırakıldığı vurgulanıyordu.²³²

Böylece Nadir Şah'ın Babürlülerle büyük bir savaşa girmesi için bütün şartlar sağlanmıştı. Artık Delhi yolu kendisine açılmıştı. Diğer taraftan Babürlü nezdindeki siyasi ve askerî hareketsizliğin Lahor'un alınmasının sonuna kadar Nadir Şah'ı hiç zorlamadığını söyleyebiliriz. Çünkü Gazne ve Kabil'in alınmasından sonra (Haziran 1738) altı ay gibi bir sürede Nadir Şah Lahor'a (Ocak 1739) ulaşmıştı.

2.3.2 Kernal Savaşı

Nadir Şah Lahor'un ele geçirilmesinin ardından orduyu birkaç gün burada dinlendirdi. Seferin önceki aşamalarında da yaptığı gibi casuslar göndererek Babürlü ordusu hakkında bilgi toplamaya çalıştı. Elde edilen bilgiye göre Babürlü ordusu Kernal'da 250.000 ya da 300.000 civarı asker, büyük bir topçu taburu ve çok sayıda savaş filine sahipti.²³³ Bu haber Afşarlı ordusunu oldukça tedirgin etmişti. Nadir Şah, askerlerindeki bu tedirginliği fark edince bunu yok etmek için şöyle bir konuşma yaptı: *“Benim cengâver askerlerim, şu ana kadar bütün savaşlarda galip geldik. Yüce Allah'ın yardımıyla diğer savaşlardan daha büyük ve kanlı olacak olan bu savaşta da muzaffer olmamız ve gücümüzü dünyaya göstermemiz gerekiyor.”*²³⁴ Nadir Şah'ın bu ifadelerinden bu savaşı kendisinin ve ordusunun prestiji açısından önemli gördüğü anlaşılıyor. Muhtemelen elde edeceği zafer ile Doğu'nun büyük hükümdarı olma düşüncesi de etkili olmalıdır.

²³¹ Muhammed Kâzım Mervî, *Âlem Ârâ-yi Nâdirî*, C. II, s. 696-699.

²³² Riyazul İslâm, *a.g.e.*, s. 206; Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. III, s. 10.

²³³ Mirza Mehdi Han Esterabadî, Babürlülerin 300.000 sayıda askerinin olduğunu yazmaktadır. Bkz. Mirza Mehdi Han Esterabadî, *a.g.e.*, s. 320. Nurullah Larudî bu konuda Babürlü ordusunun 250.000 civarı bir askere sahip olduğunu bildirmektedir. Bkz. Nurullah Larudî, *a.g.e.*, s. 142. Yılmaz Karadeniz ise Babürlü ordusunda 300.000 askerin bulunduğunu ifade etmektedir. Bkz. Yılmaz Karadeniz, *a.g.e.*, s. 157.

²³⁴ Cemil Kozanlu, *a.g.e.*, s. 43.

Bu konuşmanın ardından güveni yerine gelen Afşarlı ordusu savaş hazırlıklarına endişeye kapılmaksızın devam etti. Kısa süre sonra ordu Kernal'a doğru hareket etmeye başladı. Birkaç gün sonra ordu Sedlic Nehri kıyısına vardı. Fakat nehrin sularının hızlı bir şekilde akmasından dolayı ordu karşıya geçmek için dört gün nehrin durulmasını bekledi. Dördüncü günün ardından ordu nehrin karşısına geçmeye başladı. Buna rağmen birkaç bölük askerin mühimmatı nehirden geçerken zayiata uğradı.²³⁵ Bu esnada Babürlü ordusundan bir grup aniden nehrin kuzeyinden gelip Afşarlı ordusunun sol kısmına saldırmaya başladı. Nadir Şah bu saldırı karşısında süvarilerini bu kısma yardım için gönderdi. Hacı Han Bey komutasındaki süvari birlikleri bu saldırıyı kısa süre ortadan kaldırarak orduyu nehirden geçirdi. Bir gün sonra, 8 Şubat 1739'da, Afşarlı ordusu Enbâle'ye ulaştı.²³⁶ Buradan da kısa süre sonra ordu Tene Suz mevkiine vardı.²³⁷

Bundan sonra başkent Delhi'ye giden yol ikiye ayrılıyordu. Yollardan biri Babürlü ordusunun yerleşmiş bulunduğu Kernal'a giden Azimabad idi. Diğer yol ise Enbâle'den doğrudan Kernal'a giden yoldu.²³⁸ Nadir Şah bu bilginin üzerine atlı ordusunu iki kısma ayırdı. Her iki bölük iki yıldan Babürlü kuvvetleri üzerine ilerlemeye başladı. Ordunun yorgunluğundan dolayı da Nadir Şah Enbâle'de Feth Ali Han Afşar komutasında bir birlik teşkil ederek yüklerin ve yiyeceklerin önemli kısmını burada bıraktı.²³⁹ Böylece Afşarlı ordusu daha hafif bir teçhizat ile ilerlemeye devam etti.

Aynı gün öğle vakti Afşarlı ordusunun keşif kolu Babürlü askerlerinden beş kişiyi esir alıp ordugâha getirdi. Bu askerlerin anlattıklarına göre Babürlüler Azimabad'da büyük bir ordu oluşturmuştu.²⁴⁰ Nadir Şah bu bilgiyi teyit etmek için keşif birliği ile Azimabad'a doğru ilerledi. Afşarlı süvarilerinin ikinci kısmı ve hassa askerleri²⁴¹ de akşam vakti Azimabad'a vardılar. Araştırmalardan sonra buradaki Babürlü ordusunun iki birlikten fazla olmadığını, fakat kısa sürede Kernal'dan yardım ulaşabileceği anlaşıldı. Kale muhafızlarının da yardım beklentisi bu düşünceyi teyit

²³⁵ Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 142.

²³⁶ Muhammed Kâzım Mervî, **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. II, s. 712-714.

²³⁷ Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 143.

²³⁸ Cemil Kozanlı, **a.g.e.**, s. 44-45; Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 143.

²³⁹ Mirza Mehdi Han Esterabadî, **a.g.e.**, s. 320.

²⁴⁰ Tahir Sevinç, "Nadirşah'ın 1738-1739 Hindistan Seferi ve Sonuçları", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 24, Isparta 2011, s. 17.

²⁴¹ Hassa askerleri hükümdarın özel ve yakın askerleridir. Daha detaylı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, "Hassa", **DİA**, C. XVI, İstanbul 1997, s. 394-395.

ediyordu. Fazla geçmeden ikinci bir rapor geldi ve bu rapora göre kale muhafızlarının gücünün çok kötü durumda olduğu, bununla birlikte onlara saldırıldığı takdirde mukavemet gösteremeyecekleri görünüyordu. Kernal'a gidip Babürlü ordusu hakkında bilgi toplayan birinci süvari bölüğünün getirdiği başka bir raporda Babürlü ordusundaki on tane süvari bölüğünün Nadir Şah'ın ilerlemesini durdurmak ve Kernal'a ulaşmadan ordusuna saldırmak istediği yer alıyordu. Bu bilgiler ışığında Nadir Şah Azimabad'da derhal kalenin alınması emrini verdi. Bu sırada Enbâle'de kalan Afşarlı ordusuna da Kernal yönünde ilerleme emri verildi. Nadir Şah ise kale muhasarasını başlatır başlatmaz kale top ateşine tutuldu. İki saat süren bombardımanın ardından kale muhafızları daha fazla karşılık veremeyerek istihkâmlarını terk edip Azimabad'ın iç kesimine doğru kaçtılar.²⁴² Afşarlı ordusunun ciddi kuşatması karşısında çaresiz kalan halk da kale muhafızlarını Nadir Şah'a teslim etmeye mecbur kaldı.²⁴³ Kale kapısının açılmasıyla birlikte Nadir Şah muhafızlara silahlarını bırakmalarını emretti. Halkın canına ve malına zarar gelmeyeceğini beyan edip kale muhafızlarını esir olarak Enbâle'ye gönderdi. Son olarak bir Babürlü muhafızını Kernal'daki Muhammed Şah'a kalenin teslim edildiğini bildirmeye gönderdi.²⁴⁴

Azimabad'ın ele geçirilmesinin ardından Babürlü ordusunda bir panik havası oluştu. Çünkü onlara göre Azimabad kalesindeki kuvvetler Nadir Şah'ın ordusunu oyalacak, ardından Kernal'dan gelecek olan takviye kuvvetler Afşarlı ordusunu mağlup edecekti. Fakat daha Babürlü ordusunun Kernal'a gidecek olan yardımcı kuvvetleri karargâhtan çıkmadan Azimabad'ın Nadir Şah tarafından teslim alındığı haberi gelince Babürlülerin planları suya düşmüş oldu. Nadir Şah buna karşılık Azimabad'ın alınmasından kısa süre sonra 21 Şubat 1739 günü Kernal'a yürüme emrini verdi. 22 Şubat 1739 sabahı Nadir Şah'ın süvarileri, bir piyade taburu ve on toptan oluşan birliği Şah Firuzabad'ın kuzeyindeki Babürlü süvarilerine ansızın saldırmak için harekete geçtiler. Fakat karanlıkta yolunu kaybeden Nadir Şah'ın askerleri güneşin doğmasını beklemek zorunda kaldılar. Öğleye doğru saldırıya başlayan Nadir Şah'ın ordusu, Babürlü süvarilerine yardımcı birlikler gelince güçlü bir direnişle karşılaştı. Buna rağmen Afşarlı ordusunun gücüne daha fazla karşılık veremeyen Babürlü ordusu bir saatten fazla süren mücadelenin ardından geri

²⁴² Cemil Kozanlu, **a.g.e.**, s. 46.

²⁴³ Mirza Mehdi Han Esterabadî, **a.g.e.**, s. 320-321.

²⁴⁴ Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 144.

çekilmeye başladı. Nihayetinde zafere ulaşan Nadir Şah'ın ordusu 10 Babürlü askerini esir alıp kendi karargâhlarına gönderdi.²⁴⁵

Şah Firuzabad'daki kuvvetlerin mağlubiyeti Muhammed Şah'ı oldukça düşündürmeye başladı. Bundan dolayı Nadir Şah'ın yürüyüşünü engellemek için bir çare arıyordu. Bu vesileyle kendi komutanlarını huzuruna çağırıp onlarla toplantı yaptı. Toplantının ilk kısmında Nizamülmülk, Babürlü ordusunun geride kalıp Nadir Şah'ın ordusunun saldırısına karşılık savunma yapmayı teklif etti. Muhammed Şah bu teklifi kabul etmesine rağmen diğer komutanlar bu fikre muhalefet ettiler. Saadet Han ve Han-ı Devran bu fikre karşı çıkarak Muhammed Şah'ı Nadir Şah ve ordusu Kernal'a gelmeden Şah Firuzabad'da karşılayıp savaşmaya zorladılar.²⁴⁶ Diğer komutanların büyük kısmı da bu fikre uyunca Muhammed Şah bu fikri kabul etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Babürlü ordusuna Şah Firuzabad'a yürüme emri verildi. Şah Firuzabad'ın 18 kilometre yakınında ordu kuruldu ve Delhi'den gelecek 40.000 piyade beklenmeye başlandı. Gerekli savaş hazırlıkları da bu piyade taburu geldikten sonra yapılacaktı.²⁴⁷ Bu duruma baktığımızda Babürlü önde gelenlerinin kendi aralarındaki bu anlaşmazlık muhtemelen Nadir Şah'ın gücü hakkında fazla bilgi sahibi olmadıklarını ve onu kendi ordularının niceliksel üstünlüğü ile yenmeyi düşündüklerini göstermektedir.

Nadir Şah ise diğer taraftan süvarilerini Kernal'ın kuzey yollarından geçirecek Babürlü ordusunu arkadan yakalamak, başkente giden yolu tutmak ve daha sonra Kernal'ın kuzeyinden ve güneyinden Muhammed Şah ve ordusunu kısıp almak istiyordu.²⁴⁸ Tam bu esnada Nadir Şah ve ordusu Feyz Nehri yakınındayken Babürlü ordusundan büyük bir birlikle Afşarlı süvarileri aniden karşı karşıya geldiler. Afşarlı askerleri bu çarpışmada sahte ricat taktiği uygulayarak geri çekildi. Geri dönüş esnasında Saadet Han'ın kuvvetleri ile karşılaşan Nadir Şah'ın süvarileri onları mağlup ederek yükleri ile erzaklarını ele geçirdiler ve Saadet Han'ı geri çekilmek zorunda bıraktılar.²⁴⁹ Nadir Şah bu ani saldırının ardından Babürlü ordusunu kuşatma fikrini kaldırıp Kernal'a doğru ilerlemeyi emretti. Bu kararın alınmasında muhtemelen Şah Firuzabad ve Feyz Nehri civarının Babürlü ordusu tarafından

²⁴⁵ Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 144-145.

²⁴⁶ Muhammed Kâzım Mervî, **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. II, s. 708-712; Yılmaz Karadeniz, **a.g.e.**, s. 157.

²⁴⁷ Cemil Kozanlu, **a.g.e.**, s. 47.

²⁴⁸ Vladimir Minorsky, "Nâdir", **İA**, ed. by Münir Aktepe, C. IX, İstanbul 1964, s. 25; Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 145.

²⁴⁹ Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 146.

kuşatılabileceği ve bundan dolayı Nadir Şah'ın ordusunun yıpranmasını istememesi etkili olabilir. Böylece Kernal'da bir meydan savaşı yapıldığı takdirde Afşarlı ordusu için daha uygun bir savaş ortamı oluşabileceği mümkün görünmektedir.

Bu saldırıdan sonra akşam vakti Afşarlı ordugâhında bir telaş oluşmuştu. Alınan bilgilere göre Babürlü ordusu savaşta kullanacağı fillerin hortumuna kılıç bağlamışlardı. Bu haber ile birlikte Afşarlı askerleri bu fillerin kendilerini ezip yok edeceğini, ek olarak kendi atlarının da fillerin azametinden korkup kaçabileceğini düşünüyordu. Babürlü ordusundaki fil gücüne rağmen Nadir Şah bu durumun üstesinden gelmek için çare arıyordu. Ordusundaki korku havasını hisseden Nadir Şah bunu yok etmek için derhal komutanlarını huzuruna çağırıp şu sözleri söyledi: *“Muhammed Şah'ın savaş fillerini etkisiz hâle getirmek için güzel bir çare buldum. Askerlerin hepsine duyurun ki kalplerinde hiçbir endişe olmasın. Çabucak Babürlü başkentinde olacağız.”*²⁵⁰ O gece Nadir Şah'ın bu mesajı bütün orduda yayıldı. Fakat askerler Nadir Şah'ın bu fillerle nasıl başa çıkacağını bilmiyordu. Orduyu saran büyük sessizliğin ardından ertesi sabah savaş hazırlıkları başlamıştı. Babürlü ordusu da artık kendini Kernal'daki savaşa hazır hissediyordu.

İki tarafın kuvvetlerine baktığımızda Afşarlı ordusunda 80.000 ile 90.000 civarı asker, 150'ye yakın zenburek topu bulunuyordu.²⁵¹ Nadir Şah orduyu dört kısımdan oluşturmuştu. Ordunun ilk kısmında ağır toplarla birlikte ağır silahlı süvariler ve bu kısmın merkezinde Afşarlı hanedanının büyük bayrağı yer alıyordu. İkinci kısımda ilk kısmın arkasında yer alan topçu taburu bulunmaktaydı. Üçüncü kısımda piyadeler ve bağlı yardımcı kuvvetler konuşlanmıştı. Ordunun dördüncü ve son kısmını ise hassa askerleri ve bir kısım bağlı kuvvet oluşturuyordu. Birinci ve ikinci kısmı Nadir Şah, üçüncü kısmı Nasrullah Mirza, dördüncü kısmı Hacı Han Bey yönetiyordu.²⁵²

Babürlü ordusuna gelince sayılarının Afşarlı ordusuna göre oldukça fazla olduğunu görüyoruz. 300.000 civarı asker, 2.000 savaş fili ve 500 top Babürlü ordusunun mühimmatını oluşturuyordu.²⁵³ Babürlü ordusu da Afşarlı ordusu gibi 4 kısımdan oluşuyordu. Ordunun birinci kısmında hortumlarına kılıç bağlanmış savaş fillerini buluyordu ve bu kısmı Nazar Han yönetiyordu. İkinci kısımda ağır toplar,

²⁵⁰ Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 146.

²⁵¹ Yılmaz Karadeniz, **a.g.e.**, s. 157.

²⁵² Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 147-148.

²⁵³ Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, C. III, s. 13; Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 147; Yılmaz Karadeniz, **a.g.e.**, s. 157.

piyadeler ve süvariler vardı. Bu kısmın komutanı Han-ı Devran idi. Onun yanı sıra bu kısmın sağ tarafında yardımcı komutan olarak Muzaffer Han, Ali Hamid Han, Mirkuli Han, Şehdad Han, sol tarafında Fahreddin Han, Azimullah Han, Canî Han, Seyid Niyaz Han yer alıyordu. Ordunun en güçlü kısmı burasıydı. Üçüncü kısımda Saadet Han öncülüğünde süvariler ve piyadeler teşkil edilmişti. Dördüncü ve son kısım ise Muhammed Şah'ın çadırının bulunduğu kısımdı. Bu kısımda ayrıca Nizamülmülk ve vezir Sadullah Han bulunuyordu. Muhammed Şah'ın çadırının önünde ise birkaç ağır top yerleştirilmişti. Çadırın arkasında Serbulend Han ve Muhammed Han'ın kuvvetleri yer alıyordu.²⁵⁴

23 Şubat 1739 günü her iki ordu da Kernal'da savaşa hazır bulunuyordu. Nadir Şah 15 tane ağır topu savaş meydanına yerleştirmişti. Askerlerine de asla savaşa ilk saldıran taraf olarak başlamamayı emretti ve şunu ekledi: “*Düşmanın fikrinden haberdar olmadıkça asla bir harekette bulunmayacağız.*”²⁵⁵ Böylece savaşta ilk saldırı Babürlülere bırakıldı. Öğleden sonra Babürlü süvarileri Afşarlı ordusunun birinci kısmının sağ tarafına saldırarak ilk saldırıyı gerçekleştirdi. İki taraf arasında karşılıklı top atışları cereyan etti. Karşılıklı top atışlarının ardından Muhammed Şah'ın süvarileri ani saldırılarını sürdürdü. Fakat Muhammed Şah'ın büyük ordusu hâlen yerinde duruyordu ve saldırıyı gerçekleştiren öncü süvari birliği idi.²⁵⁶

Nadir Şah bu ani saldırıyı bertaraf edip durumu dengelemek için farklı bir yöntem buldu. Bu yönteme göre süvarilerini savaş meydanında birkaç yerde pusuya yatırdı. Ayrıca 500 silahlı piyadeyi Han-ı Devran'ın kuvvetlerinin tarafına, bir başka 500 silahlı piyadeyi de Saadet Han'ın kuvvetlerinin tarafına yolladı. Böylece düşman kısaçta kalıp savaşmaya mecbur olacaktı.²⁵⁷ Nadir Şah'ın bu planının başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Zira bu piyadeler düşmana karşı gerçekleştirdiği yorucu manevralarla onları yıpratmaya başladılar ve Babürlü süvari birliklerini üzerlerine çektiler.²⁵⁸ Tecrübesiz olduğu anlaşılan Muhammed Şah'ın süvarileri de tam olarak Afşarlı ordusuna saldırı gerçekleştiremediler. Az sayıda olmalarına rağmen pusuda

²⁵⁴ Muhammed Kâzım Mervî, **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. II, s. 721-722; Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 147-148.

²⁵⁵ Cemil Kozanlu, **a.g.e.**, s. 51; Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 149.

²⁵⁶ Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 149.

²⁵⁷ Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 149.

²⁵⁸ Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, C. III, s. 17.

bekleyen Afşarlı süvarileri, Babürlü süvarileri kendilerine yaklaştıklarında ansızın karşılıklarına çıkıp onları bertaraf ettiler.²⁵⁹

Nadir Şah planını uygulamaya başlayıp Babürlü kuvvetlerini üzerine çekmeyi başardıktan sonra kendisi de 1.000 tane süvari ile akın etmeye başladı ve askerlerine dört bir taraftan saldırı emrini verdi. Yorulan her Afşarlı askeri durmaksızın yerini bir başkasıyla değiştiriyordu. Bu hızlı saldırı karşısında ciddi bir karşılık gösteremeyen Babürlü kuvvetleri çok sayıda kayıp verdi. Bu kayıplar üzerine Babürlü kuvvetleri savaş meydanından kaçmaya başladı. Onları takip eden Afşarlı askerleri yakaladıkları 1.000 kadar Babürlü askerini öldürdü ve bir kısmı da esir alındı. Esir alınanlar ile ölenler arasında Babürlülerin devlet erkânından ve komutanlarından da önemli kişiler yer almaktaydı. Komutan Şir Ceng Han ve bir kısım akrabası esir alınmıştı, komutan Murad Han yaralanmıştı.²⁶⁰ Bunlardan başka birkaç komutan daha yaralı olarak ordugâhlarına çekilmişti.

Afşarlı ordusu, Babürlü ordusunun bu durumunu görünce onları siperlerine kadar takip etmeye başladı. Fakat hava kararmaya başlayınca Nadir Şah askerlerine karargâha dönmelerini emretti. Bu sırada Babürlü ordusunun sağ kısmı kendi kendine ayrılmaya başladı. Bu durum Nadir Şah'ın işini kolaylaştırırken, tam tersine Muhammed Şah'ı gittikçe köşeye sıkıştırıyordu. Çok geçmede bu kriz durumu büyüdü ve gece karanlığında Babürlü süvarilerinden bir grup savaş meydanından kaçmaya başladı. Bu durum Babürlü ordusunda bir kaos ortamı oluşturdu. Muhammed Şah bu durumu ortadan kaldırmak için askerlerin arasına gitti. Zorlukla ordunun dağılmasını önledi. Fakat Muhammed Şah çadırına geri döndükten sonra karargâhın arkasındaki bir grup asker Delhi'ye kaçtı.²⁶¹ Böylece savaşın ilk günü Nadir Şah'ın ordusunun zaferiyle sonuçlandı.

24 Şubat 1739 günü Babürlü ordusunun büyük saldırısıyla savaş kaldığı yerden başladı. İki ordunun askerleri öğleye kadar savaş meydanında çarpışırken ansızın Babürlü ordusunun savaş filleri ortaya çıktı ve onların arkasında silahlı piyadeler bulunuyordu. Peşi sıra Han-ı Devran ve Saadet Han'ın kuvvetleri de savaş meydanında yerlerini aldı. Muhammed Şah ise aynı yerindeydi. Nadir Şah'ın kuvvetleri ise Babürlülerin savaş fillerine ve piyadelerine top atışı yapıyordu. Lakin

²⁵⁹ Cemil Kozanlu, **a.g.e.**, s. 51.

²⁶⁰ Cemil Kozanlu, **a.g.e.**, s. 51-52.

²⁶¹ Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 151.

fillerin gücü dolayısıyla bu atışlar sonuçsuz kalıyordu. Nadir Şah bu zor durumdan çıkmak için bir plan düşündü ve emir verdi. Bu emir gereğince topçu taburu fillerin arkasındaki yanıcı maddeler yakılacak ve develer Babürlülerin filleri üzerine gönderilecekti.²⁶² Bu talimatın gerçekleşmesiyle birlikte develer arkalarındaki ateşin etkileriyle bağırıp zıplamaya başladılar ve terbiyecileri tarafından fillerin üzerine gönderildiler. Bu esnada Afşarlı topçuları da filleri şiddetli bir şekilde top ateşine tutmaya başladı. Filler karşılarında ateş içinde develeri görünce çok korktular ve şaşkınlıkla kendi cephelerine doğru geriye doğru gitmeye başladılar. Fillerin üstlerine geldiğini gören Babürlü askerleri de peşi sıra kaçmaya başladı.²⁶³

Nadir Şah, Babürlü ordusunun düştüğü bu karmaşayı fırsat bilip askerlerine saldırı emrini verdi. Afşarlı askerleri şiddetli bir saldırıya girişti. Yaklaşık bir saat boyunca Nadir Şah'ın kuvvetleri Babürlü güçlerini hezimetle uğrattı. Muhammed Şah bu vaziyeti görünce ağır silahlı piyadeleri geri çekip yerine yenilerini gönderdi. Buna rağmen Babürlü ordusu ciddi kayıp vermişti. Han-ı Devran'ın oğullarından biri öldürülmüş, diğer bir oğlu olan Âşur Han esir alınmış, Han-ı Devran'ın kendisi de ağır yaralanmıştı. Han-ı Devran'ın yaralanmasından sonra onun ordusu savaştan çekildi.²⁶⁴ Muhammed Şah bu müşkül duruma rağmen savaşı bırakmamak için ağır silahlı piyadeleri Han-ı Devran'ın kuvvetleri yerine tekrar savaş meydanına gönderdi ve bu birliğin komutanı olarak Saadet Han'ı atadı. Bu değişiklikler üzerine savaşta tekrar denge sağlandı. Afşarlı ordusu ise durmaksızın savaşmaktan yorgun düşmüştü. Nadir Şah bu durumu sezince hemen oğlu Nasrullah Mirza'nın birliğini yardıma gönderdi. Bu esnada Saadet Han'ın yeni piyade birliği de savaş meydanına gelmekte olduğundan iki taraf aniden karşı karşıya geldi. Nadir Şah durumun daha fazla kötüleşmemesi için hassa askerlerini ve geri kuvvetlerini de savaş meydanına gönderdi. Hassa askerlerinin savaşa katılmasıyla birlikte savaştaki üstünlük tekrar Nadir Şah'ın eline geçti. Bundan kısa süre sonra ise Afşarlı ordusu Babürlülere son darbeyi vurup kesin olarak üstünlüğü sağladı. Piyade taburu komutanı Saadet Han ve süvarilerin komutanı Nesar Muhammed Han esir alındı.²⁶⁵

²⁶² Ödalət Tahirzadə, **Nadir Şah Əfşar**, Bakü 2005, s. 23.

²⁶³ Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, C. III, s. 17.

²⁶⁴ Cemil Kozanlu, **a.g.e.**, s. 53-54.

²⁶⁵ Muhammed Kâzım Mervî, **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. II, s. 725-729; Sadık Rezazade Şefak, **Nâdir Şah**, Tehran 1389 hş., s. 161.

Saadet Han'ın yakalanmasının ardından Babürlü askerlerinin savaşma şevki kırıldı ve askerler savunmaya çekildi. Buna karşılık Afşarlı kuvvetleri de akşam üzeri ordugâhlarına çekilmeye başladı. Savaş meydanında bulunan Babürlülerin topları da Afşarlı askerlerinin eline geçti.²⁶⁶ Bu savaş sonucunda Babürlüler yaklaşık 30.000 asker kaybetti. Bunların arasında hassa birliğinin komutanı da dahil olmak üzere ordunun diğer önemli komutanları vardı ve birkaç bin asker de yaralı idi. Afşarlı ordusunda ise kayıp 2.000 civarı idi.²⁶⁷ Böylece savaş kesin bir şekilde Nadir Şah'ın üstünlüğü ile sona erdi ve Nadir Şah için Delhi yolunda hiçbir engel kalmadı. Savaşın gidişatına baktığımızda Babürlü ordusundaki düzensizlik ve Nadir Şah'ın hızlı manevralarının savaşın sonucuna etki ettiğini söyleyebiliriz. Zira Babürlü ordusunun taktik bakımdan savaşın başında ihtilafa düşmesi ve panik hâlinde yapılan hamleler Afşarlı ordusunu bir yere kadar zorlamıştır. Diğer taraftan muhtemelen Muhammed Şah ve komutanları, büyük ölçüde savaş fillerine güveniyordu. Fillerin devasa gücüyle ve hortumlarına bağlanmış olan kılıçların yardımıyla Afşarlı ordusunun kolayca bertaraf edileceğini düşünmeleri imkânsız görünmemektedir. Buna karşın Nadir Şah da Muhammed Şah'ın sayıca üstün ordusuna karşı başlangıçta yıpratma savaşı yaparak ve filleri ateş yakıp korkutarak niceliksel azlıklarını taktiksel dehasıyla kapatmaya çalışmıştır.

2.3.3 Kernal Savaşı'dan Sonra Afşarlı - Babürlü İlişkileri

Savaşın bitmesinin ardından otağına çekilen Muhammed Şah akşam vakti komutanları Nizamülmülk, Serbolend Han ve vezir Kamerüddin Han'ı huzuruna çağırdı. Onlarla birlikte bu zorlu durumdan çıkmak için plan yapmaya başladı. İlk toplantı gece yarısına kadar Muhammed Şah'ın otağında sürdü. Fakat Nizamülk'ün savunma savaşı yapma fikrinden başka hiçbir fikir ortaya konulamadı. Diğer taraftan Babürlü ordusunu öyle bir korku kuşatmıştı ki gece karanlığında pek çok asker Delhi'ye doğru kaçtı.²⁶⁸

25 Şubat 1739'da Babürlü ordusunda çok fazla asker kaçtığı anlaşılmıştı. Savaş meydanında Muhammed Şah'ın ordusunda büyük boşluklar bulunuyordu. Babürlü komutanları bu boşlukları kapatmak için askerleri birbirine yaklaştırıp Muhammed Şah'ın çadırının önünde beklemeye başladılar. Nadir Şah ve ordusu da aynı şekilde

²⁶⁶ Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 153.

²⁶⁷ Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, C. III, s. 18; Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 154.

²⁶⁸ Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 154

saldırmayıp beklemeyi tercih etti ve bu durum öğlene kadar sürdü.²⁶⁹ Bu sırada Babürlü ordusuna komutan Han-ı Devran'ın öldüğü haberi ulaştı.²⁷⁰ Bu haber Nadir Şah'ın ordusuna da yayılınca Afşarlı ordusu hemen taarruza geçmek istedi. Buna rağmen Nadir Şah askerlerine izin vermedi. Öğleden sonra Nadir Şah, Muhammed Şah'ın kesin cevabını öğrenmek için savaş hazırlıklarına başladı. Artık savaşta galip gelme hususunda ümidi kalmayan Muhammed Şah komutanlarından birkaçını Nadir Şah'ın huzuruna gönderip antlaşma yapmak istediğini bildirdi ve Nadir Şah bu isteği kabul ederek iki taraf müzakerelere başladı.²⁷¹

26 Şubat 1739 günü Babürlü kumandanları Nizamülmülk ve Azimüddevle müzakere için Nadir Şah'ın huzuruna geldi.²⁷² Altı saat süren müzakerelere rağmen taraflar arasında bir anlaşma sağlanamadı. Nadir Şah'ın ağır istekleri Babürlü temsilciliği nezdinde kabul edilmedi. Bir sonraki gün Muhammed Şah'ın onayıyla Nadir Şah'ın istekleri kabul edildi ve taraflar arasında anlaşma sağlandı. Nadir Şah'ın istekleri beş maddeden oluşuyordu. Bu maddeler şöyleydi:

- 1- Babürlü padişahı antlaşmayı imzalamak için bizzat Afşarlı ordugâhına gelecek.
- 2- Antlaşma imzalandıktan sonra Babürlü askerleri silah bırakıp terhis edilecek.
- 3- Babürlü ordusunun mühimmatı ve topları Afşarlı ordusuna teslim edilecek.
- 4- Afşarlı ordusu bu uzun yürüyüş boyunca yorulduğundan Babürlü başkentine gidip bir süre orada dinlenecek.
- 5- Antlaşma imzalandıktan sonra barış görüşmeleri Delhi'de yapılacaktır.²⁷³

Antlaşmanın şartlarına baktığımızda Babürlü elçilerinin anlaşamayacağı düzeyde ağır olduğu aşikârdır. Çünkü bu şartlar resmen kayıtsız şartsız teslimiyeti ve mağlubiyeti ilan etmektedir. Buna ilaveten bu antlaşma, Babürlülere ekonomik yönden de ciddi bir darbe vurmaktadır. Ordunun malzemelerinin Afşarlılara teslim edilmesi bundan sonraki süreçte devletin askerî yönden bir harekete kalkışmasına mâni olacak derecededir. Bütün bu zorlu şartlara rağmen Muhammed Şah'ın bu durumu kabullenmesi muhtemelen Nadir Şah'ın gücünden kesin olarak çekindiği ve

²⁶⁹ Cemil Kozanlu, **a.g.e.**, s. 54.

²⁷⁰ Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 154.

²⁷¹ Kelimullah Tovhidî, **Nâdir Sahibkiran**, Senendec 1382 hş., s.734.

²⁷² Muhammed Kâzım Mervî, **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. II, s. 731.

²⁷³ Cemil Kozanlu, **a.g.e.**, s. 55; Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 155.

hiçbir şekilde bu işi düzeltmeyeceği içindir. Zira Nadir Şah ile savaşa devam edildiği takdirde devletin daha büyük zayıyata uğraması da kaçınılmazdı.

28 Şubat 1739'da Muhammed Şah şartları kabul etmesinin ardından kumandanlarına askerleri terhis etmesini ve silahları bırakma emrini verdi. Bunun ardından kendisi Nadir Şah'ın huzuruna gitmek için yola çıktı.²⁷⁴ Muhammed Şah'ın yanında antlaşmayı imzalamaya giderken Gâziddîn Han, Azimullah Han, birkaç hoca ve 200 süvari bulunuyordu.²⁷⁵ Babürlü heyeti, Afşarlı ordugâhına varır varmaz yürüyerek Nadir Şah'ın çadırına gitmeye başladı. Yol üstünde Nadir Şah'ın kumandanı Tahmasb Kuli Han Celayir, Babürlü heyetini uygun bir şekilde karşıladı. Daha sonra Nadir Şah'ın oğlu Nasrullah Mirza da Muhammed Şah'ı karşılamaya çıktı ve kucaklaşıp beraber yürüdüler. Afşarlı ordusu saygıyla Muhammed Şah'ı selamlıyordu. Muhammed Şah, Nadir Şah'ın çadırına varınca Nadir Şah ayağa kalkıp Muhammed Şah'ı kucakladı ve ardından Muhammed Şah, Nadir Şah'ın yanında bir tahta oturtuldu.²⁷⁶ Gerekli teşrifatin gerçekleşmesinin ardından Nadir Şah şöyle bir konuşma yaptı: *“Sizin kendi işlerinizde bu denli umursamaz ve özensiz olmanız hayret vericidir. Size defalarca mektup yazmama, elçi göndermeme ve dostça vurgulamama rağmen sizin vezirleriniz bana yeterli bir cevap göndermeyi gerekli görmedi. Benim elçilerimden biri kanunların tamamının aksine düzensizce sizin ülkenizde öldürüldü. Sizin ülkenize girdiğim zaman en azından (bir elçi) gönderip ben kimim ve amacım nedir? diye sormadığınızdan sanki işinize itina göstermediğinizi (anlamak) kolaydır. Lahor'a vardığımda sizden bir kişi bir mesaj ve selam getirmedir. Benim mesajıma da cevap vermediniz. Sizin devlet adamlarınız gaflet uykusundan uyandıktan sonra ıslah yollarının tamamını kestiler. Tamamen düzensizce benim ordumu engellemek için öne çıktılar ve kendilerini tuzağa çektiler. Bir olay vuku bulursa birazını yapıp düzelterek kadar akılları ve tedbirleri yoktu. Tamamen akılsızca kendi siperlerinizde toplanmanıza ek olarak düşman sizden güçlü olursa susuz ve yemeksiz orada kalamayacağınızı ve eğer düşman sizden daha güçsüz olursa kendinizi mahsur bırakmanızın gereksiz, hatta uygunsuz olduğunu düşünmüyordunuz. Eğer düşmanı dikkate alsaydınız onu pervasız görürdünüz. Kendinizi tehlikeye atmanız gerekmezdi. Eğer deneyimli ve iş bilen bir komutanı*

²⁷⁴ Riyazul İslâm, a.g.e., s. 208.

²⁷⁵ Nurullah Larudî, a.g.e., s. 156.

²⁷⁶ Mirza Mehdi Han Esterabadî, a.g.e., s. 327; Muhammed Kâzım Mervî, Âlem Ârâ-yi Nâdirî, C. II, s. 732-733.

gönderseydiniz onu kısa sürede çaresiz bırakıp yok ederdi. Fakat tecrübeli ve düzgün davranmaktan korkuyor idiyse ilk yola (girip) onu bu şekilde savaşa mecbur bıraktıktan sonra kendi her şeyinizi bir çırpıda tehlikeye atmanız gerekmezdi. Üstelik kendinizi bu şekilde belaya soktuktan sonra size barış teklif ettim. Fakat siz çocukça düşüncelerle ve cahil azmiyle öyle gururluydunuz ki hiçbir tür müzakereye kulak vermediniz ve kendi iyiliğinizi görmediniz. Sonunda her iki cihanın yaratıcısının yardımıyla muzaffer askerlerin kılıçlarını görünce nasıl aklınız başınıza geldi? Sizin ecdadınız ülkenizi iyi koruyordu. Fakat sizin döneminizde ülkeniz harap olmuş. Bizi ordu sevk etmeye ve savaşın masraflarına katlanmaya mecbur ettiniz ama şimdiye kadar Timur hanedanı tarafından İran halkına ve ülkesine eziyet ve zarar gelmediğinden ben Hindistan hâkimiyetini sizden almayacağım. Fakat sizin umursamaz ve bencil tavrınız bizi uzun yol katedip çok fazla harcama yapmaya mecbur etti ve sefer nedeniyle ordumuz oldukça yorgun olup yiyecek ve mühimmatın az olmasından dolayı Babürlü başkentine gidip ordunun dinlenmesi ve Nizamülmülk ile kararlaştırılan savaş tazminatının teslim edilmesi için orada birkaç gün kalmamız gerekiyor. Ondan sonra kendi işinizle meşgul olun diye sizi kendi hâlinize bırakacağım.”²⁷⁷

Nadir Şah’ın bu sözlerinden anlıyoruz ki Babürlüler hem diplomasi hem askerî açıdan ciddi şekilde hatalı bir tutum sergilediler. Öyle ki iki devlet arasında neredeyse bütün iyi ilişkileri kopartacak şekilde Nadir Şah’ın elçisinin öldürülmesi Nadir Şah’ın Hindistan seferi için eline büyük bir sebep verdi. Bu hatalara ek olarak Babürlülerin bu hataları telafi etmek adına bir diplomatik hamlede bulunmamaları kendi içlerindeki kaosu ve düzensizliğin bir göstergesini arz etmektedir. Bunlara karşın Nadir Şah’ın Hindistan’ı tamamen kendi hâkimiyeti altına almamasını sadece Timur’a olan vefasından değil Lahor’da iken Muhammed Şah’a gönderdiği mektupta görülen Türklük ve Türkmenlik bilincinden kaynaklandığını, buna nispetle Babürlüleri yıkmak yerine devrin en güçlü Türk hükümdarı olma gayesini taşıdığı muhtemeldir. Dolayısıyla Babürlüleri ortadan kaldırmak yerine maddî olarak Hindistan’ın hazinelerine sahip olmak Nadir Şah için bir başka uygun prestij kaynağı olarak görünmektedir.

²⁷⁷ James Baillie Fraser, **a.g.e.**, p. 164-166; Cemil Kozanlu, **a.g.e.**, s. 56-57; Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 157-158.

1 Mart 1739 günü Muhammed Şah kendi ordugâhına geri döndü. Bütün ordusuna Afşarlılar ile barış antlaşması imzalanacağını, hassa askerleri dışındaki tüm askerlerin terhis edileceğini duyurdu.²⁷⁸ Afşarlı ordusunda ise aynı gece zafer kutlaması için eğlenceler düzenleniyordu. Ertesi gün Babürlü komutanları bu antlaşmaya muhalefet etmeye başladı. Nadir Şah'ın ordusu bu durum karşısında savaşa hazır durumda bulunuyordu. Muhammed Şah bu itaatsizliği haber alınca komutanlarına şöyle hitap etti: *“Bu işin yetkisi benden gitti. Üç şeyden birini yapmaya mecburum. Ya savaşa hazır olup bütün sonuca katlanacağız ya düşmanın bütün isteklerini kabul edeceğiz ya da işin zehrini içeceğiz.”* Bunun ardından yapılan müzakereler neticesinde Nadir Şah'ın huzuruna tekrar bir elçilik heyeti gönderildi. Bu heyet antlaşmanın burada imzalanmasını ve savaş tazminatının bir ay sonra Lahor'da teslim edilmesini talep ediyor, Afşarlı ordusunun Delhi'ye gitmesi durumunda bir kargaşa çıkacağını belirtiyordu. Nadir Şah bu sözlere karşılık şu cevabı verdi: *“Eğer barışa meyilliyseniz bizim antlaşma şartlarımızı hiçbir diyalog olmaksızın kabul etmelisiniz.”*²⁷⁹ Babürlü devlet ricalinin bu isteklerine bakılırsa muhtemelen Nadir Şah'ın Delhi'ye girmesinin kendileri nezdinde bir prestij kaybı yaşatacağı ve Delhi'ye de zarar gelmelerinden çekindikleri anlaşılıyor.

Temsilciler Nadir Şah'ın bu olumsuz cevabını Muhammed Şah'a bildirdikten sonra Muhammed Şah 3 Mart 1739 sabahı tekrar Afşarlı ordugâhına geldi ve tüm istekleri kabul etti. Afşarlı ordusu, Babürlü ordusunun cephanesini, 200 topunu, savaş fillerini teslim aldı. Bunun ardından Babürlü ordusu terhis edildi. Savaş ganimetleri ve Babürlü ordusunun hazinesi Kabil'e gönderildi. Afşarlı askerlerine de üç aylık maaşı ölçüsünde bahşiş verildi.²⁸⁰

Nadir Şah antlaşma şartlarının yerine getirilmesinin ardından Delhi'ye doğru yola çıkmak için hazırlıkları başlattı. Bu esnada Delhi yolu üzerinde bulunan Şah Cihanabad Kalesi henüz teslim olmamıştı. 7 Mart 1739 günü adı geçen kalenin muhafızlarının isyana kalkıştığı haberi Nadir Şah'a ulaştı. Bunun üzerine Nadir Şah

²⁷⁸ Ədalət Tahirzadə, a.g.e., s. 24.

²⁷⁹ Cemil Kozanlu, a.g.e., s. 58-59; Nurullah Larudî, a.g.e., s. 158-159.

²⁸⁰ Muhammed Kâzım Mervî, Âlem Ârâ-yi Nâdirî, C. II, s. 736.

kumandanı Tahmasb Kuli Han Celâyir'e 4500 askerle birlikte isyanı bastırmak için Şah Cihanabad Kalesi'ne yürüme emrini verdi.²⁸¹ Tahmasb Kuli Han Celayir bu kaleye vardktan sonra kalenin durumu hakkında bir rapor hazırlayıp Nadir Şah'a gönderdi ve izin istedi. Bu esnada Nadir Şah, 12 Mart 1739'da Delhi'ye gitmek için yola çıkmıştı ve ardından Muhammed Şah, Serbolend Han, Nizamülmülk ve Fahreddin Han da geliyordu. Babürlü devlet ricalinin birbirleriyle birleşip tehlikeli bir harekete girişmemeleri için aralarına Afşarlı süvarilerinden birer birlik yerleştirilip etrafları kuşatılmıştı. Diğer taraftan Tahmasb Kuli Han Celayir 15 Mart 1739'da Şah Cihanabad Kalesi'ni zapt etti ve Nadir Şah'ı bu hususta haberdar etti. Delhi'ye az bir mesafe kala Muhammed Şah, Nadir Şah'ın izniyle Tahmasb Kuli Han Celayir ile birlikte Afşarlı ordusunun önu sıra başkente gidip şehri hazırlamaya gitti. 18 Mart 1739'da Nadir Şah ve ordusu Şalimar Bağı'na vardı.²⁸² Bir gün sonra Delhi'deki iki birlik ve 20 topun teslim edilmediği duyulunca Nadir Şah hemen Muhammed Şah'a kendisi başkente varmadan önce Babürlü askerlerinin silahlarını ve toplarını öncü Afşarlı askerlerine teslim etmesini emretti.²⁸³

20 Mart 1739 günü Nadir Şah ve ordusu görkemli bir şekilde Delhi'ye giriş yaptı.²⁸⁴ Peşi sıra şehrin batı kapısı Afşarlı ordusu için açıldı ve Nadir Şah'ın şerefine birkaç kez top atışı yapıldı. Şehrin caddeleri iç kale kapısına kadar süslenmiş, Nadir Şah'ın geçişi sırasında ahali onu tebrik edip alkışlıyordu. Bu şekilde Afşarlı ordusu şehrin caddelerinden geçip iç kale kapısına vardı. Kapının açılmasıyla birlikte Muhammed Şah ve ricali Nadir Şah'ı şehir adına karşıladı. Nadir Şah ardından iç kalenin kasrında yürüdü ve halkın hazırlıklarından memnuniyetini belirtti. Buna nispetle askerlerine halkın canına ve malına zarar vermemelerini emretti.²⁸⁵ Öte yandan Babürlü Hükûmeti tarafından Nadir Şah adına hutbe okutulup para da kesildi.²⁸⁶

Kısa bir sükûnetin ardından Muhammed Şah'ın teslim olup Afşarlı ordusunun şehre girmesinden hoşnut olmayan Seyid Niyaz Han ve Ali Muhammed Han ulemadan birkaç kişiyi kendi etrafında topladı ve halk arasından bir grubu da kendi taraflarına çekerek toplantılar yaptılar. Bu toplantılar neticesinde galeyana getirilen grup Nadir

²⁸¹ Cemil Kozanlu, **a.g.e.**, s. 59-60.

²⁸² Laurence Lockhart, **a.g.e.**, p. 143-144.

²⁸³ Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 161.

²⁸⁴ Muhammed Kâzım Mervî, **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. II, s. 738; Laurence Lockhart, **a.g.e.**, p. 144.

²⁸⁵ Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 161.

²⁸⁶ Enver Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C. IX, İstanbul 1992, s. 512.

Şah ve askerlerine karşı kışkırtıldı.²⁸⁷ Bu kışkırtmalar ise şehirde Nadir Şah'ın öldüğü iddiasının yayılmasına yol açtı.²⁸⁸ 21 Mart 1739 tarihinde şehre yemek ve zahire almak için gelen Afşarlı askerlerine isyancılar Babürlü askerlerinin silahlarıyla ateş edip birkaçını öldürdüler. Böylece Afşarlı ordusuna karşı Delhi'de isyan patlak vermiş oldu. Daha sonra isyancılar filhaneyi basıp fil bakıcılarını kılıçtan geçirdi ve filleri de kontrolleri altına aldılar. Nadir Şah bu isyanı haber alır almaz süvarilerini isyanı bastırmak için gönderdi. Fakat isyancılar süvarileri öldürdüler. Bir gün sonra Nadir Şah atlanıp isyancıların merkezi olan Çandiçuk meydanına gitti.²⁸⁹ Yol üstünde kendi askerlerinin cesetlerini görmesine rağmen halka zarar verilmemesini emrini verdi. Fakat halk cesaret kazanıp Afşarlı süvarilerine ateş etmeye başladı.²⁹⁰ Bunun üzerine Nadir Şah, Ruşeneddevle Mescidi'ne gitti. Buradaki evlerin çatısından Nadir Şah'a doğru isyancılar ateş etmeye başladılar ve onun yanında bir komutanı yaraladılar. Sonunda bütün müsamahası biten Nadir Şah askerlerine bir yağma ve kıyım emri verdi. Süvariler acımasızca sarraflar çarşısının başından bayram yerine kadar katliama başladı. Öğleden sonra Nizamülmülk ve Kamerüddin Han, Nadir Şah'ın yanına gelerek ondan bu katliamı durdurmasını istediler ve Muhammed Şah'ı da ikna edip bu isyanın kaldırılması için Ruşeneddevle Mescidi'ne görüşmeye geleceğini bildirdiler. Bunun ardından söz edildiği gibi Muhammed Şah, Ruşeneddevle Mescidi'ne gelip Nadir Şah'tan Afşarlı askerlerinin geri çekilmesini istedi. Nadir Şah bu isteği kabul edip ikinci yakını kıyım hareketine son verdi. İsyancıların lideri olan Seyid Niyaz Han ve Ali Muhammed Han yakalandılar ve öldürüldüler.²⁹¹ İsyanın bastırılmasının ardından şehirde tekrar sükûnet oluştu. İsyancıların kayıp sayısı hakkında 8.000'den 150.000'e kadar, Afşarlıların kayıp sayısı için ise 400'den 7.000'e kadar değişen iddialar bulunmaktadır.²⁹²

27 Mart 1739 günü Nadir Şah, Muhammed Şah'a bir bildiri göndererek 1 Nisan 1739 günü Şalimar Bağı'nda barış antlaşmasının imzalanması gerektiği haberini verdi ve aynı gün Afşarlıların topraklarının tamamının üç yıl vergiden muaf tutulacağına dair bir ferman yayınlanacağını belirtti.²⁹³ 1 Nisan 1739 günü Babürlü heyeti Nadir

²⁸⁷ Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 161.

²⁸⁸ Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, C. III, s. 27; Yılmaz Karadeniz, **a.g.e.**, s. 159.

²⁸⁹ André de Clautre, **Târih-i Nâdir Şah**, Tebriz 1346 hş., s. 238.

²⁹⁰ Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 162.

²⁹¹ Muhammed Kâzım Mervî, **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. II, s. 746-747.

²⁹² Laurence Lockhart, **a.g.e.**, p. 147-149.

²⁹³ Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 163.

Şah'ın direktifine uyararak antlaşmayı gerçekleştirmek için Şalimar Bağı'na geldi. Burada Babürlü büyüklerine hilat giydirildikten sonra antlaşma imzalandı. Antlaşma metni Muhammed Şah'ın ağzından çıkan şu sözler çerçevesinde şekillendi: “*Evvelce Mars ve Behram gibi haşmetli savaş tanrılarının vekilleri, zamanın kahramanı, devir sultanlarının sultanı, alemlerin şahı, Allah'ın yer yüzündeki gölgesi, İslâm'ın sığınağı, İskender gibi görkemli, göklerin saltanatı, devir sultanlarının adaletli ve dürüst sultanı, sultanların ve meliklerin ebedisi Nadir Şah Afşar bu saraya bazı meseleleri çözmek için elçi göndermişti. Biz de anlaşmaya meyilliydik ve sonra Muhammed Han Türkmen (bu meseleleri) hatırlatmak için Kandahar şehrine ulaştı. Fakat bizim vezirlerimiz ve temsilcilerimiz adı geçen elçiyi bekletti ve aralarında anlaşmazlık olduğundan ulu zat-ı devletin mektubunun cevabını geciktirdiler. Kendilerinin muzaffer ordusu Hindistan sınırına hareket etti ve taraflar olarak çeşitli noktalarda ve Kernal çölünde karşılaştık. Büyük bir savaş gerçekleşti. Allah'ın takdiri olarak kendilerine zeval gelmeden doğan zafer güneşi aydınlandı. Bundan dolayı Cemşid kudretli zat-ı devlet yiğitliğin ve şefkatin kaynağıdır. Kendilerinin dostluğuna ve mertliğine güvenerek (kendileriyle) görüşme şerefine nail oldum ve cennet bahçesi gibi meclisinde ağırlandıktan onur duydum. Ondan sonra birlikte Şah Cihanabad'a geldik. Orada Hindistan hükümdarlarının değerli hazinesini ve mücevherlerini kendilerine sunduk ve layık şekilde hediye ettik. Ulu zat-ı devlet bizim bazı isteklerimizi kabul etti. Bol gönlünün yüceliği, Gürkan (Timur, Küregen) hanedanına karşı büyük saygı ve muhabbeti, Türk soyuyla iftihar etmesinden dolayı Hindistan tahtını ve tacını bize bıraktılar. Babanın oğula, kardeşin kardeşe yapmadığı bu iyiliğin karşılığı olarak Sind Nehri'nin şubelerinden biri olan Attok, Sind Suyu ve Nalaseng nehirlerinin batısında bulunan memleketlerin tamamını, yani Peşaver ve bağlı yerler, Kabil ve Gazne eyaletleri, Afganistan'ın dağlık bölgesi, Hezarcat ve derbendleri, Beker Senger ve Hodadad kalesiyle Cukilerin ve Beluçların meskenleri, geçitleri ve diğerleri, Tatta Eyaleti, Ram Kalesi, Terbin Köyü, Çun, Sumvali, Ketra şehirleri, bütün arazisi, kasabaları, kaleleri, şehirleri, limanları ve Attok Nehri'nin kaynağıyla birlikte Attok Nehri'nin şubeleri, tüm geçitleri, köylerini kapsayan ve denize dökülen (Nalaseng) kısmı Afşarlı Devleti'ne bırakıyoruz. Özetle Attok Nehri'nin batısında bulunan bütün yerler ve oranın kolları, Sind Nehri ve Nalaseng'in batısı bu güçlü padişahın topraklarının bir parçasıdır. Bu tarihten itibaren kendilerinin temsilcileri ve görevlileri adı geçen bölgelerin halkının ve topluluklarının yönetimini ve yöneticiliğini kendi ellerinde tutacaklar. Bizim*

temsilcilerimizin ve görevlilerimizin adı geçen bölgeleri tahliye etmesi ve o yerlerdeki geçmiş ve şimdiki gelirin tamamından feragat etmesi gerekiyor. Attok Nehri, Sind Nehri ve Nalaseng'in doğusunda kalan toprakların tamamıyla birlikte Lehibender şehri ve kalesi önceden olduğu gibi Babürlü Devleti'nin bir parçası olacak."²⁹⁴

Böylece Nadir Şah kendi hazinesine çok yüksek miktarda bir servet katmış oldu. Bununla birlikte Afşarluların toprakları Sind Nehri'nin doğu kıyılarına kadar genişleyerek Güneybatı Asya'nın büyük bir kısmı Nadir Şah'ın tasarrufuna alındı. Buna karşılık Babürlüler ise Sind Nehri'nin batısında kalan toprakları Afşarlulara bırakarak hem ekonomik hem siyasi anlamda ciddi bir darbe yemiş oldu. Zira bu bölgelerin bütün gelirleri artık Afşarlı hazinesine gidecekti. Buna ilave olarak yüklü miktardaki savaş tazminatı da devletin çöküşünü hızlandıran başka bir etmen oldu. İki devletin bundan sonraki ilişkileri bakımından ise Şalimar Antlaşması ile Babürlüler bir nevi Afşarluların vasalı konumuna geldi.

Antlaşmanın ardından 6 Nisan 1739'da Nadir Şah, Muhammed Şah ile anlaşarak eski Babür Şahı Evrengzib'in torunu olan Yezdan Bahş ile oğlu Nasrullah Mirza'yı evlendirdi.²⁹⁵ Bir hafta devam eden düğün boyunca Muhammed Şah 375.000 riyal, mücevher, değerli taşlar, altın işlemeli zırh, üç savaş fili, en değerli Hint atları, silah ve mühimmatı damada hediye etti. Muhammed Şah ayrıca Afşarlı askerlerine de 325.000.000 riyal bahşiş verdi.²⁹⁶

Şalimar Antlaşması imzalanırken ve Nasrullah Mirza'nın düğünü olurken hem Babürlü hem Afşarlı önde gelenleri Nadir Şah'a sunulacak hediyeyi kararlaştırmaya çalışıyordu. Görüşmeler Serbolend Han'ın nezdinde bir komisyon ile sürdü. Bu komisyonda Azimullah Han ve Nadir Şah'ın temsilcisi olarak Tahmasb Kuli Han Celayir bulunuyordu. Kısa süre sonra hem Serbolend Han'ın komisyonundan hem Muhammed Şah'tan ayrı ayrı hediye listesi Nadir Şah'a takdim edildi.²⁹⁷ Hediyelerin sayısı ve miktarı farklı kaynaklara göre değişmekle birlikte aşağı yukarı şu şekilde

²⁹⁴ James Baillie Fraser, **a.g.e.**, p. 223-226; Abdülhuseyn Nevaî, **Nâdir Şâh u Bazmandaganeş**, Tehran 1368 hş., s. 408-409; Cemil Kozaolu, **a.g.e.**, s. 64-65; Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 163-164.

²⁹⁵ Ernest S. Tucker, **Nadir Shah's Quest for Legitimacy in Post-Safavid Iran**, Florida 2006, p. 63.

²⁹⁶ Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 165.

²⁹⁷ Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 165.

listelenebilir: Taht-ı Tavus²⁹⁸ adlı taht, Kuh-i Nur elması, 250.000.000 Rupî civarı değere sahip Muhammed Şah'tan ve devlet ricalinden gelen mücevherler, değeri 250.000.000'a kadar varan altın ve gümüş para, 200.000.000 Rupî değere yakın diğer silah, mühimmat, eşya ve kumaşlar ile birlikte 500.000.000 ile 700.000.000 Rupî değeri arasında değişen bir pişkeş Nadir Şah'a takdim edildi.²⁹⁹

12 Mayıs 1739'a gelindiğinde Nadir Şah, Babürlü tacını geri vermek için Muhammed Şah'ın sarayına geldi.³⁰⁰ Sarayda her iki devletin önde gelenlerinin bulunduğu büyük bir eğlence tertip edildi. Nadir Şah saraya geldikten sonra tacı kendi eliyle Muhammed Şah'ın başına koydu.³⁰¹ Buna karşılık Muhammed Şah teşekkür sundu ve Nadir Şah'a verdiği toprakları şu sözlerle tekrar teyit etti: “*İran şahı Hint tacını ve tahtını bana geri verdi ve büyük bir lütuf gösterdi. Bana Hindistan tahtını ve tacını geri vermekle Gurkanî (Timurlu) soyunu başı dik ve alnı açık bıraktı. Ben de emsalsiz bu lütfe karşı şükür ifadesi olarak sizlerin hepinizin önünde Umman Denizi'nden Nalaseng'in ağız kısmına kadar Sind'in sağ tarafındaki toprakları o bölgedeki şehirler, kaleler, çöller ve dağların tamamıyla birlikte her zaman için İran şahının yönetimine bıraktım.*”³⁰² Böylece Muhammed Şah Sind'in batı kıyısının yanı sıra doğu kıyısındaki toprakları da Afşarlılara bırakmış oldu. Diğer taraftan Nadir Şah da Muhammed Şah'ın Osmanlı Devleti ile bağlantı kurmamasını şart koştu³⁰³ ve cevap olarak Muhammed Şah'a şu öğütleri verdi: “*Vezirlerinizin ve görevlilerinizin her birine devlet hazinesinden işlerine layık olarak aylıklarını verin ve hiçbirinin çoğu nökerin ve şahın makamında bulunan kişilerin kendileri için ordu bulundurmalarına müsaade etmeyin. Siz her zaman 60.000 askeri savaş için hazır bulundurmalısınız ve onların her birine ayda 22 Tümen maaş verin. Askerleriniz ve vezirleriniz tecrübeli ve hizmetkar olmalı, (onların) başıboş ve tembel yetişmesine*

²⁹⁸ Delhi Kalesi'nde bulunan meşhur bir tahttı. Nadir Şah Hindistan'dan geri dönerken bu tahtı da yanına aldı. Daha sonra bu taht Osmanlılara gönderilmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. Mehmet Münir Aktepe, “Nadir Şah'ın Osmanlı Padişahı I. Mahmud'a Gönderdiği Taht-ı Tâvus Hakkında”, **Tarih Dergisi**, Sayı 28-29, İstanbul 1975, s. 113-122.

²⁹⁹ Muhammed Kâzım Mervî, **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. II, s. 752-758; James Baillie Fraser, **a.g.e.**, p. 221-222; Laurence Lockhart, **a.g.e.**, p. 152; Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, C. III, s. 28; Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 165-166; Yılmaz Karadeniz, **a.g.e.**, s. 159; Tahir Sevinç, **a.g.m.**, s. 19.

³⁰⁰ Laurence Lockhart, **a.g.e.**, p. 152

³⁰¹ Tanburî Arutin, **Tahmas Kulu Han'ın Tevârihi**, çev. Esat Uras, Ankara 1942, s. 32; Abdulazim Rezayî, **Târih-i Deh Hezar Sâle-i İran**, C. IV, Tehran 1378 hş., s. 30.

³⁰² Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 172.

³⁰³ Faruk Reşit Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, Ankara 1968, s. 82-83; Alper Yıldırım, **I. Mahmud Devri Osmanlı-İran İlişkileri**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2017, s. 75.

izin vermeyin."³⁰⁴ Bu sözlerin ardından Nadir Şah, Babürlü ileri gelenlerine de şöyle seslendi: "Sizlerden birinin padişahınıza isyan ettiğini haber aldığım her durumda o kişi öldürülecek. Ben durmaksızın kendimi Hindistan'a ulaştırıp isyancıyı uygunsuz hareketinden ötürü cezalandırarak şekilde her yerde olurum."³⁰⁵ Bu konuşmalar gösteriyor ki artık Nadir Şah arka planda bir Babürlü hükümdarı gibi hareket etmektedir. Babürlü padişahından devlet erkânına kadar her birini tembihlemesi Nadir Şah'ın artık bu devlete gücünü mutlak olarak kabul ettirip istediği şekilde yönlendirebileceği düşüncesi oluşturmaktadır.

Bu kutlamalar ve tac değişiminin ardından Nadir Şah 16 Mayıs 1739'da büyük bir kervanla ülkesine doğru yola koyuldu.³⁰⁶ Havanın sıcaklığı dolayısıyla Çenab Nehri'ne kadar ordu çok büyük zahmet çekti. Ordu burada iken nehrin sularının coşkun akıntısı yüzünden birkaç gün beklenildi. Sonunda Zekeriya Han'ın yardımcılarıyla bir kaza olmaksızın ordu nehri geçti ve Nadir Şah bu durumdan memnun oldu. Yol üzerinde Nadir Şah'a ulaklarından haber geldi. Habere göre Hayber Geçidi civarındaki Yusufzay taifesinden birkaç grup yiyecek ve mühimmat elde etmek için orduya saldırmak fikriyle geçit çevresinde pusuya yatmıştı. Nadir Şah bu durumu ortadan kaldırmak için önden süvari taburunu gönderdi ve süvarilerin ani baskısıyla bu haydut grubu gafil avladı. Karşılık verecek gücü olmayan bu grubun geri kalanı ise dağlık bölgelere kaçtı.³⁰⁷

Bu sorunun kolayca atlatılmasının ardından Kabil'e varan Afşarlı ordusuna Nadir Şah yanlarındaki hazineyi ve eşyaları Herat'a götürme emrini verdi.³⁰⁸ Bu sırada Sind'den gelen bir rapora göre Sind Valisi Hodayar Han Abbasî isyan çıkartmıştı ve Afşarlı Devleti'nin görevlilerine vergi ödemekten vazgeçmişti.³⁰⁹ Nadir Şah bu haberi alır almaz Sind tarafına doğru adı geçen valiyi cezalandırmak için yola koyuldu. 12 Şubat 1740'ta Afşarlı kuvvetleri Larkana'ya vardığında Hodayar Han Gucerat taraflarına kaçmıştı. Takibini sürdüren Nadir Şah, Sind'e geldiğinde Hodayar Han bu sefer de Umarmkot taraflarına doğru kaçtı.³¹⁰ Durmaksızın buraya

³⁰⁴ James Baillie Fraser, **a.g.e.**, p. 206-207; Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 172.

³⁰⁵ Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 172.

³⁰⁶ Laurence Lockhart, **a.g.e.**, p. 154.

³⁰⁷ Mirza Mehdi Han Esterabadî, **a.g.e.**, s. 335-338; Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 173.

³⁰⁸ Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 173.

³⁰⁹ Babak Shahed, **a.g.e.**, s. 297.

³¹⁰ Muhammed Kâzım Mervî, **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. II, s. 756-757; Laurence Lockhart, **a.g.e.**, p. 160.

gelen Afşarlı ordusu dört bir taraftan Hodayar Han'ı kuşattı. Hiçbir çaresi kalmayan Hodayar Han teslim oldu. Aman diledikten sonra bütün servetini Nadir Şah'a takdim etti. Nadir Şah ise bu durum yüzünden Sind Eyaleti'ni üç kısma ayırdı ve güneydeki kısmın idaresini Hodayar Han'a vererek onu "Şah Kuli Han" olarak adlandırdı.³¹¹ Bundan sonra geri dönüşe devam eden Nadir Şah'a yol üstünde Belh ve Herat ahalileri ile oğlu Rıza Kuli Mirza tarafından değerli atlar ve Belh şehrinin kavunları gönderildi.³¹²

Nadir Şah 1740 yılının Mart ayında Umarmkot'tan Nadirabad'a dönerken Delhi'den ordunun ayrılışı sırasında firar edenleri yakalama kararı aldı. Bunun için Muhammed Salih Bey ve Muhammed Kerim Bey Afşar'ı görevlendirerek Delhi Sarayı'na gönderdi. Ayrıca bu temsilcilere yardımcı olması için Zekeriya Han ve Kamerüddin Han'a da bir ferman gönderdi. Zekeriya Han bu buyruğa uyarak hemen Hindistan'ın kuzeyinde bulunan Afşarlı ordusunun firarilerini yakalayıp Afşarlı güçlerine teslim etti. Buna karşılık kısa süre içinde Muhammed Şah tarafından da muhtemelen Nadir Şah'ın tekrar bir akın yapmaması adına değerli hediyelerle birlikte Seyid Muhammed Han elçi olarak gönderildi.³¹³ Nadir Şah ise bu elçiliğe Belh ve Herat'tan gelen atları ve kavunları hediye ederek geri gönderdi. Buna ilaveten Horasan'dan gelecek olan bir sebze meyve kervanını da Muhammed Şah'a gönderdi.³¹⁴ Muhammed Şah ise hürmet gereği elinde para olmadığından Hint bankerlerinden borç alarak Nadir Şah'a 2.500.000 Riyal para ve bir kervanı elçilik heyeti ile birlikte Aralık 1740'ta gönderdi.³¹⁵

Sonunda 4 Mayıs 1740'ta Nadir Şah, Nadirabad'a vardı.³¹⁶ Ordu Nadirabad'a vardikten birkaç gün sonra Herat'a doğru hareket etti. Burada büyük bir eğlence tertip edildi ve Hindistan'dan getirilen bütün hediyeler sergilendi. Ordu ise kutlamalardan sonra 10 gün dinlendirildi.³¹⁷ Böylece bu sefer sonucunda Nadir Şah büyük bir şöhret elde etmiş oldu ve bununla birlikte büyük bir hazineyi de beraberinde getirdi. Bu zaferini diğer devletlere duyurmayı da ihmal etmedi.³¹⁸

³¹¹ Laurence Lockhart, **a.g.e.**, p. 161.

³¹² Nurullah Larudî, **a.g.e.**, s. 175.

³¹³ Riyazul İslâm, **a.g.e.**, s. 213-214.

³¹⁴ Babak Shahed, **a.g.e.**, s. 297; Riyazul İslâm, **a.g.e.**, s. 214-215.

³¹⁵ Riyazul İslâm, **a.g.e.**, s. 214-215.

³¹⁶ Muhammed Muhsin Kuddusî, **Nâdirname**, Meşhed 1339 hş., s. 178.

³¹⁷ Muhammed Kâzım Mervî, **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. II, s. 775-778.

³¹⁸ Yılmaz Karadeniz, **a.g.e.**, s. 161; Tahir Sevinç, a.g.m., s. 19.

Nadir Şah'ın ülkesine dönmesinden kısa süre sonra, Haziran 1740 ile Aralık 1740 arasında, Türkistan seferinde olması Afşarlılar ile Babürlüler arasında temas konusunda bir süre durgunluk yaşanmasına neden oldu. Bundan dolayı Nadir Şah'ın Babürlülere 1740 sonlarına kadar bir elçi gönderdiğini göremiyoruz. Fakat daha önce geçtiği gibi Babürlü elçileri kalabalık bir heyetle Aralık 1740'ta başkent Meşhed'de Harezmi'den dönen Nadir Şah'ın huzuruna geldi.³¹⁹ Bu elçilik bilinen teşrifata ek olarak Sind ve Attok nehirlerinin doğu kısmındaki bir kısım toprağın da Nadir Şah'a bırakıldığının belgesini getirmişti.³²⁰ Nadir Şah bu elçiliğe Muzaffer Ali Han Bayat'ı elçi olarak Babürlü Sarayı'na göndererek yanıt verdi. Bu elçilikle birlikte Nadir Şah, Türkistan seferinden dönerken getirdiği Kalmuk³²¹ kökenli cariyelerden 300 tanesini hediye olarak gönderdi. Ayrıca Nadir Şah'ın Türkistan'daki zaferi için de eğlenceler düzenlenerek bu vesileyle Hindistan'ın muhtelif kısmına bu haber iletilmiş oldu.³²² Bu durum bir taraftan Nadir Şah'ın Babürlüler üzerindeki baskısının ve gücünün devam ettiğini göstermektedir. Çünkü Nadir Şah tarafından devlet büyük bir yıkıma uğramasına rağmen onun zaferini kutlanması, onun gücünden hâlen çekindiklerinin bir göstergesidir.

1740 yılında bu kez Delhi Sarayı ile değil Lahor Valisi Zekeriya Han ile bir temas kuruldu. Nadir Şah'ın sevip saydığı bir idareci olan Zekeriya Han bu duruma nispetle yerel liderlerden biriyle olan husumeti nedeniyle Nadir Şah'tan askerî yardım istedi. Bunu memnuniyetle kabul eden Nadir Şah, Tahmasb Kuli Han Celayir'i yardım için Zekeriya Han'ın yanına yolladı.³²³

1742 yılında ise Nadir Şah ülkesindeki ulemeden aldığı onay ile birlikte dinî politikasıyla ilgili yazılı bir bildiriye Babürlü Devleti de dahil olmak üzere çeşitli devletlere gönderdi. Babürlülere gidecek olan bu metnin kopyası ise Zekeriya Han adına gönderildi ve “*Her iki devletin iyiliği*” için notu düşüldü.³²⁴ Söz konusu beyannamenin Babürlü Sarayı'na değil de Zekeriya Han adına gönderilmesi Nadir

³¹⁹ Riyazul İslâm, a.g.e., s. 215.

³²⁰ Mirza Mehdi Han Esterabadî, a.g.e., s. 360-361.

³²¹ XV. yüzyıldan sonra Moğolistan'dan Türkistan'a kadar yayılmış göçebe bir Moğol boyudur. Bu topluluğun doğudaki kısmına Cungarlar denilmekteydi. Daha detaylı bilgi için bkz. Oktay Berber, **Kalmuk İstilası ve Türk Dünyasına Etkileri**, Ankara Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2014.

³²² Muhammed Kâzım Mervî, **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. III, Tehran 1364 hş., s. 938-939.

³²³ Söz konusu yardım muhtemelen Nadir Şah'ın Türkistan ve Dağıstan yönlerindeki savaşları gereği 1742'de Zekeriya Han'a ulaşmıştır. Kaynak ve daha detaylı bilgi için bkz. Muhammed Kâzım Mervî, **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. III, s. 1024-1026; Riyazul İslâm, a.g.e., s. 227.

³²⁴ Riyazul İslâm, a.g.e., s. 227.

Şah'ın Babürlülere karşı siyasi üstünlüğünü göstermeye çalışmasının başka bir yansımasıdır.

Diğer taraftan Nadir Şah'ın elçisi Muzaffer Ali Han görevi gereği altı ay süreyle Delhi'de kaldıktan sonra, 1741'de, Babürlü elçisi ile birlikte Meşhed'e döndü. Bu sırada Nadir Şah, Dağıstan seferinde olduğundan iki elçi yaklaşık iki yıl onun seferden dönmesini bekledi.³²⁵ Nisan 1743'te Babürlü elçisi Kürdistan Eyaleti'nin Merivan şehrinde Nadir Şah'ın huzuruna geldi. Kendisine sandal ağacından yapılmış bir kıvılcık renkli çadır hediye etti.³²⁶

Bu elçiliğin ardından hakkında fazla bilgi olmamakla birlikte 1743 ya da 1744 yıllarında Nadir Şah tarafından Hüseyin Ali Han önderliğinde Muhammed Şah'a bir elçilik heyeti yollandı. Dostane bir mektup taşınması dışında bu elçilik hakkında kaynaklarda daha fazla bilgi bulunmamaktadır.³²⁷

Yine 1743 yılında Babürlü Sarayı'na damat olan Nadir Şah'ın ikinci oğlu Nasrullah Mirza'nın Timur adında bir oğlunun olması hasebiyle Delhi'ye bir mektup gönderdi.³²⁸

Aynı yıl içinde Nadir Şah bu kez muhtemelen Osmanlı Devleti ile 1743'te tekrar savaşımaya başladığından hazinesine fazladan gelir koymak istedi. Bunun için de Zekeriyâ Han'ın adamlarından olan Hacı Mudir'i Babürlü padişahının ve ileri gelenlerinin servetinin miktarını öğrenmek ve bir rapor getirmek amacıyla Delhi'ye yolladı. Ocak 1744'te geri dönen elçinin söz konusu amaç hakkında Nadir Şah'a nasıl bir rapor sunduğu hakkında ise bilgiye sahip değiliz.³²⁹

Bu esnada Nadir Şah'ın 1743'te Osmanlı Devleti ile tekrar savaşa tutuşmasının ardından Muhammed Şah bundan istifade ederek Osmanlılar ile temas kurmaya çalıştı. Bunun için Seyyid Ataullah öncülüğünde bir elçilik 25 Eylül 1744'te İstanbul'a ulaştı.³³⁰ Elçiliğin maksadı, Seyyid Ataullah'ın sözüne göre Nadir Şah'ın Hindistan'dan ayrılırken Babürlülerin Osmanlılar ile mektuplaşmasını yasaklaması gereği ondan intikam almak ve uzun süredir sekteye uğramış olan Osmanlı - Babürlü ilişkilerini yeniden tesis etmek, muhtemel bir Osmanlı - Afşarlı barışını önlemek,

³²⁵ Muhammed Kâzım Mervî, *Âlem Ârâ-yi Nâdirî*, C. III, s. 939.

³²⁶ Mirza Mehdi Han Esterabâdî, *a.g.e.*, s. 383.

³²⁷ Riyazul İslâm, *a.g.e.*, s. 216.

³²⁸ Riyazul İslâm, *a.g.e.*, s. 218.

³²⁹ Riyazul İslâm, *a.g.e.*, s. 223.

³³⁰ Yusuf Hikmet Bayur, "Osmanlı Devletinin Nadir Şah Afşar'la Barış Yapmasını Önlemek Amacını Güden Bir Gurkanlı Denemesi", *Bellekten*, C. XIII, Sayı 49, Ankara 1949, s. 91.

Osmanlıları Nadir Şah'a karşı kıskırtmak, Nadir Şah eğer Hindistan'a tekrar sefer yaparsa bunun ardından Osmanlılara karşı da büyük bir sefere gideceği konusunda Osmanlı Padişahı I. Mahmud'u (1730-1754) inandırmak ve Babürlülerin, Osmanlı Devleti'nin bekası için Nadir Şah'a karşı mücadeleye hazır olduğunu göstermek idi.³³¹ Bu amaçlarda zikredilen Nadir Şah'ın iki devlet için tehlikeli olması durumunu da elçilik örnekle açıklamaya çalıştı. İspat olarak Nadir Şah'ın Babürlülerden, Osmanlılara karşı yapacağı savaş için yüz ile iki yüz arasında kayık göndermesini istediğini, fakat Muhammed Şah'ın bunu reddettiğini bildirdiler.³³² Bu mektuba cevap olarak Osmanlılar da Nadir Şah'a karşı siyasi ve mezhebî müttefikliğin kabulünü içeren bir mektubu Babürlü Sarayı'na gönderdi.³³³ Lakin yaşanan mevcut duruma bakılırsa bu müttefiklik sadece kağıt üstünde kaldı. Daha sonra Babürlüler müttefiklik konusunda Osmanlılara tekrar elçi gönderse de Nadir Şah'ın 20 Haziran 1747'de öldürülmesiyle birlikte bu müttefiklik ilişkisi ortadan kalkmış oldu.³³⁴ Bu ittifakın gerçekleşmemesinde bundan başka iki devlet arasında uzun mesafe bulunması gerçeği de etkili idi.³³⁵ Ayrıca iki devlet arasında karayolu bağlantısının Afşarlılar tarafından doğal olarak kesiliyor olması ve Babürlülerin o dönemde ekonomik açıdan zor durumda bulunması deniz yoluyla siyasi - askerî bir ittifak kurulması ihtimalini dahi imkânsız hâle getiriyordu. Diğer taraftan Babürlülerin Nadir Şah'a karşı bu denli cephe almasında ise kendilerinden savaş sonrasında ciddi miktarlarda para isteme ihtimali de bulunmalıdır.

1743 yılı içerisinde Nadir Şah'ın tekrar Osmanlı Devleti ile mücadeleye başlaması ve iç isyanlar, Babürlüler ile münasebetlerini bir süreliğine daha duraksatmıştı. Muhtemelen 1746 yılı sonlarında bir Babürlü kaynağına göre Nadir Şah tarafından Muhammed Şah'a Mahmud Ali Bey ve Mahmud Kerim Bey isimlerinde iki elçi daha gönderildi.³³⁶ Elçilik heyeti beraberinde 100 fil ve altın kaplamalı kılıçlar ile kabzaları hediye olarak getirmişti. Bununla birlikte dostane duygular içeren bir mektup Muhammed Şah'a takdim edildi. Daha sonra elçiler sözlü olarak Nadir Şah'ın Türkistan, Dağıstan ve Osmanlı seferlerinin sonuçlarını, büyük ordular

³³¹ Yusuf Hikmet Bayur, a.g.m., s. 91-92.

³³² Riyazul İslâm, a.g.e., s. 224.

³³³ Yusuf Hikmet Bayur, a.g.m., s. 91.

³³⁴ Riyazul İslâm, a.g.e., s. 224.

³³⁵ Azmi Özcan, "Osmanlı ve Bâbürlü Devleti Arasındaki İlişkiler", *Türkler*, C. VIII, Ankara 2002, s. 764.

³³⁶ Henry Miers Elliot - John Dowson, *The History of India as Told by its Own Historians*, C. VIII, London 1877, p. 132; Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. III, s. 49; Riyazul İslâm, a.g.e., s. 217.

kurduğu için devletin hazinesinin boş olduğunu bu yüzden Muhammed Şah'ın, Nadir Şah'a yardım olarak 5-6 milyon Rupî göndermesi hâlinde kendisinin (Nadir Şah) bunu dostluk ve kardeşlik ifadesi olarak telakki edeceğini, karşılığında paraları taşımak için filler göndereceğini beyan ettiler. Muhammed Şah ise bu talebe karşın Nadir Şah'ın Delhi'den ayrılırken söylediği sözlere istinaden şöyle bir cevap verdi: *“Şahinşah kardeşim giderken bana dedi ki mektupta yazılı olan her şey doğru ve uygundur. Fakat sözlü mesajlar asla güvenmeye uygun değildir. Buna rağmen valilerimin ve emirlerimin aksi hareketleri, kötü davranışları ve devletin zayıflığı yüzünden eyaletlerimin hiçbirinden vergi toplayamadım ve giderim gelirimden daha fazladır. Para mevzusu sizin mektubunuzda yoktur ve bu yüzden sizin sözlü mesajınıza sözlü şekilde cevap vermek uygundur.”*³³⁷ Bu cevabın ardından Muhammed Şah, Nadir Şah'ın mektubunda istediği ağaç parçalarını ve çini kaplı tabakları heyetle birlikte gönderdi. Bu elçilik heyetinin sunduğu taleplere ve Muhammed Şah'ın tepkisine baktığımızda Nadir Şah'ın Osmanlı Devleti ve batı yönünde ciddi savaflara girişip büyük harcamalar yaptığını beyan etmesini doğru bulmaktayız. Zira Nadir Şah'ın savaşçı ruhu dolayısıyla hazinesini bu uğurda harcaması son derece doğaldır. Olaya Babürlü nezdinden baktığımızda ise Nadir Şah'ın gittikçe artan maddî istekleri onları bunaltmış olmalıdır. Bundan dolayı Muhammed Şah'ın Osmanlılar ile ittifak kurup son ana kadar Osmanlıların Nadir Şah'ı saf dışı bırakıp kendisinin ve devletinin de rahatlayacağını düşünmesi muhtemeldir. Bu cevaba karşılık Nadir Şah'ın Muhammed Şah'ın üzerine bir cezalandırma seferine girişmemesine Osmanlılar ile mücadelesi etmesi ve bununla beraber o sırada ülkesi içindeki iç isyanların neden olduğunu düşünüyoruz.

Bu elçilik heyetinin ardından Nadir Şah döneminde Afşarlılar ile Babürlülere arasında başka bir siyasi ya da askerî temas görülmemektedir. Zira 1747 yılının Ocak ile Haziran ayları arasında Babürlülere gitmesi muhtemel olan bu elçilik temasından kısa süre sonra, 20 Haziran 1747'de, Nadir Şah öldürüldü. Nadir Şah'ın ölümünün ardından Afşarlılar bir karmaşa içine girerken aynı yıl Dürranîler Ahmet Şah önderliğinde Kandahar merkezli olarak devlet kurdular. Bu kez de Ahmet Şah Dürranî 1748'de yaptığı seferler ile Hindistan'ı yıprattı ve çok geçmeden

³³⁷ Henry Miers Elliot - John Dowson, **a.g.e.**, s. 132; Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, C. III, s. 49; Riyazul İslâm, **a.g.e.**, s. 217.

Muhammed Şah da 16 Nisan 1748'de vefat etti.³³⁸ Babürlüler için bütün bu olumsuz durumlara ilaveten Fransızlar ve İngilizler de Hindistan kıtasında yayılmaya başladı.³³⁹ Böylece Babürlüler için çöküş süreci hız kazanmış oldu. Dolayısıyla Nadir Şah'ın ardından Afşarlı - Babürlü münasebetlerinin gittikçe seyrekleştiği ve kaynaklarda fazla bilgi bulunmadığı görülmektedir.

Nadir Şah zamanında Afşarlılar ile Babürlüler arasındaki ilişkilerin genel seyrine baktığımızda Nadir Şah'ın, Safevî Şahı II. Tahmasb'ın hizmetinde bulunduğu dönemde (1726-1732) Babürlülere 1730'da gönderdiği ilk elçilikten ölümüne kadar iki devlet arasındaki ilişkilerin büyük ölçüde Abdaliler, Gılzaylar ve diğer Afgan topluluklarının sınır ihlalleri sebepleri üzerinden gerçekleştiğini görmekteyiz. Adı geçen toplulukların Kandahar'ı geçip Babürlü topraklarına sığınması Nadir Şah'ı sinirlendirdiği gibi iki devletin ilişkilerini de bozmuştur. Buna karşın Muhammed Şah'ın Nadir Şah'ın uyarılarına kulak asmaması ülkesinin büyük bir yıkıma uğramasında birinci derecede neden teşkil etmiştir. Nihayetinde Celalabad'da Nadir Şah'ın elçisinin öldürülmesi onun için bardağı taşıran son damla olmuştur. Akabinde Nadir Şah hem fazla zorlanmadan Hindistan'a ulaşip hem devletinin sınırlarını Sind'e kadar genişletti hem de Hindistan'ın servetini elde ederek büyük bir şöret elde etti. Bunun Babürlülere yansması ise oldukça ağır oldu. Devlet, servetinin büyük bir kısmını kaybetti ve Babürlü devlet erkânı ile halkı Nadir Şah ölene kadar ondan çekinerek yaşadı.³⁴⁰ Bu duruma savaştan sonra Babürlü ileri gelenlerinin Nadir Şah'ın isteklerini itiraz etmeksizin gerçekleştirmeleri delil olarak gösterilebilir. İstisna olarak 1744'te Muhammed Şah tarafından Osmanlılara gönderilen ve müttefiklik maksadı güden elçilik heyeti ile 1746'da Nadir Şah'ın Muhammed Şah'a gönderdiği mektupta para adı geçmese de dolaylı olarak parasal talebinin reddedilmesi ise Nadir Şah'ın bu dönemde Osmanlılar ile savaşmasından kaynaklanmış olmalıdır. Çünkü doğrudan doğruya Nadir Şah'a karşı koyacak gücü olmayan Muhammed Şah, Osmanlılar vasıtası ile Nadir Şah'a darbe indirmek istemiştir. Diğer bir deyişle Nadir Şah, Babürlüler ile ilişkilerinde ziyadesiyle güçlü konumda olup öldürülene kadar onlar tarafından doğrudan devletine ve kendine zarar verici bir hareket görmemiştir.

³³⁸ Enver Konukçu, "Babürlüler "Hindistan'daki Temürlüler", **Türkler**, C. VIII, Ankara 2002, s. 754.

³³⁹ Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, C. III, s. 54.

³⁴⁰ Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, C. III, s. 49.

III. NADİR ŞAH DÖNEMİNDE AFŞARLI - TÜRKİSTAN HANLIKLARI İLİŞKİLERİ

3.1 Nadir Şah Öncesinde Safevî - Buhara Hanlığı İlişkileri (1508-1722)

İkinci bölümün başlangıcında XVI. yüzyıl başında İran, Türkistan ve Hindistan'ın genel durumu hakkında bilgi vermiştik. Bu bilgiler ışığında Safevîler (1501-1736) ile Buhara Hanlığının ilk hanedanı olan Şeybanîlerin (1500-1599) birer yıl arayla kurulduğunu görüyoruz. İki devlet Muhammed Şeybanî Han'ın 1507'de Herat'ı ele geçirip Timurlu Devleti'ni ortadan kaldırmasıyla sınırdaş oldu ve mücadele için bütün şartlar sağlandı.

1509'da Şeybanî kuvvetlerinin Horasan'a girmesiyle savaşlar başladı. Sonunda Şeybanîler Merv'de iken Şah I. İsmail burayı kuşattı. 2 Aralık 1510'da meydana gelen Merv Savaşı'nı kazanan taraf Şah I. İsmail oldu, Muhammed Şeybanî Han öldürüldü,³⁴¹ Merv şehri ise savaş sonrası direnişle karşılaşılmeden Safevîlerin eline geçti.³⁴² Bu sefer neticesinde Şah I. İsmail baştan başa Horasan'ı ele geçirdi ve devletinin sınırları Fırat'tan Ceyhun'a kadar ulaştı.³⁴³ Böylece Şah I. İsmail Horasan hâkimiyeti hususunda en güçlü rakibini de ortadan kaldırmış oldu ve diğer Şeybanî liderleri bu yenilgi üzerine itaat bildirdi. Savaş sonrası yapılan antlaşma gereği ise iki

³⁴¹ Hasan Beg Rumlu, **a.g.e.**, s. 156-163; Mirza Haydar Duğlat, **Tarih-i Reşidî**, çev. Osman Karatay, İstanbul 2006, s. 410; Zeki Velidi Togan, **Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi**, C. I, İstanbul 1981, s. 125; Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi**, Ankara 1995, s. 8- 9.

³⁴² Mehmet Alpargu, "Türkistan Hanlıkları", **Türkler**, C. VIII, Ankara 2002, s. 560.

³⁴³ Faruk Sümer, **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, s. 31; Güzel Kemaç, **Özbeklere Karşı Babür ve Safevi İşbirliği**, Ege Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2010, s. 72.

devlet arasında Ceyhun Nehri sınır kabul edildi ve taraflar birbirlerinin toprakları için hak talep etmemeyi onayladı.³⁴⁴

Muhammed Şeybanî Han'ın ölümünden sonra Buhara Hanlığı tahtına Köçküncü Han (1510-1530) çıkartıldı. Şeybanîler 1512 ile 1515 arasında sık sık Horasan'a doğru seferlerde bulunmalarına rağmen kat'i surette bir galibiyet elde edemediler. Şah I. İsmail dönemindeki son mücadele ise 1521'de Herat kuşatması ile gerçekleşti. Ubeydullah Han önderliğinde burayı kuşatan Şeybanîler yine bir sonuç elde edemedi.³⁴⁵

Şah I. İsmail'in ölümünün ardından Safevî tahtına Şah I. Tahmasb (1524-1576) çıktı. 1526'da Şah I. Tahmasb'ın Lalası ve Horasan hâkimi Durmuş Han vefat edince Horasan yöneticileri arasında bir anlaşmazlık zuhur etti. Ubeydullah Han bunun üzerine derhal harekete geçerek 1526 ile 1527 yılları içinde Merv, Serahs, Meşhed ve Esterabad'ı ele geçirdi. 1527'de Safevî kuvvetleri tekrar Esterabad'ı ele geçirse de tekrar bölgeye gelen Ubeydullah Han Bistam'da 24 Temmuz 1527'deki savaşta Safevîleri mağlup etti ve Esterabad'ı tekrar ele geçirdi. Bu galibiyetin verdiği moralle Herat'a doğru ilerleyen Ubeydullah Han burayı kuşattı. Aylar süren kuşatma neticesinde şehri savunan kuvvetler oldukça yorulmuşken Şah I. Tahmasb'ın geldiği haberi alınınca Ubeydullah Han kuşatmayı kaldırıp Maverâünnehir'e çekildi.³⁴⁶ Burada büyük bir ordu toplayan Ubeydullah Han, 23 Eylül 1528'de Cam şehrinde Şah I. Tahmasb ile karşı karşıya geldi.³⁴⁷ Nihayet savaşı kazanan taraf, Safevîler oldu. Böylece Şeybanîler ağır kayıplar vererek uzun süredir mücadele verdikleri Horasan'dan tamamen çıkmak zorunda kaldılar. Bir yıl sonra Şeybanî tahtında değişiklik yaşanarak ölen Köçküncü Han yerine tahta oğlu Ebu Said Han (1530-1533) oturdu. O kısa saltanatı süresince Ubeydullah Han'a Horasan seferleri için destek vermedi.³⁴⁸ Bir yıl sonra ise Ebu Said Han'ın yerine Ubeydullah Han, Şeybanî

³⁴⁴ Gülay Karadağ Çınar, **a.g.e.**, s. 41; Abdülkadir Macit, **Şeybani Hanlığı (1500-1599)**, Marmara Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015, s. 108; Ümit Ulvi Türk, **a.g.e.**, s. 24.

³⁴⁵ Gülay Karadağ Çınar, **a.g.e.**, s. 43-45; Abdülkadir Macit, **a.g.e.**, s. 114-115; Ümit Ulvi Türk, **a.g.e.**, s. 25.

³⁴⁶ Gülay Karadağ Çınar, **a.g.e.**, s. 58-62; Ümit Ulvi Türk, **a.g.e.**, s. 33-34; Hamid Hâciyanpûr, "Revâbit-i İraniyan u Uzbekan der Dovre-i Şah Tahmasb-i Safevî", **Mecelle-i İlmî - Pejuheşi-yi Daneşkede-i Edebiyat u Ulûm-i İnsani**, Sayı 18-19, İsfahan 1378 hş., s. 43-44.

³⁴⁷ Mirza Bey Conabedi, **Ravzatu's Safeviyye**, ed. by Gulam Reza Tabetabayî Meed, Tehran 1378 hş., s. 395.

³⁴⁸ Gülay Karadağ Çınar, **a.g.e.**, s. 64-69; Ümit Ulvi Türk, **a.g.e.**, s. 35-37.

tahtına çıktı (1533-1539).³⁴⁹ Taht değişikliğinden bir sene sonra Safevîler, Şeybanîlerin bulunduğu Kelat Kalesi'ni kuşatıp Şeybanî askerlerinin pek çoğunu öldürdü. 1535'te Herat'a başarısız bir sefer düzenleyen Ubeydullah Han 1536'daki Herat kuşatmasında şehri ele geçirmesine rağmen Şah I. Tahmasb'ın Herat'a geldiğini haber aldı. Bunun üzerine komutanları tarafından Şah I. Tahmasb ile mücadele etmesi desteklenmeyince Maverâünnehir'e çekildi ve bu Ubeydullah Han'ın son seferi oldu.³⁵⁰ Buraya kadar anlaşılıyor ki Safevîler ile Şeybanîlerin birincil mücadele noktası Horasan'dır. Bu mücadelenin sebebini taraflar tarihî miras olarak görse de bölgenin hem batı hem doğuya açılan bir kapı durumunda olması da mücadeleyi tetikleyen başka bir faktördür. Zira Horasan'ın elde tutulması Safevîler için doğu seferleri garnizonu, Şeybanîler için ise batı seferleri garnizonu görece bir tampon bölgeye sahip olmak anlamına gelmektedir. Bununla birlikte olaylar genel itibariyle Şeybanîlerin Horasan'a saldırısı ve Safevîlerin savunması şeklinde gerçekleşmiştir. Fakat Şeybanîlerin, Safevîlerin merkezî ordularına karşı mücadele etmekten imtina ettikleri de göze çarpmaktadır.

Ubeydullah Han'ın ölümüyle birlikte Şeybanîlerde taht mücadelesi ortaya çıktı ve Semerkand ile Buhara'da aynı anda hanlar tahta oturdu.³⁵¹ Bu yüzden iki devlet arasında 1550'ye kadar önemli bir temas gerçekleşmedi. 1550'ye geldiğinde Şeybanî liderleri tekrar Herat seferi tertip etti. 22 Mayıs 1550'de başlayan kuşatma Şeybanîlerin başarısız olup geri çekilmesiyle sona erdi.³⁵² Nihayet uzun süren taht mücadeleleri de İskender Han'ın (1561-1583) oğlu II. Abdullah'ın çabalarıyla tahta geçmesiyle son buldu.³⁵³ 1567 yılına geldiğinde taraflar arasında II. Abdullah ile Şah I. Tahmasb'ın oğlu Muhammed Hüdabende önderliğinde büyük bir savaş cereyan etti. Türbet Kalesi'ni savunan Muhammed Hüdabende savunmasında başarısız olunca Şah I. Tahmasb bölgeye takviye kuvvet gönderdi. II. Abdullah bunu haber alınca Buryabad Kalesi üzerine hücum etti ve buradaki kuvvetleri mağlup etti. Buna karşın Şehr-i Sebz'de Şeybani şehzadeleri tekrar bir kargaşa çıkarınca II.

³⁴⁹ İsmail Türkoğlu, "Şeybânîler", **DİA**, C. XXXIX, İstanbul 2010, s. 46.

³⁵⁰ Gülay Karadağ Çınar, **a.g.e.**, s. 84-88; Ümit Ulvi Türk, **a.g.e.**, s. 39-40.

³⁵¹ Nurettin Hatunoğlu, "Buhara Hanlığı", **Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları**, İstanbul 2017, s. 489.

³⁵² Gülay Karadağ Çınar, **a.g.e.**, s. 114-115.

³⁵³ Orhan Doğan - Aysel Erdoğan, **Batı Türkistan Hanlıkları (Kuruluştan Yıkılışa)**, Ankara 2017, s. 44-45.

Abdullah seferi sonlandırıp geri dönmek zorunda kaldı ve geri dönerken 1568'de Merv'i kuşattı ama şehri ele geçiremedi. Bir yıl sonra bu kez Şeybanîlerden Özbek Sultan, Horasan'ın Cam şehrini ele geçirdi. Bu hâkimiyet sadece bir yıl sürdü ve 1571'de Safevîler tekrar Cam şehrinde hâkimiyeti elde ettiler.³⁵⁴

Şah I. Tahmasb'ın 1576'da öldürülmesinin ardından tahta oğlu Şah II. İsmail (1576-1577) çıktı ancak sadece bir yıl tahtta kaldı. Onun ardından tahta kör olan kardeşi Şah Muhammed Hüdabende (1578-1587) çıktıysa da onun saltanat döneminde de iki taraf arasında önemli münasebetler kurulmadı.

Şah Muhammed Hüdabende'nin ülkede otorite sağlayamaması üzerine 1587'de tahttan indirildi ve yerine oğlu Şah I. Abbas (1587-1629) tahta çıktı. II. Abdullah Han 1588'de Herat'ı kuşattı ve uzun süren kuşatmanın ardından şehir Şeybanîler'in eline geçti. Kuşatma sonrası II. Abdullah Han, Safevî askerlerini kılıçtan geçirirken kadın ve çocukları esir olarak Maverâünnehir'e gönderdi.³⁵⁵ Burada durmaksızın II. Abdullah Han Meşhed'e doğru ilerledi. Bunu duyan Şah I. Abbas Horasan'a doğru hareket edince II. Abdullah Han geri çekildi. Akabinde Şeybanîler tekrar harekete geçerek önce Nişabur'u kuşattı. Ardından Meşhed şehri 30 Eylül 1589'da ele geçirildi.³⁵⁶ Bu sırada Osmanlılar ile sorunlarını halleden Şah I. Abbas, 1592'de Şeybanîleri alt etmek için Hive Hanı Hacı Muhammed (Hacim) Han (1559-1602) ile ittifak kurdu. İttifak gereği Safevî - Hive Hanlığı müttefik güçleri Şeybanîlerin eline geçmiş olan Nişabur'u kuşattı. Bu sırada II. Abdullah Han'ın Harezmi'ye geldiği söylentisi orduda yayılınca Hive güçleri ülkelerine geri döndü ve savaş yapılmadan sona erdi. Buna karşın II. Abdullah Han'ın oğlu Abdülmümin Han, İsferyayn ve Sebzvar civarını ele geçirdi.³⁵⁷ Şah I. Abbas ise gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra aynı yıl Horasan seferine çıktı. Sebzvar ve Nişabur'u tekrar hâkimiyetine katmasına rağmen ülke içindeki sorunlar ve kışın yaklaşması üzerine geri döndü. Abdülmümin Han ise Şah I. Abbas'ın gitmesinin hemen ardından Haziran 1593'te Nişabur'u ele geçirdi.³⁵⁸ 1594'te Buhara Hanı II. Abdullah Han, Harezmi'ye ele geçirip Hive

³⁵⁴ Gülay Karadağ Çınar, **a.g.e.**, s. 116-120; Ümit Ulvi Türk, **a.g.e.**, s. 44-45

³⁵⁵ Muhammed bin Hidayetullah Afuşte-i Natanzî, **Nekâvetu'l Âsâr fi Zikri'l Ahyâr**, ed. by İhsan İşrakî, Tehran 1373 hş., s. 301; Mirza Bey Conabedi, **a.g.e.**, s. 683.

³⁵⁶ Muhammed bin Hidayetullah Afuşte-i Natanzî, **a.g.e.**, s. 369.

³⁵⁷ Gülay Karadağ Çınar, **a.g.e.**, s. 209-210; Ümit Ulvi Türk, **a.g.e.**, s. 74-75.

³⁵⁸ Ümit Ulvi Türk, **a.g.e.**, s. 75-76.

Hanlığı'nı ortadan kaldırıncaya Hive Hanı ve şehzadeleri Şah I. Abbas'ın yanına sığındı.³⁵⁹ 8 Şubat 1598'de Şeybanîlerde II. Abdullah Han öldü ve yerine oğlu I. Abdülmümin Han (1598-1599) tahta çıktı. Bunun ardından Şeybanîlerde bir taht kavgası baş gösterdi.³⁶⁰ Onun da kısa süre sonra ölmesiyle birlikte Buhara Hanlığı'nda Şeybanî Hanedanı ortadan kaldırıldı. Bu hanedanın yerine Astrahanî (Canoğulları) Hanedanı Buhara Hanlığı'nın başına geçti. Şah I. Abbas bu karmaşık durumu fırsat bilerek Horasan'a doğru yola koyuldu. 10 Ağustos 1598'de Herat'ta yapılan Salar Köprüsü Savaşı'nı kazanan taraf Safevîler oldu. Herat hâkimi ve aynı zamanda Astrahanî Hanedanı'nın ilk hükümdarı olan Din Muhammed Han bu savaş sonunda öldürüldü ve Safevîler Herat'ı yeniden ele geçirdi.³⁶¹ Diğer taraftan Din Muhammed Han'ın ölümü üzerine Astrahanîlerin lideri Baki Muhammed Han (1599-1605) tahta geçti. 1600 yılında Buhara Hanlığı'nda devam eden bu iktidar mücadeleleri gereği Belh valisi hakkında gelen şikâyetler üzerine Şah I. Abbas, Şeybanî soylu Muhammed İbrahim'i Belh valisi yaparak kendisine bir avantaj sağlamak istedi. Fakat Muhammed İbrahim kısa süre sonra ölünce şehir Baki Muhammed Han'ın kardeşi olan Veli Muhammed Han'ın eline geçti.³⁶² Bunun üzerine Belh'teki Şeybanî soylu şehzadeler 1601 yılı Mart ayında Safevîlere sığındı.³⁶³ Ardından Baki Muhammed Han, Safevîlerin himayesindeki Kunduz'u ele geçirdi ve buradaki ahaliyi katletti.³⁶⁴ Fakat bu mektuplaşma taraflar arasındaki sorunu çözmedi ve Safevîler Belh seferine çıktı. Safevî ordusu yol üzerindeki Andhud'u ele geçirdi. 1602 yazında başlayan Herat kuşatmasında Safevî ordusu başarısız bir şekilde geri dönmek zorunda kaldı.³⁶⁵ Baki Muhammed Han ise bu kuşatmanın ardından askerlerine Safevîlerle iyi ilişkiler içinde olmalarını ve Horasan'a saldırmamalarını emretti.³⁶⁶ Bu sırada Osmanlı ile uzun süren bir savaşa (1603-1618) başlayan Şah I. Abbas, Astrahanîler ile yakın temasta bulunamadı. Lakin Baki Muhammed Han'ın 1605'te ölmesiyle birlikte Safevîlere sığınmış olan Şeybanî kökenli şehzadeler Belh çevresini ele geçirmek için Şah I. Abbas'tan yardım istedi. Bunu Osmanlılar ile savaştığından geç de olsa kabul eden Şah I. Abbas

³⁵⁹ Ümit Ulvi Türk, **a.g.e.**, s. 77.

³⁶⁰ Mehmet Alparğu, a.g.m., s. 564.

³⁶¹ Cihat Aydoğmuşoğlu, **Şah Abbas ve Zamanı**, s. 195-196.

³⁶² Ümit Ulvi Türk, **a.g.e.**, s. 83-86.

³⁶³ Ümit Ulvi Türk, **a.g.e.**, s. 89.

³⁶⁴ Mehin Fehimi, "Safevi Şahları ile Astrahani Hanedanı Arasındaki Siyasi İlişkiler", çev. Muhammed Bilal Çelik, **History Studies**, C. II, Sayı 2, Samsun 2010, s. 512.

³⁶⁵ Ümit Ulvi Türk, **a.g.e.**, s. 95-96.

³⁶⁶ Mehin Fehimi, a.g.m., s. 513.

bu şehzadelere takviye kuvvetler verilmesini emretti. 1607'deki Belh kuşatmasında Şeybanî neslinden şehzadeler mağlup oldu ve Astrahanî hanları şehirde hâkimiyetini sürdürdü.³⁶⁷ Baki Muhammed Han'dan sonra kardeşi yerine Astrahanî tahtına geçen Veli Muhammed Han (1605-1611) geçti. Ancak halk ve devlet ricali kısa sürede kendine muhalefet oluşturdu. Veli Muhammed Han bunun üzerine tahtını kaybetti ve 1611'de Şah I. Abbas'a sığındı ve ondan askerî kuvvet alarak geri döndü. Nihayetinde Safevî - Veli Muhammed Han'ın müttefik kuvvetleri rakip İmam Kulu Han'a yenildi ve resmen İmam Kulu Han (1611-1642) Astrahanîlerin hanı oldu.³⁶⁸ Veli Muhammed Han'ın oğlu Rüstem Muhammed Han ise babası gibi Safevîlere sığınıp kendisi ve destekçileri 1612-1614 arasında Astrahâni hâkimiyetindeki Belh ve Çiçekto'ya saldırdı. Taraflar arasındaki sonuçsuz çatışmalar 1617'de de devam etti. Artık Özbeklerin Horasan saldırılarından bıkan Şah I. Abbas 1619'da barış için elçi gönderdi ve İmam Kulu Han bu talebi kabul etti.³⁶⁹ Bundan sonra küçük çaplı Astrahanî saldırılarına olsa da taraflar arasında Şah I. Abbas'ın öldüğü tarih olan 1629 yılına kadar barış sağlandı.³⁷⁰

Şah I. Abbas'ın vefatından sonra yerine oğlu Şah Safi (1629-1642) tahta çıktı. Bu değişiklik üzerine Buhara Hanlığı tarafından Horasan'a başarısız bir saldırı ve akabinde taraflar arasındaki barış Şah Safi devrinde iki devletin ilk temasıdır.³⁷¹ Bunun ardından kesin sonuç almaksızın Astrahanîlerin 1631 ile 1638 arasında yine Safevîler üzerine seferleri gerçekleşti. Şah Safi 1642'de ölünce yerine oğlu Şah II. Abbas (1642-1666) Safevî tahtına çıktı. Bu arada Babürlü hükümdarı Şah Cihan (1628-1658) ile yaşadığı Belh meselesi yüzünden 1645-1646 civarı Astrahanîlerden Nazir Muhammed Han, Şah II. Abbas'ın yanına sığındı ve ondan askeri birlik istedi. İsteği kabul edilen Nazir Muhammed Han geri döndü ve Şah Cihan geri çekilince Buhara'ya hareket etti.³⁷² 1648'de ise II. Abdülaziz Han'ın Babürlülerin hanlık topraklarına saldırmasından dolayı Şah II. Abbas'la ittifak kurup onun hemen

³⁶⁷ Gülay Karadağ Çınar, **a.g.e.**, s. 264-265; Ümit Ulvi Türk, **a.g.e.**, s. 98-99.

³⁶⁸ Nurettin Hatunoğlu, a.g.m., s. 493.

³⁶⁹ Ümit Ulvi Türk, **a.g.e.**, s. 105-110.

³⁷⁰ Ümit Ulvi Türk, **a.g.e.**, s. 113-114.

³⁷¹ Ümit Ulvi Türk, **a.g.e.**, s. 138-139.

³⁷² Mehin Fehimi, a.g.m., s. 514.

Kandahar'ı kuşatmasını istedi.³⁷³ 1656'da Şah II. Abbas, II. Abdülaziz Han'ın kardeşi Subhan Kulu Han'ın topraklarına saldırması dolayısıyla ona elçi yolladı.

Daha sonra Şah II. Abbas'ın vefatı üzerine yerine oğlu Sam Mirza, Şah Süleyman (1666-1694) adıyla Safevî tahtına geçti. 1680'de II. Abdülaziz Han tahtı kardeşi Sübhan Kulu Han'a (1681-1702) bırakarak Hacc'a gitmek istedi ve Şah Süleyman tarafından iyi bir şekilde ağırlandı.³⁷⁴ Sübhan Kulu Han 1682 ve 1684'te Belh idaresi hakkında bilgi vermek adına Şah Süleyman'a elçi yolladı. 1688'de ise Sübhan Kulu Han, Babürlü padişahı Evrengzib (1658-1707) ile ittifak kurarak Horasan'a saldırdı ve çok miktarda ganimetle geri döndü. Muhtemelen devletin bu dönemde kötü bir vaziyette olmasından dolayı Şah Süleyman bu saldırılara yanıt veremedi ve onun devrinde son olarak 1690'da Astrahanîler Hac yolunun kapatılması sebebiyle Merv civarını yağmaladı.³⁷⁵

Şah Süleyman'ın 1694'te ölümüyle birlikte Safevî tahtına oğlu Şah Hüseyin çıktı. Öte taraftan Astrahanîler de aynı dönemde kendi içinde kriz yaşamaktaydı. Bunu fırsat gören Şah Hüseyin, Sübhan Kulu Han'ın son dönemlerinde hanlıktaki Ming kabilesinin yardım isteği üzerine onların şehri olan Şaburgan'ı ele geçirdi.³⁷⁶ Bu olayın ardından Sübhan Kulu Han 1702'de öldü ve Astrahanîler içinde kaos yine devam etti. Yine de aralıklarla Buhara Hanlığı, Horasan'a akınlar düzenledi. Aynı şekilde Safevîler'in de dağılışı durumu son bulmadı. 1722'de Gılzay isyanı bastırılmayınca başkent İsfahan'da yönetim Gılzaylara bırakıldı ve Safevî şahları bundan sonra 1736'ya kadar tahta çıkmaya devam etse de devletin merkezî otoritesi ortadan kalktı. Böylece Şaburgan'ın Safevîlerin eline geçmesinin ardından taraflar arasında ciddi bir münasebet kurulmadan Şah Hüseyin devri ve merkezî Safevî Devleti sona ermiş oldu.

Gördüğümüz üzere Safevîler ile Buhara Hanlığı arasındaki münasebetler büyük oranda Horasan meselesi yüzünden olmuştur. Her iki taraf için öncelikle ata toprağı olarak görülen bölge zamanla Osmanlı Devleti'nin de müdahaleleriyle mezhepsel bir çatışma alanına dönmüştür. Bu çatışmalarda genellikle Buhara hanları yağma yapıp ganimet toplamakla yetinmiştir.

³⁷³ Ümit Ulvi Türk, **a.g.e.**, s. 154-155.

³⁷⁴ Mehin Fehimi, a.g.m., s. 515.

³⁷⁵ Ümit Ulvi Türk, **a.g.e.**, s. 177-179.

³⁷⁶ Mehmet Alpargu, a.g.m., s. 566.

3.2 Nadir Şah Öncesinde Safevî - Hive Hanlığı İlişkileri (1512-1722)

Bu bölümün ilk kısmında Safevî Devleti'nin Tebriz'de 1501'de kurulduktan sonra 1510'da Muhammed Şeybanî Han'ı Merv Savaşı'nda yenip sınırlarını Fırat'tan Maverâünnehir'e kadar genişlettiğinden bahsetmiştik. Bu galibiyetin ardından Safevî Şahı I. İsmail, Maverâünnehir'i Hive, Hezaresb ve Vezir darugalarına bölüp yönetmek istedi. Fakat Maverâünnehir'deki bu Safevî hâkimiyeti Sünnî ahalinin Şîî kökenli bir yönetici istememesinden dolayı fazla uzun sürmedi ve Safevî idarecilerine karşı isyan çıktı. İsyanın başarılı olması üzerine Vezir kadısı Şeyh Hüsameddin Kattal, Cengiz soylu olan Yadigarîler (Arapşahîler)'den İlbars Han'ın han olmasını teklif etti. Bunu Özbek toplulukları oybirliğiyle kabul etti ve 1512'de Vezir'deki Safevî darugası Rahman Kulu'nun sarayında İlbars Han (1512-1516), "Harezmsah Tacı"nı takarak Hive Hanlığı'nın kurucusu ve ilk hükümdarı oldu.³⁷⁷ Böylece Safevîler ile Hive Hanlığı arasındaki ilk münasebet daha hanlığın kuruluşu esnasında gerçekleşmiş oldu. Şah I. Tahmasb (1524-1576) tahta geçince ise Hive Hanlığı'nın saldırılarına son vermek için onlarla anlaşma yolu aradı. Nitekim bunun için Hive hanının kızı olmadığından yeğeni Ayşe Biki ile evlendi.³⁷⁸ Bu arada, 1526'da Hive tahtına Avaneş Han (1526-1538) çıkmıştı. Avaneş Han Esterabad'da Şah I. Tahmasb'a karşı isyan eden Muhammed Salih Bitikçi'yi destekledi ve Esterabad onun eline geçti. Fakat bu durumu Avaneş Han'ın oğlu Din Muhammed Han bozdu. Avaneş Han'ın tahta çıkmasıyla birlikte İlbars Han'ın oğulları ile arasında bir mücadele de baş gösterdi. Sonuç olarak İlbars Han'ın nesli Buhara Hanı Ubeydullah Han'a sığındı ve onun Harezmsah seferine çıkmasını istediler.³⁷⁹ Bu talebi kabul eden Ubeydullah Han 1538'de Harezmsah'ı ele geçirdi ve Avaneş Han'ı öldürdü.³⁸⁰ Avaneş Han'ın oğlu Din Muhammed ise Safevî destek kuvvetlerini yanına alarak tekrar Harezmsah'ı Hive Hanlığı bünyesine kattı ve Şah I. Tahmasb da bu galibiyetten ötürü oldukça mutlu olup Din Muhammed'e hilat ve bir miktar para gönderdi.³⁸¹ Bu yardıma rağmen Hive hanları 1558'e kadar Horasan'a saldırılarını

³⁷⁷ Muhammed Bilal Çelik, **Firdevsü'l-İkbal'e Göre Hive Hanlığı Tarihi ve Devlet Teşkilatı**, Sakarya Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2004, s. 19-20.

³⁷⁸ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, **Türk'ün Soy Ağacı Türk Şeceresi**, çev. Yunus Yiğit, İstanbul 2009, s. 187.

³⁷⁹ Ümit Ulvi Türk, **a.g.e.**, s. 46.

³⁸⁰ Muhammed Bilal Çelik, **a.g.e.**, s. 22.

³⁸¹ Gülay Karadağ Çınar, **a.g.e.**, s. 91; Ümit Ulvi Türk, **a.g.e.**, s. 46-47.

sürdürdüler. Şah I. Tahmasb bundan dolayı akınları durdurmak için 1557- 1558'de 12.000 kişilik bir orduyu Horasan'a gönderdi. Savaş sonunda az sayıda bulunmasına rağmen Hiveli Ali Sultan ve müttefik Türkmen ordusu Esterabad'a çekilip Safevîleri ağır bir yenilgiye uğrattı.³⁸²

Şah II. İsmail (1576-1577) ve Şah Muhammed Hüdabende (1578-1587) devirlerinde ise taraflar arasında bir münasebet görülmemektedir. Tekrar ilişkilerin yoğunlaşması Şah I. Abbas'ın (1587-1629) tahta geçmesiyle başladı. 1593'te Hive Hanlığı ile Buhara Hanlığı arasındaki süregelen çekişme II. Abdullah Han'ın Harezm'i ele geçirip Hive Hanlığı'nı geçici süreyle ortadan kaldırmasıyla son buldu. Bu sefer sonucunda Hive Hanı Hacı Muhammed Han oğulları ve torunları ile birlikte Şah I. Abbas'ın yanına sığındı ve Şah I. Abbas da Harezm'de nüfuzunu arttırmak için Hive hanlarını ülkesinde ağırlamayı kabul etti. Hive Hanı Hacı Muhammed Han ise 1598'de II. Abdullah Han ölünce tekrar istiklalini ilan etti.³⁸³ 1602'de Hive tahtına Hacı Muhammed Han'ın ölümü üzerine Arap Muhammed Han (1602-1622) çıktı. 1621'de İlbars Han ve Habeş Sultan babalarına karşı tekrar isyan bayrağı çektiler. Sonunda babalarını mağlup edip Hive tahtını ele geçirdiler. Kardeşleri İsfendiyar Sultan ise Şah I. Abbas'ın yanına sığındı. 1622'de babası Hacı Muhammed Han'ın öldürüldüğünü haber alan İsfendiyar Sultan, Hive tahtını asi kardeşlerinden almak için Şah I. Abbas'tan takviye kuvvetler alarak onlar üzerine sefere çıktı ve 1623'te Hive tahtını elde etti.³⁸⁴

1629'da Şah I. Abbas'ın ölümü üzerine yerine oğlu Şah Safi (1629-1642) Safevî tahtına çıktı. 1643'te kardeşi İsfendiyar Han'ın ölmesi üzerine Ebu'l-Gazi Bahadır Han (1643-1663) Hive tahtına oturdu.³⁸⁵ Diğer taraftan 1642'de Şah Safi'nin ölümüyle birlikte oğlu Şah II. Abbas (1642-1666) Safevî şahı oldu. 1648'de Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın elçisi Şah II. Abbas'ın huzuruna geldi.³⁸⁶ 1656'da Ebu'l-Gazi Bahadır Han Horasan'a saldırdığı gibi onunla mücadele hâlindeki Buhara Hanı II. Abdülaziz Han (1645-1681), Şah II. Abbas'a Ebu'l-Gazi Bahadır Han'a karşı müttefik olup onu ortadan kaldırmayı teklif ettiyse de bu teklif, 1656'daki saldırı haricinde Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın Safevîlere karşı sadık olmasından kabul

³⁸² Abdullah Gündoğdu, **Hive Hanlığı Tarihi (Yadigar Şibanileri Devri: 1512-1740)**, Ankara Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1995, s. 113-114.

³⁸³ Dinçer Koç, "Hive Hanlığı", **Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları**, İstanbul 2017, s. 583.

³⁸⁴ Abdullah Gündoğdu, **a.g.e.**, s. 141-147.

³⁸⁵ Dinçer Koç, **a.g.m.**, s. 584.

³⁸⁶ Ümit Ulvi Türk, **a.g.e.**, s. 155.

edilmedi. Ebu'l-Gazi Bahadır Han ölünce oğlu Anuşa Han (1663-1687) tahta çıktı. Anuşa Han hükümdarlığının ilk iki yılını Safevîler üzerine akınlar yaparak geçirdi. Bu seferlerin sonucu olarak 1665'te Meşhed'i ele geçirerek "şah" unvanını aldı. Böylece Anuşa Han kendisinin Horasan hükümdarı olduğunu ilan ediyordu.³⁸⁷ 1665'te II. Abdullah Han, Hive Hanı Anuşa Han (1663-1687) ile Şah II. Abbas'a karşı ondan beklediği yardımı göremediği için ittifak kurdu. Şah II. Abbas bu müttefiklerle savaşmak için Horasan'a gitmeye hazırlanırken 25 Eylül 1666'da vefat etti ve sefer iptal edildi.³⁸⁸

Şah II. Abbas'ın ardından Safevî tahtına Şah Süleyman (1666-1694) çıktı. Onun ardından ise 1694'te Safevî tahtına Şah Hüseyin (1694-1722) çıktı. Safevîlerin siyasi ve sosyal durumu bu dönemde her geçen gün daha da kötüleşiyordu. Hive Hanlığı da bu dönemde 1714'e kadar devam edecek "*Kukla Hanlar*" dönemine girmişti³⁸⁹ ve onlar da bir karmaşa içerisindeydi. 1694'te Hive Hanı Arenk Han (1689-1694), Anuşa Han zamanında bozulan ilişkileri düzeltmek için Şah Hüseyin'e elçi yolladı.³⁹⁰ Arenk Han'ın tahttan indirilmesinden sonra başlayan Kukla Hanlar devrinde Şah Niyaz Han (1698-1702) Safevîler üzerine akınlar düzenledi.³⁹¹ 1714'te Şir Gazi Han (1714-1728) Hive tahtına çıkarak bu karmaşa dönemine son verdi ve hanlıkta refah sağladı. Bunun ardından 1715'te Safevîlerin Meşhed valisinin Sünnîlere zulmetmesi gerekçesiyle Meşhed'e akın düzenledi ve şehri ele geçirdi. Taraflar arasındaki bu son temastan anlaşıldığı üzere Safevîlerin Hive Hanlığı ile kurduğu münasebetler çoğunlukla Buhara Hanlığı ile ilişkilerinde olduğu gibi Horasan üzerinden gerçekleşmiştir. Fakat Safevîler, Hive Hanlığı ile zaman zaman mutabakata varıp bu hanlığa mensup şehzadeleri himaye ettiğinden Hive Hanlığı, Buhara Hanlığı kadar Safevîleri Horasan'da meşgul etmemiştir.

3.3 Nadir Şah Döneminde Afşarlı - Buhara Hanlığı İlişkileri (1740-1747)

Nadir Şah'ın 1726'da Şah II. Tahmasb'ın hizmetine girmesinden sonra kendi hanedanını kurduğu 1736 yılından sonraya kadar taraflar arasında kaynaklarda bir münasebet görülmemektedir. Nadir Şah 1736'da tahta çıktıktan sonra Afşarlılar ile

³⁸⁷ Abdullah Gündoğdu, **a.g.e.**, s. 171.

³⁸⁸ Ümit Ulvi Türk, **a.g.e.**, s. 158

³⁸⁹ Abdullah Gündoğdu, **a.g.e.**, s. 180-181; Ümit Ulvi Türk, **a.g.e.**, s. 182.

³⁹⁰ Abdullah Gündoğdu, **a.g.e.**, s. 178.

³⁹¹ Abdullah Gündoğdu, **a.g.e.**, s. 182-183.

Buhara Hanlığı arasındaki ilk temas Şehzade Rıza Kuli Mirza'nın 1737'de babası Kandahar seferinde iken Belh'te çıkan isyanı bastırmak için görevlendirilmesiyle gerçekleşti.³⁹² Belh'teki sorunu halleden Rıza Kuli Mirza babasından Türkistan'a gitmesi için emir gelmemesine rağmen Ceyhun Nehri'ni geçti ve Karşi'ye doğru hareket etti. Karşi şehrini Buhara Hanlığı'nın veziri olan Hâkim Biy Atalık savunmaya geldi. Ancak Afşarlı kuvvetleri karşısında mağlup olmaktan kurtulamadı. Bunun üzerine Hâkim Biy Atalık, Buhara'dan yardımcı kuvvetlerin gelmesini emretti. Buhara Han Ebu'l Feyz Han (1711-1747) atalığının sözüne uyarak Hive Hanı İlbars Han (1728-1740), diğer Özbek toplulukları, Karakalpaklar ve Kazaklar'dan yardım istedi. Bunun ardından Karşi şehrinde yapılan uzun süreli savaşlar sonunda Rıza Kuli Mirza kesin sonuç elde edemeyince babası Nadir Şah derhal Belh'e dönmesini emretti.³⁹³ Nadir Şah'ın ordusunu geri çekmesinin sebebi hakkında kaynaklar Türkistan'ın büyük bir ülke olduğunu, burada Cengiz Han ve Timur devrinden beri güçlü savaşçıların yetiştiğini ve eğer Afşarlı ordusu mağlup olduğu takdirde durumun ülkesi için iyi olmayacağını belirtmektedir.³⁹⁴ Biz de bu sebepleri Nadir Şah'ın ordusunu geri çekmesinde uygun buluyoruz. Zira Afşarlı ordusu savaşa devam edip mağlubiyet aldığı takdirde o dönem Afşarlı ordusunun Kandahar'da bulunması münasebetiyle devlet ciddi bir tehlikeye maruz kalabilirdi. Bu yüzden Nadir Şah arkasında bir tehlike bırakmamak adına bu sefere son vermiş olmalıdır. Böylece Nadir Şah'ın hükümdarlık döneminde Afşarlılar ile Buhara Hanlığı arasındaki ilk münasebet Afşarlı kuvvetlerinin geri çekilmesiyle son bulmuş oldu.

Nadir Şah 1738 ve 1740 yılları arasında gerçekleştirdiği Hindistan seferinin ardından yönünü Türkistan'a çevirdi. Nadir Şah'ın Türkistan seferine çıkmasının iki sebebi olduğu düşünülmektedir. Birincisi, Safevî devrinden beri Buhara ve Hive hanlıklarının sürekli hâle gelen Horasan saldırıları,³⁹⁵ ikincisi Türkistan'a doğru genişleyen Rus İmparatorluğu'nun İran için oluşturacağı tehlikeyi ve tehdidi ortadan

³⁹² Muhammed Kâzım Mervî, *Âlem Ârâ-yi Nâdirî*, C. II, s. 575-579.

³⁹³ Arminius Vambery, *History of Bokhara: From the Earliest Period Down to the Present; Composed for the First Time After Oriental Known and Unknown Historical Manuscripts*, London 1873, p. 340-341; Zeki Velidi Togan, a.g.e., s. 199; Mehmet Alpargu - Muhammed Bilal Çelik, "Nadir Şah'ın Batı Türkistan Seferi ve Sonuçları", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. XXIX, Ankara 2009, s. 515-516.

³⁹⁴ Muhammed Kâzım Mervî, *Âlem Ârâ-yi Nâdirî*, C. II, s. 603; Laurence Lockhart, a.g.e., p. 166; Mehmet Alpargu - Muhammed Bilal Çelik, a.g.m., s. 516.

³⁹⁵ Mehmet Alpargu - Muhammed Bilal Çelik, a.g.m., s. 517.

kaldırmaktır.³⁹⁶ Gelişmelere baktığımızda her iki sebebi de Nadir Şah'ın Türkistan'a bir sefer gerçekleştirmesi için uygun görmekteyiz. Çünkü Buhara ve Hive hanlıklarının sürekli hâle gelen saldırıları Nadir Şah'ı ve ordusunu yorduğu gibi yapacağı diğer seferlerde de geride bir sorun teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu sorunu çözmek ve bu saldırılara son vermek için Nadir Şah'ın bu seferi tertip etmesi mümkündür. Bununla birlikte Ruslar'ın Türkistan'a doğru genişlemesi İran için büyük bir tehlikenin ve tehdidin habercisidir. Ruslar, Türkistan hanlıklarını nüfuzu altına aldığı takdirde Horasan'a doğru ilerleyip İran'ı tehdit etmesi ve büyük bir yıkıma yol açması muhtemeldir. Bunun için Nadir Şah'ın hanlıkları kendi nüfuzu altına alarak Rus tehdidini devleti için ortadan kaldırmak istemesi mümkün görünüyor.

Bu vesilelerle Nadir Şah'ın Türkistan seferindeki ilk hedefi Buhara Hanlığı idi. Türkistan'a yapılacak sefer için başlangıç noktası Badgis yakınlarındaki Karatepe olarak belirlendi. Ordu Karatepe, Belh, Çahar Cuy, Merv ve Herat'tan geçerek Buhara'ya ilerleyecekti. 26 Haziran 1740'ta Karatepe'de toplanan ordu için geçit töreni gerçekleştirildi. Bu geçit töreni esnasında bir kıyıda ordunun eksiklikleri ve ihtiyaçları belirlendi. Akabinde bunlar giderilmeye çalışıldı. Ordunun sayısı ise 150.000 kişiye ulaşıyordu. Ordu üç kısma ayrıldı. Birinci ordunun komutanı Ali Kuli Han Celayir idi ve Belh'e doğru hareket edecekti. İkinci ordunun komutanı Şehzade Rıza Kuli Mirza idi ve Merv'den Çahar Cuy'a doğru ilerleyecekti. Üçüncü orduyu ise genel karargâh teşkil ediyordu ve birinci ordunun arkasında yer alıyordu.³⁹⁷

Temmuz 1740 yılının başında Nadir Şah'ın bulunduğu üçüncü ordu ile birinci ordu Maruçak, Çiçekto ve Andhud yoluyla Belh'e doğru hareket etmeye başladı. Rıza Kuli Mirza'nın ordusu da kendi istikametinde ilerliyordu. Kuşhane mevkiinden geçen birinci ve üçüncü ordu 2 Ağustos 1740'ta bir mücadeleyle karşılaşmaksızın Belh şehrini teslim aldı. Burada ustalar tarafından 3.000 kilograma kadar kapasiteli 1.100 adet gemi yapıldı. Ordunun mühimmatının ve erzağının bu gemilerle Ceyhun Nehri üzerinden taşınması kararlaştırıldı.³⁹⁸

³⁹⁶ Cemil Kozanlu, *Târih-i Nizâmî-yi İran*, C. I, Tehran 1315 hş., s. 603-604.

³⁹⁷ Cemil Kozanlu, *Târih-i Nizâmî-yi İran*, C. I, s. 609-611.

³⁹⁸ Mirza Mehdi Han Esterabadî, *a.g.e.*, s. 348-349; Mehman Süleymanov, *a.g.e.*, s. 393.

Ağustos 1740 ortalarında Nadir Şah ve ordusu Belh'ten Kelif limanına doğru hareket etti. Kelif limanında gemilere ordunun mühimmatı ve erzağı yüklendi. Kısa süre sonra ordu Kerki (Kovki) mevkiine vardı. Burada Özbek ve Türkmen gruplarının Çahar Cuy'da birleşip Afşarlı ordusuyla mücadele etmek istedikleri öğrenildi. Bunun üzerine Nadir Şah, Çahar Cuy'a ilerleme emri verdi. Adı geçen topluluklar da Nadir Şah'ın geldiğini duyunca dağıldılar. Nadir Şah ayrıca birkaç gün içinde Çahar Cuy'da köprü'nün yapılmasını ve nehrin her iki tarafına kalelerin inşa edilmesini istedi.³⁹⁹ Diğer taraftan Ali Kuli Han'ın deniz kuvvetleri zaman zaman Buhara kuvvetleriyle karşı karşıya gelse de onları geri püskürtmeyi başardı. Rıza Kuli Mirza'nın kuvvetleri ise bir zorlukla karşılaşmadan Çahar Cuy'a vardı. Zira buranın ahalisi Nadir Şah ve kuvvetlerinin geldiğini duyunca Harezm'e iltica etti.⁴⁰⁰

Bu gelişmelerin ardından Ebü'l Feyz Han, Nadir Şah'ın Çahar Cuy'a doğru ilerlediğini duyunca hocası Hâkim Biy Atalık ile müzakere edip Nadir Şah ile barış yapma ve itaat bildirme kararı aldı. Bunun için Nadir Şah'a elçi gönderildi. Nadir Şah, Buhara Hanlığı'nın temsilcilerini iyi ağırılıp barış yapma isteklerini kabul etti. Fakat Ebü'l Feyz Han'ın barış görüşmeleri için Nadir Şah'ı, Karagöl mevkiine çağırması kabul edilmedi ve Nadir Şah, Ebu'l Feyz Han'ı barış görüşmeleri için kendi karargâhına çağırdı. Ebu'l Feyz Han da bu talebi kabul etti.⁴⁰¹ Bu durum açık bir şekilde Ebu'l Feyz Han'ın, Nadir Şah'ın gücünden çekindiğini ve ona karşı koyamayacağını göstermektedir. Bu esnada Yüz, Min, Nayman, Kongrat, Keneges, Çağatay ve Kazak gibi çeşitli boylar 100.000 kişilik bir kuvvet toplayarak Rıza Kuli Mirza'nın 1737'deki seferinde ölen atalarının intikamlarını almak için Nadir Şah ile savaşmak istediklerini ve onun kuvvetlerini yenebileceklerini bildirdiler. Hâkim Biy Atalık bu duruma karşı çıkıp Ebu'l Feyz Han'ı savaşmamak hususunda ikna etmeye çalışmasına rağmen başarılı olamadı. Ebu'l Feyz Han adı geçen boylara ait kuvvetlerin ısrarları neticesinde Nadir Şah ile savaşma kararı aldı. Bunun ardından İslâm adlı mevkiide Buhara güçleri ordugâh kurup Nadir Şah'ı karşılamayı bekledi.⁴⁰² Anlaşıyor ki doğrudan kendi kuvvetleriyle Nadir Şah'ı yenmeye ümidi olmayan Ebu'l Feyz Han kendisinin ve devletinin prestijini kurtarmak için böylesini

³⁹⁹ Muhammed Kâzım Mervî, *Âlem Ârâ-yi Nâdirî*, C. II, s. 787-788; Mehman Süleymanov, *a.g.e.*, s. 393-394.

⁴⁰⁰ Mirza Mehdi Han Esterabadî, *a.g.e.*, s. 349-350; Mehman Süleymanov, *a.g.e.*, s. 394.

⁴⁰¹ Muhammed Kâzım Mervî, *Âlem Ârâ-yi Nâdirî*, C. II, s. 788.

⁴⁰² Muhammed Kâzım Mervî, *Âlem Ârâ-yi Nâdirî*, C. II, s. 788-789; Mehman Süleymanov, *a.g.e.*, s. 395.

büyük bir kuvveti büyük bir fırsat olarak görmüştür. Böylece bu kuvvetle Nadir Şah'ı yenerek Türkistan'da itibarlı bir hükümdar olma şansını değerlendirmek istediği görülmektedir.

Nadir Şah'ın barış şartının ardından herhangi bir haberin gelmemesi üzerine Buhara Hanlığı'nda tarafında nelerin olup bittiğini öğrenmek için bir keşif birliği görevlendirildi. Keşif birliği Katartut mevkiinde Ebu'l Feyz Han'ın kuvvetleri ile karşı karşıya geldi. Burada zorlu bir mücadelenin ardından galip gelen Nadir Şah'ın kuvvetleri esir aldıkları bir Buhara askerinden Ebu'l Feyz Han'ın büyük bir güçle savaşa hazırlık yaptığını beyan etti. Bu haberin ardından Nadir Şah ordusunu düzenleyerek Ebu'l Feyz Han ile savaşa kararı aldı.⁴⁰³ Ekim 1740 yılının başında Nadir Şah, Çahar Cuy'dan Buhara'ya doğru ilerlemeye başladı. Ordu kısa sürede Yeşil Oba köyünden geçti. Burada Buhara süvarilerinin saldırıları geri püskürtüldü. Bunun ardından Buhara kuvvetleri başkentlerine doğru çekilmeye başladı. Nihayet Kara Yurd Deresi civarında meydana gelen çarpışmalarda Özbekler ağır bir yenilgiye uğradı. Afşarlı kuvvetleri ardı sıra zorlanmaksızın Karagöl'den geçti.⁴⁰⁴ Ayrıca dönemin müellifi Muhammed Kâzım Mervî'nin *Âlem Ârâ-yi Nâdirî* eserindeki bilgilere göre Özbek ve Türkmen toplulukları ilk kez ateşli top ve humbarayla karşılaştıklarından aralarında ciddi bir şaşkınlık oluşmuştu. Savaşın sonunda Buhara kuvvetlerinin geride kalan mühimmatı ve erzağı Afşarlı ordusunun eline geçti. Nadir Şah ise bu zafer üzerine dua edip Buhara civarındaki Çaharbağ-i Şahî mevkiinde zaferini ilan etti ve savaşın kazanılmasında yararlılık gösteren askerlerine hediye dağıttı.⁴⁰⁵

Bu son yenilginin ardından savaşı kazanmak hususunda hiçbir umudu kalmayan Ebu'l Feyz Han tekrar atalığı Hâkim Biy Atalık ile istişare edip Nadir Şah ile barış yapma ve itaat bildirme kararı aldı. Nadir Şah'a, Türkistan'daki boyların Ebu'l Feyz Han'ı savaşa zorladığı, onların çoğunun artık cezalarını bulduğu ve geri kalanların kaçtığı belirtilerek barış teklifi yapıldı. Nadir Şah barış teklifini tekrar kabul etti ve Ebu'l Feyz Han'a hediyeler gönderdi. Bu hediyelere karşılık Ebu'l Feyz Han ise Cengiz Han'a ait miğfer ve zırh ile Timur'a ait kılıcı gönderdi. Kendisi de daha sonra

⁴⁰³ Muhammed Kâzım Mervî, *Âlem Ârâ-yi Nâdirî*, C. II, s. 789-790; Mehman Süleymanov, **a.g.e.**, s. 395-396.

⁴⁰⁴ Cemil Kozanlu, *Târih-i Nizâmî-yi İran*, C. I, s. 621-623.

⁴⁰⁵ Muhammed Kâzım Mervî, *Âlem Ârâ-yi Nâdirî*, C. II, s. 790-793.

antlaşma şartlarını görüşmek için Nadir Şah'ın yanına gitti.⁴⁰⁶ Diğer taraftan Nadir Şah, Buhara'ya hareket ederken ordusunun erzak ve mühimmatının sağlanması görevini Buhara halkına karşı bir tehlike oluşmaması için Hâkim Biy Atalık'a verdi. Kendi askerlerine de halka karşı bir şey yapmamalarını emretti.⁴⁰⁷

6 Ekim 1740 günü taraflar arasında barış görüşmeleri başladı. Nadir Şah, Ebu'l Feyz Han'dan tacını almadığı gibi ona "şah" unvanını verdi.⁴⁰⁸ Fakat "han" unvanı ise Hâkim Biy Atalık'a verildi. Bu şekilde Buhara Hanlığı'nın esas yönetimi Hâkim Biy Atalık'a geçmiş oluyordu.⁴⁰⁹ Ceyhun Nehri iki devlet arasında sınır kabul edilirken Belh'ten Çahar Cuy'a kadar Ceyhun Nehri'nin güney kısımları Afşarlı Devleti'nin sınırları içine dahil oldu. Nadir Şah, Buhara'da bulunduğu müddetçe hutbe onun adına okundu ve adına sikke kesildi.⁴¹⁰ Ayrıca Nadir Şah, Ebu'l Feyz Han'ın bir kızıyla kardeşi de başka bir kızıyla evlendi.⁴¹¹ Böylece Nadir Şah, Cengiz Han soyundan bir hatun ile evlenerek "Küregen" (Damat) unvanı elde etti. Savaşın askerî sonucu olarak çeşitli kaynaklara göre değişmekle birlikte Henry Hoyle Howorth'a göre 6.000, Muhammed Kâzım Mervî'ye göre 30.000 ve Mirza Mehdi Han Esterabadî'ye göre 20.000 Özbek askeri Hâkim Biy Atalık'ın oğlu Muhammed Rahim önderliğinde Horasan'a gönderildi ve Afşarlı ordusu bünyesine katıldı.⁴¹² Antlaşmanın ardından Hâkim Biy Atalık, Semerkand civarında ikamet eden Yüz adlı boyun Buhara'ya sık sık saldırı yaptığını belirterek bu saldırıların durdurulması için Nadir Şah'tan takviye kuvvet istedi. Nadir Şah teklifi kabul ederek 20.000 kişilik bir takviye kuvveti Buhar güçleriyle birlikte Semerkand'a gönderdi.⁴¹³ Semerkand'a gönderilen Afşarlı takviye kuvvetleri Nadir Şah'ın Buhara seferinde taraflar arasındaki son temas oldu. Böylece Nadir Şah'ın Türkistan seferinin ilk merhalesi başarı ile sonuçlandı. Topraklarını Ceyhun Nehri'ne kadar genişleten Nadir Şah bu

⁴⁰⁶ Muhammed Kâzım Mervî, *Âlem Ârâ-yi Nâdirî*, C. II, s. 790-793; Mehman Süleymanov, *a.g.e.*, s. 397.

⁴⁰⁷ Muhammed Kâzım Mervî, *Âlem Ârâ-yi Nâdirî*, C. II, s. 796; Mehman Süleymanov, *a.g.e.*, s. 397-398.

⁴⁰⁸ Mirza Mehdi Han Esterabadî, *a.g.e.*, s. 352.

⁴⁰⁹ Henry Hoyle Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th century*, C. II/2, London 1880, s. 764; Mehmet Alpargu - Muhammed Bilal Çelik, *a.g.m.*, s. 518.

⁴¹⁰ Laurence Lockhart, *a.g.e.*, p. 188-189.

⁴¹¹ Mirza Mehdi Han Esterabadî, *a.g.e.*, s. 352.

⁴¹² Mirza Mehdi Han Esterabadî, *a.g.e.*, s. 351; Muhammed Kâzım Mervî, *Âlem Ârâ-yi Nâdirî*, C. II, s. 800; Henry Hoyle Howorth, *a.g.e.*, C. II/2, s. 764; Mehmet Alpargu - Muhammed Bilal Çelik, *a.g.m.*, s. 519.

⁴¹³ Muhammed Kâzım Mervî, *Âlem Ârâ-yi Nâdirî*, C. II, s. 799; Mehman Süleymanov, *a.g.e.*, s. 398-399.

zafer ile Buhara Hanlığı üzerinde bir söz sahibi oluyordu. Nadir Şah, Ebu'l Feyz Han'a "şah" unvanı verip onu kendine vasal kıldığı gibi Hâkim Biy Atalık'a hanlığın yönetimini bırakarak Buhara Hanlığı'nı kontrol altında tutmak istemiştir. Böylece Horasan'a yapılacak saldırıları da önlemeye yönelik ciddi bir adım atılmıştır. Buhara Hanlığı açısından ise bu sefer ciddi bir prestij kaybı yaşatmıştır. Devlet bu şekilde Nadir Şah'ın kontrolü altında kalarak bağımsız hareket etme şansını kaybetmiştir. Bununla birlikte Hâkim Biy Atalık'ın "han" unvanını almasıyla devlet içerisinde iki başlı bir yönetim oluşmuştur.

Nadir Şah'ın Buhara üzerine yaptığı seferden sonra kendi döneminde Afşarlı - Buhara Hanlığı münasebetleri bir süre durakladı. Bunda Nadir Şah'ın Dağıstan seferi ve İran içindeki isyanlar etkili olmalıdır. İki devlet arasında tekrar temas kurulması 1743 yılında mümkün olabilmıştır. 1743'te Hâkim Biy Atalık vefat edince hanlık içinde sorunlar baş gösterdi. Nitekim Şehr-i Sebz, Semerkand, Karşi, Buhara ve Miyankal gibi şehirlerde isyan hareketleri ortaya çıktı. Buhara'nın İbadullah Biy Hitay tarafından yağmalanması üzerine Ebu'l Feyz Şah, Özbekler ve Türkmenler'den oluşan 20.000 kişilik bir ordu ile bu isyanı bastırmak istedi. Buna karşın isyan bastırılmayınca Ebu'l Feyz Han (Şah), Nadir Şah'tan askerî yardım istedi. Nadir Şah bu isteği kabul ederek önce 12.000 kişilik bir ordu, ardından Hâkim Biy Atalık'ın oğlu Muhammed Rahim ile Horasan'dan başka bir ordu yardıma gönderildi. Buna ek olarak Nadir Şah, Muhammed Rahim'e babasının atalık görevini de tevcih etti.⁴¹⁴

Bu olayın ardından Afşarlılar ile Buhara Hanlığı arasında Nadir Şah ölene kadar bir temas görülmemektedir. İran'da devam eden iç isyanlar ve Afşarlıların, Osmanlı Devleti ile tekrar savaş içinde olması (1743-1746) nedeniyle münasebetlerin sekteye uğradığını düşünüyoruz. Nadir Şah'ın 20 Haziran 1747'de öldürülmesiyle birlikte Muhammed Rahim Atalık, Buhara hanı olmak için hemen harekete geçti. Ebu'l Feyz Han (Şah) ile Buhara Kalesi'nde bir görüşme tertip edip onu hapsettikten sonra Buhara tahtına oturdu. Bu sırada hanlıkta çıkan isyanı bastırmak için görevlendirilen Afşarlı askerleri Buhara'ya geldiklerinde bu durumu görünce Muhammed Rahim Atalık'tan Ebu'l Feyz Han'ı serbest bırakmasını istediler ve hanın serbest bırakılmadığı takdirde kaleyi kuşatacaklarını beyan ettiler. Muhammed Rahim Atalık

⁴¹⁴ Muhammed Kâzım Mervî, *Âlem Ârâ-yi Nâdirî*, C. III, s. 1101-1102; Mehmet Alpargu - Muhammed Bilal Çelik, a.g.m., s. 522-523.

ise Nadir Şah'ın öldüğünden habersiz olan Afşarlı askerlerine şahlarının öldüğünü ve ülkelerine dönmeleri gerektiğini bildirdi. Bunun yanı sıra Muhammed Rahim Atalık, Afşarlı askerlerine bahşiş verip içlerinde bulunan Afgan askerleri kendi safına çekerek olumsuz durumu önlemeye çalıştı. Peşi sıra Ebu'l Feyz Han'ı da öldürttü. Afşarlı askerleri hem hanın ölümü hem Afganların yanlarından ayrılması üzerine geri çekildiler.⁴¹⁵ Böylece Nadir Şah dönemindeki Afşarlı - Buhara Hanlığı münasebetleri Buhara'da isyan bastırmak için görevli bulunan Afşarlı askerlerinin daha geç bir tarihte hükümdarlarının öldürüldüğünü duyup Muhammed Rahim Atalık ile mücadele etmekten vazgeçmesiyle son buldu.

1737'de Rıza Kuli Mirza'nın seferinin ardından 1740'taki Nadir Şah'ın seferinden hareketle Afşarlı - Buhara Hanlığı münasebetlerini büyük ölçüde Horasan meselesinin belirlediğini söylememiz yanlış olmayacaktır. Zira yüzyıllardır devam eden Buhara Hanlığı'nın Horasan akınları Nadir Şah'ın batı yönündeki seferlerinde bir sorun teşkil etmektedir. Buna nispetle Nadir Şah öncelikle hem bu batı yönündeki seferlerinde arkasında bir sorun bırakmamak hem de Horasan'da oluşacak maddî ve insanî kayıpları ortadan kaldırmak adına bu seferi gerçekleştirmiştir. Nitekim bu seferin ardından Buhara Hanlığı'nın Nadir Şah'ın hükümdarlığı boyunca Horasan'a sefer yapmaması Nadir Şah'ın muhtemel bu amacına ulaştığını göstermektedir. Diğer taraftan bu sefer Türkistan'a doğru gittikçe yayılan Rus İmparatorluğu tehdidinde bir engel oluşturmak açısından da önemlidir. Buhara Hanlığı'nın mağlup edilip sınırların Ceyhun Nehri'nin güney sınırlarına uzamasıyla birlikte İran coğrafyası olası bir Rus tehlikesinden uzaklaştırılmıştır. Böylece Ceyhun Nehri'nin batı ve güney kısımlarının Afşarlıların kontrolüne geçmesi Nadir Şah için Türkistan coğrafyasında önemli bir tampon bölgeye sahip olmasını sağlamıştır. Buhara Hanlığı ise Nadir Şah'a yenilmesinin ardından bağımsız bir devlet olma özelliğini kaybettiği gibi atalıkların güdümüne girmeye başlamıştır. Önce Mangıt⁴¹⁶ soylu Hâkim Biy Atalık, ardından oğlu Muhammed Rahim Atalık han unvanını elde ederek Buhara'da bir hükümdar gibi hareket etme imkânı bulmuşlardır. Nitekim bu durum zamanla

⁴¹⁵ Muhammed Kâzım Mervî, **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. III, s. 1119-1124; Mehmet Alparğu - Muhammed Bilal Çelik, a.g.m., s. 523-524.

⁴¹⁶ Müslümanlaşmış bir Moğol boyudur. Çoğunlukla Altun Orda Hanlığı çatısı altında Deşt-i Kıpçak'ta yaşadılar. Mangıtlar, Rusça kaynaklarda "Nogay", Türkistan ve İran kaynaklarında "Mangit" olarak geçmektedir. XII. yüzyıldaki Kalmuk istilası sonucunda Batı Türkistan'a göç etmek zorunda kalan Mangıtlar burada zamanla yönetimde ciddi bir nüfuz elde etmiştir. Nadir Şah'ın 1740'taki Buhara seferinin ardından Mangıtlar hanlıkta yönetimi ellerine aldılar ve 1785'te Buhara Hanlığı'nda kendi hanedanlarını tesis ettiler. Daha detaylı bilgi için bkz. Hayrunnisa Akbıyık, "Mangıtlar", **DİA**, C. XXVII, İstanbul 2003, s. 570-571.

suistimal edilip Ebu'l Feyz Han'ın öldürülmesiyle birlikte Cengiz soylu hanların devlet içerisinde otoritesi yok olmuştur.

3.4 Nadir Şah Döneminde Afşarlı - Hive Hanlığı İlişkileri (1740-1747)

1722'de Safevî Devleti'nin merkezî yönetiminin çökmesinden sonra Nadir Kuli (Şah)'nin Şah II. Tahmasb'ın hizmetine girdiği 1726 tarihinden itibaren Hive Hanlığı'nın, Horasan'a saldırılar yaptığı bilinmektedir. Bu bilgiler ışığında 1727 tarihinde Hive Hanı Şîr Gazi Han (1714-1728) liderliğinde Hive kuvvetleri Horasan'a bir saldırı yaptı. Bu saldırının ardından Şîr Gazi Han kendi devlet ricali eliyle öldürüldü.⁴¹⁷ Bu seferin ardından Hive tahtına İlbars Han (1728-1740) çıktı. O da Horasan'a saldırılarını devam ettirdi. 1735 yılında 3.000 kişiden oluşan Yamut Türkmenlerini Horasan'a sefer yapmaları için yolladı. Mirza Mehdi Han Esterabadî'ye göre Hive güçleri başarısız olurken, Hive kaynaklarına göre ise Hive güçleri muzaffer olmuştur.⁴¹⁸ Böylece bu olay Nadir Şah'ın Safevî Devleti idarecisi iken Hive Hanlığı'nın son Horasan saldırısı oldu. Buraya kadar 1722 sonrasında da Horasan saldırılarının devam etmesinden Hive Hanlığı'nın, Nadir Kuli (Şah)'nin gücünden tam olarak çekinmediği ve onunla mücadele etmeye hazır olduğu anlaşılıyor. Nadir Kuli (Şah) ise muhtemelen bu tarihlerde Osmanlı Devleti, Abdaliler ve Gılzaylar ile mücadeleleri sebebiyle Hive Hanlığı'nın saldırılarına bir karşılık veremedi.

Nadir Şah 1736'da kendi hanedanını tesis ettikten sonra 1737'de Kandahar üzerine sefere çıkmıştı. Bu sefer sırasında bu bölümün üçüncü kısmında bahsettiğimiz gibi oğlu Şehzade Rıza Kuli Mirza, Belh'te çıkan isyanı bastırmak için görevlendirilmişti. Bu isyanın bastırılmasından sonra Rıza Kuli Mirza, babasından izin almaksızın Türkistan yönünde ilerlemeye başladı. Karşı şehrinde başlangıça Buhara güçleri ile karşılaşan Rıza Kuli Mirza'nın karşısına daha sonra Hive Hanı İlbars Han'ın da dahil olduğu kalabalık bir Türkistan ordusu çıktı. Rıza Kuli Mirza bu orduya karşı

⁴¹⁷ Muhammed Kâzım Mervî, *Âlem Ârâ-yi Nâdirî*, C. II, s. 626-627; Muhsin Rahmatî, "Revâbit-i Han Neşin-i Hive ba Devlet-i Merkezî-yi İran ez Sukût-i Safevîyye tâ Merg-i Nâdir Şah", *Pejuheşnâme-i Târih*, Sayı 13, Tehran 1387 hş., s. 51-52.

⁴¹⁸ Mirza Mehdi Han Esterabadî, *a.g.e.*, s. 248; Muhsin Rahmatî, *a.g.m.*, s. 52; Mehmet Alpargu - Muhammed Bilal Çelik, *a.g.m.*, s. 517.

üstünlük kuramayınca babası tarafından geri çekilmesi emredildi.⁴¹⁹ Böylece Nadir Şah'ın hükümdarlık döneminde Hive Hanlığı ile ilk ilişkileri oğlunun Türkistan seferi vasıtası ile gerçekleşmiş oldu.

Bu seferin ardından 1739'da hem Nadir Şah hem Rıza Kuli Mirza, Hindistan seferinde bulunduğu sırada bunu fırsat bilen İbars Han, Horasan'a saldırı yapma kararı aldı. İbars Han'ın kendi kuvvetleri, Kazak, Karakalpak ve Türkmen boylarından oluşan Hive ordusu Horasan'a gönderildi. Bu esnada ordu içindeki anlaşmazlıklar ve Toktamış Bey adlı bir Kazak liderin kalabalık bir orduyla Hive'ye sefer düzenleyeceği haberi üzerine Hive kuvvetleri Horasan'dan geri çekildi.⁴²⁰

Nadir Şah 1740'ta Hindistan seferini başarıyla tamamlayınca yönünü Türkistan'a çevirdi. Buhara ve Hive hanlıklarının Horasan saldırıları ile Rus İmparatorluğu'nun tehlikeli biçimde Türkistan'a ilerlemesi bu seferin nedenlerini teşkil ediyordu. Bu bağlamda önce Buhara Hanlığı'nı mağlup edip onları kendine tâbi kılan Nadir Şah, Ekim 1740'ta Türkistan seferinde yönünü Hive'ye çevirdi. Bu esnada öncelikle Buhara hanının atalığı Hâkim Biy Atalık'ın önerisi üzerine Hezaresb şehrinde bulunan İbars Han'a teslim olması için bir mektupla birlikte elçilik gönderildi. İbars Han bu elçiliğin mektubunu okuyunca oldukça sinirlenerek elçileri öldürdü.⁴²¹ Bu resmen Nadir Şah'a karşı savaşın ilanıydı. İbars Han bu fevrî hareketinin yanı sıra Türkistan'da Nadir Şah'a karşı 120.000 kişilik kuvvet topladı. Bununla birlikte keşif birlikleri ile Nadir Şah'ın ordularının durumu hakkında bilgi edinmeye çalıştı.⁴²²

Nadir Şah elçilerinin katledilmesinin ardından hemen İbars Han üzerine sefer kararı verdi. Afşarlı ordusu bu karar neticesinde Çahar Cuy'a doğru ilerlemeye başladı. İbars Han ise Muhammed Ali Uşağ önderliğinde 30.000 kişilik bir süvari taburunu Nadir Şah'ın ordusunun Ceyhun Nehri'nden geçmesini engellemek için Çahar Cuy'a gönderdi.⁴²³ Buna rağmen Hive kuvvetleri Afşarlı ordusunun geçişine engel olamadı ve Afşar kuvvetleri Çahar Cuy'a ulaştı. Bunun ardından ilerleyişine devam eden Nadir Şah ve ordusu 13 Ekim 1740'ta Deveboynu (Deveburnu) mevkiine vardı.

⁴¹⁹ Arminius Vambery, **a.g.e.**, p. 340-341; Zeki Velidi Togan, **a.g.e.**, s. 199; Mehmet Alpargu - Muhammed Bilal Çelik, a.g.m., s. 515-516.

⁴²⁰ Mirza Mehdi Han Esterabadî, **a.g.e.**, s. 337; Muhammed Kâzım Mervî, **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. II, s. 629-633; Muhammed Bilal Çelik, a.g.m., s. 516.

⁴²¹ Henry Hoyle Howorth, **a.g.e.**, C. II/2, s. 912-913; Mehmet Alpargu - Muhammed Bilal Çelik, a.g.m., s. 519-520.

⁴²² Muhammed Kâzım Mervî, **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. II, s. 803; Mehman Süleymanov, **a.g.e.**, s. 399.

⁴²³ Muhammed Kâzım Mervî, **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. II, s. 804; Mehman Süleymanov, **a.g.e.**, s. 399-400.

Burada Nadir Şah düşmanın durumunu öğrenmek için etrafa keşif birlikleri yolladı. Bir taraftan da Hive güçlerine karşı uygulayacağı bir plan düşünüyordu. Keşif birliklerinin getirdiği bilgilere göre Muhammed Ali Uşag komutasındaki Hive kuvvetleri Ceyhun Nehri'nin batı sahilinde konuşlanmıştı. Nadir Şah bunun üzerine bir kısım askerini gece vakti baskın yapmak için Hive ordusunun üzerine gönderdi. Afşarlı askerlerinin şiddetli saldırıları karşısında Hive güçlerinin sol tarafı yarılmış durumdaydı. Muhammed Ali Uşag bunu fark ederek ordunun sol tarafını takviye etti. Bu kez de Afşarlı ordusu Hive ordusunun sağ tarafını sarsmaya başladı. Buna rağmen savaşın ilk günü kesin bir netice elde edilemedi. İkinci gün sabah vakti Afşarlı ordusu esas gücüyle Hive kuvvetlerini bozguna uğrattı. Hive güçleri Hezaresb Kalesi'ne doğru çekilmeye başladı.⁴²⁴

İlbars Han, Nadir Şah'ın Deveboynu'nda ordu kurduğunu öğrenmesinden sonra kendi ordularının bulunduğu Hezaresb Kalesi'ni tahkim etmeye başladı. Bununla birlikte kale, erzak ve mühimmat bakımından da güçlendirildi. Ceyhun Nehri'nin sağ tarafına Muhammed Ali Uşag, sol tarafına Alp Arslan önderliğinde Afşarlı ordusunun ilerlemesini engellemek için kuvvetler yerleştirildi. Ceyhun Nehri ile Hezaresb Kalesi arasındaki bağlantı ise kayıklarla gerçekleştirilecekti.⁴²⁵ Nadir Şah'ın ordusunun Hindistan'da karşılaştığı engelleri aştığı gibi bu savunma hattını da aşip Buhara'ya ilerlemesi mümkün görünüyordu. Zira hem Nadir Şah'ın üstün savaş taktisyenliği hem ordusunun niteliği bu savunma hattını kırabilecek güçteydi.

Deveboynu'ndaki mücadelenin ardından iki taraf tekrar Fetenk Kalesi civarında karşı karşıya geldi. Hive ordusunda 6.000 sayılı Yamut süvarisi bulunuyordu. Nadir Şah'ın ordusuna ise Merv ve Horasan süvarileri de katılmıştı. Zorlu bir mücadelenin ardından Nadir Şah'ın savaşa dahil olması ile birlikte Hive kuvvetleri dağılıp Hezaresb Kalesi'ne doğru geri çekilmeye başladı ve zafer Nadir Şah'ın kuvvetlerinin oldu.⁴²⁶

⁴²⁴ Cemil Kozanlu, *Târih-i Nizâmî-yi İnan*, C. I, s. 627-629.

⁴²⁵ Cemil Kozanlu, *Târih-i Nizâmî-yi İnan*, C. I, s. 629-630.

⁴²⁶ Muhammed Kâzım Mervî, *Âlem Ârâ-yi Nâdirî*, C. II, s. 808; Mehman Süleymanov, *a.g.e.*, s. 401-402.

Hezaresb Kalesi, Ceyhun Nehri civarındaki en güçlü kalelerden biriydi. Sağlam duvarları olan kalenin etrafında hendekler vardı ve bu hendekler Ceyhun Nehri'nden gelen su ile doldurulmuştu.⁴²⁷ Bu yüzden muhasara edilip ele geçirilmesi zor bir kaleydi. Nadir Şah ise diğer taraftan Fetenk Kalesi'ndeki mücadelenin akabinde Hezaresb Kalesi'ne doğru ilerlemesini sürdürdü. Kasım 1740 başlarında Ceyhun Nehri üzerine köprüler yaparak birinci ordu ile ikinci ordunun irtibat kurması sağlandı. Hezaresb Kalesi'ne varır varmaz mücadele başladı. Kale dışında Hive güçleri mağlup olarak Hezaresb Kalesi'ne çekildi. Emir Han Bey komutasındaki Afşarlı birlikleri peşi sıra saldırılara rağmen kesin üstünlük elde edilemeyince Nadir Şah yeni bir savaş planı düşünmeye başladı. Yeni plana göre Emir Han Bey yine Hezaresb Kalesi'ni muhasara etmeye devam edecek ve doğu ile batı kuvvetlerinin irtibatını sağlayacaktı. Ali Kuli Han Celayir önderliğindeki birinci ordu Ceyhun Nehri'nin doğu kıyısında savaşıyordu ve gemilerin bir kısmıyla nehrin batısındaki kuvvetlerle irtibat kuracaktı. Ceyhun Nehri'nin batı sahilinde bulunan Nadir Şah'ın emri altındaki ikinci ordu ise bir kısım deniz kuvvetinin yardımıyla Hangâh Kalesi'ne taarruz edecekti.⁴²⁸

Plan gereği Emir Han Bey'in kuvvetleri 12 Kasım 1740 sabahı ansızın Hezaresb Kalesi'ni top yağmuruna tutmaya başladı. Fakat kale duvarları sağlamlığı dolayısıyla kolayca parçalanmadı. Bu sırada Emir Han Bey'in ordusunun lağımçı kuvvetleri kale duvarlarının diplerini kazmaya başladılar. Böylece Afşarlı ordusu, duvarların dibinden kale içine girmeye başladı. Ali Kuli Han Celayir'in kuvvetleri de aynı sabah Muhammed Ali Uşag önderliğindeki Hive güçlerine saldırmaya başladı. Ordu bakımından Ali Kuli Han Celayir'in ordusu güçlü olmasına karşın Muhammed Ali Uşag'ın güçlü savunması karşısında 500 esir verdi. Nadir Şah'ın liderliğindeki ikinci ordu ise aynı günün sabahı Ceyhun Nehri'nin batı istikametinde Alp Arslan önderliğindeki Hive güçleri ile karşılaştı. Hive güçlerinde ateşli top olmayışından dolayı Nadir Şah'ın topçuları rahatça top atışı yapıyordu. Bunun sonucunda Hive güçleri dağılmaya başladı. Buna rağmen kalan Hive kuvvetleri var gücüyle Nadir Şah'ın birliklerinin sol kısmına şiddetli saldırılar düzenliyordu. Bu saldırılar neticesinde Nadir Şah'ın 1.000 kadar askeri hayatını kaybetti. Öğleye doğru savaş durulmuşken Türkmen grupları Hive saflarında savaşa dahil oldu. Türkmen grupları ateşli silahlardan yoksun olmasına rağmen ciddi bir mücadele göstererek kesin bir

⁴²⁷ Mirza Mehdi Han Esterabadî, *a.g.e.*, s. 355; Mehman Süleymanov, *a.g.e.*, s. 402.

⁴²⁸ Cemil Kozanlu, *Târih-i Nizâmî-yi İnan*, C. I, s. 631-632.

mağlubiyet almadılar ve Nadir Şah'ın askerlerinin saldırılarını boşa çıkardılar. Böylece akşamüstü sonuçsuz olarak savaş sona erdi.⁴²⁹

Nadir Şah bu sonuçsuz mücadelenin ardından oldukça sinirlendi ve sabaha kadar düşündü. Yeni bir plan aklına geldi. Ertesi gün sabaha yakın Nadir Şah ansızın bir kayığa atlayıp Ceyhun Nehri'nin doğu sahiline geçti. Burada Ali Kuli Han Celayir ile görüşüp deniz mühimmatı ile birlikte bu deniz kuvvetlerinin esas kısmını alarak geri döndü. Güneşin doğduğu sırada nehrin doğu kıyısına varan Nadir Şah takviye kuvvetler ile birlikte Alp Arslan'ın birliğine saldırmaya başladı. Alp Arslan bu saldırıya karşı savunma emri vererek Teke ve Yamut Türkmenleri'ni ordunun sağ tarafına yerleştirdi. Bu şekilde Hive güçleri Nadir Şah'ın saldırısını bertaraf etmeye çalıştı. Öğlene kadar süren mücadelenin ardından kazanan Nadir Şah oldu. Hive güçleri mağlubiyetin ardından Hangâh Kalesi'ne doğru çekildi. İlbars Han ise Emir Han Bey'in galibiyeti üzerine Hezaresb Kalesi'nden ayrılıp Nadir Şah'ın ardından Ceyhun Nehri'nin batı yakasına gitti. Ardından Muhammed Ali Uşag'ı da nehrin batı yakasına çağırdı. İlbars Han sonra durmaksızın Hangâh Kalesi'ne doğru ilerledi. Kalenin dışında büyük bir ordu kuruldu. Nadir Şah ve kuvvetleri ise savaş günü Ceyhun Nehri'nin batısında kaldı.⁴³⁰ İlbars Han'ın Hangâh Kalesi'ne çekilerek Nadir Şah'ın Hive'ye ulaşmasını engellemeye çalıştığı görülüyor. Zira Nadir Şah, Hangâh Kalesi'ni de ele geçirirse Hive'ye ulaşmak için önünde büyük bir engel kalmayacaktı.

14 Kasım 1740 günü tan vakti Afşarlı ordusu tam tekmil Hangâh Kalesi'ne doğru yola çıktı. Yürüyüşten üç saat sonra Hangâh'ın güneyinde Afşarlı ve Hive kuvvetleri savaşa tutuştu. İlbars Han, Özbekler ve Türkmenlerden oluşan büyük bir ordu ve az topçu taburuyla kalenin güneyinde savunma hattı oluşturmuştu. Nadir Şah'ın ordusunda ise deniz kuvvetleri ağır toplar ile birlikte birinci ordunun yanında yer alıyordu. Afşarlı süvari birlikleri ise ordunun sağ kısmını teşkil ediyordu. Öğleden sonra Nadir Şah'ın ordusunun saldırısıyla büyük savaş başladı. Afşarlı ordusu İlbars Han'ın da bulunduğu Hive kuvvetlerinin sağ tarafına saldırıyordu. Böylece Hive ordusunun sağ kısmı parçalandı. Bunun ardından Afşarlı ordusu, Hive ordusundaki Teke ve Yamut süvarilerine doğru saldırmaya başladı. Adı geçen Hive süvarileri sürekli savaşmaktan ve yol yorgunluğundan yavaş yavaş geri çekilmeye başladı.

⁴²⁹ Cemil Kozanlu, *Târih-i Nizâmî-yi İnan*, C. I, s. 632-634.

⁴³⁰ Cemil Kozanlu, *Târih-i Nizâmî-yi İnan*, C. I, s. 634-636.

Bunun üzerine Afşarlı kuvvetleri tarafından Teke ve Yamut süvarilerinin etrafı kuşatıldı. Kuşatmadan Hive süvarileri Hangâh Kalesi'ne sığındı. Buna rağmen Hive ordusunun esas piyadeleri İlbars Han ile birlikte savunmaya devam ediyordu. Hive piyadeleri ciddi bir mukavemet göstermesine rağmen Nadir Şah'ın ordusu savaş sonunda galip gelen taraf oldu. Türkmen birliklerinin komutanları öldürülürken onların içindeki yetenekli askerler Afşarlı ordusuna seçildi. İlbars Han da bu durum karşısında geri çekilmek zorunda kaldı.⁴³¹

Bu üstünlüğün ardından Nadir Şah'ın askerleri geri çekilen Hive askerlerini takip etmeye başladı. Kısa süren takibin ardından geri dönen Nadir Şah'ın askerleri İlbars Han'ın piyade kuvvetlerine arkadan saldırmaya devam etti. Hive kuvvetleri ciddi bir direniş göstermesine rağmen İlbars Han ile birlikte az sayıda askerle Hangâh Kalesi'ne sığındı. Afşarlıların deniz kuvvetleri de Hive askerlerine karşı şiddetli top atışlarında bulundu. İlbars Han kesin olarak yenilgiyi kabullendikten sonra Hangâh Kalesi'nde yeni bir ordu kurmaya çalıştı. Bunun için kale civarından ve Hive'den ordu topladı.⁴³² Böylece Hangâh Kalesi civarında iki tarafın da ciddi zayıat verdiği savaş son buldu. Artık Nadir Şah için Hive'ye ulaşmak için yapması gereken tek hamle, kaleyi ele geçirmektir.

Savaştan bir gün sonra herhangi bir mücadele yaşanmadı. Onun ertesi gün Nadir Şah ve ordusu savaş düzeni aldı. Afşarlı ordusunun savaş düzeni şu şekildeydi: Birinci ordu sağ tarafta yer alacak ve Ceyhun Nehri'nden ilerleyecekti. Merkez ordu Deveboynu, Hangâh Kalesi ve Hacı Şir Köyü yönünde ilerleyecekti. Sol tarafta yer alacak kuvvetler, merkez kuvvetlerin çeyrek fersah ardından sapa yol ile Hacı Şir köyü yönünde hareket edecekti. Süvariler ise diğer bütün birliklerin önünde gidecekti. Diğer taraftan Hive kuvvetlerinin Hangâh Kalesi'nin güneyindeki Hacı Şir Köyü'nde bulunduğu öğrenilince Afşarlı kuvvetlerinin birinci ordusu doğrudan Hangâh Kalesi'ne doğru ilerledi. Afşarlıların diğer birlikleri ise Hacı Şir Köyü yönünde ilerledi. Nadir Şah'ın birinci ordusu kaleye varır varmaz saldırıya geçti. Kayıklardan indirilen toplarla kale top ateşine tutuldu. Diğer birlikler Hacı Şir Köyü'nde Hive kuvvetlerini bozguna uğrattı. Bunun üzerine Hive kuvvetleri Hacı

⁴³¹ Cemil Kozanlu, *Târih-i Nizâmî-yi İnan*, C. I, s. 636-638.

⁴³² Cemil Kozanlu, *Târih-i Nizâmî-yi İnan*, C. I, s. 638-639.

Şir'den başkent Hive'ye çekildi. Nadir Şah bu esnada Hive'ye keşif birlikleri göndererek şehrin durumu hakkında bilgi toplanmasını istedi.⁴³³

Savaşın ikinci günü birinci ordunun komutanı yapay tepeler oluşturarak kaleyi top ateşine tutma fikrini düşündü. Bunun için merkez ordudan yardım istedi ve Nadir Şah fikri uygun bularak dört errade topu birinci orduya gönderdi. Bu planın uygulanmasıyla kale dört taraftan top ateşine tutuldu ve bu vesileyle kalede yangın çıktı. Üçüncü gün kalenin etrafında tüneller kazarak kale muhasarası devam etti. Dördüncü gün Hacı Şir'den birinci ordu yardımı geldi. Bununla birlikte gittikçe artan top ateşi karşısında çaresiz kalan kale halkı aman dileyip teslim oldu ve Nadir Şah'ın karargâhına geldiler. Ancak İlbars Han hâlâ kaleyi savunmaya devam ediyordu. İki gün daha devam eden kuşatmanın ardından kale duvarlarında çok sayıda delik açılmıştı. Piyade birlikleri bu deliklerden geçerek kale halkıyla mücadeleye tutuştu. Top atışları neticesinde kalenin güney kapısı açılınca takviye birlikler durmaksızın bu kapıdan içeri girdi. Ahali ile takviye birlikleri arasında da bir mücadele meydana geldi. Ancak halk Afşarlı ordusunun şiddetli saldırısına karşı koyamadı. Kalenin kuzey kapısında da şiddetle mücadele devam ediyordu. İlbars Han az bir kuvvetle savunmaya devam etmesine rağmen sonunda yenilgiye razı oldu. Bunun üzerine şehrin bütün kapıları Nadir Şah ve ordusu için açıldı ve Afşarlı orduları peşi sıra kaleye dahil oldu.⁴³⁴ Böylece Hangah Kalesi'nin teslim olmasıyla birlikte artık Hive Hanlığı fiilen Nadir Şah'ın seferinde yenilgiyi kabul etmiş oldu. Bununla birlikte İlbars Han'ın fevrî savunma hareketleri de bir başarı elde edemedi. Savaşın kaderini ise ağır topların belirlediği açıkça görülmektedir. Hive ordusunda ağır topların olmayışının ve ateşli silahların yetersizliğinin alınan yenilgide rolü büyüktür. Nadir Şah ve ordusu ise ağır topların ve ateşli silahların fazlalığı sayesinde Hiveliler karşısında zaman zaman ciddi direnişle karşılaşmalarına rağmen üstünlüğü ele geçirmişlerdir. Buna ilaveten Nadir Şah'ın akıllıca taktikleri ordusunun zor durumlardan çıkmasını sağlamıştır.

İlbars Han yenilginin ardından Nadir Şah'a elçi gönderdi ve af diledi. Nadir Şah bu isteği kabul edince İlbars Han ertesi gün Nadir Şah'ın karargâhına doğru yola çıktı. Ancak Nadir Şah'ın öldürülen elçilerinin akrabaları İlbars Han'ın affedildiği haberini duyunca Nadir Şah'tan İlbars Han'ın öldürülmesini istediler. Nadir Şah bunun

⁴³³ Cemil Kozanlu, *Târih-i Nizâmî-yi İran*, C. I, s. 641-642.

⁴³⁴ Cemil Kozanlu, *Târih-i Nizâmî-yi İran*, C. I, s. 642-644.

üzerine fikrini değiştirdi. İlbars Han ile onun devlet erkânından 20 adamını öldürttü.⁴³⁵

İlbars Han'ın öldürülmesinin ardından Nadir Şah, Cengiz soylu Tahir Han'ı (1740-1741) Hive hanı ilan etti. Bunun yanı sıra İlbars Han'ın oğlu Ebü'l Gazi Han'ı da Horasan'a götürdü.⁴³⁶

Hangâh'da işlerini halleden Nadir Şah, Hive'ye doğru ilerlemek niyetindeydi. Bu esnada İlbars Han, Nadir Şah ile savaşa devam ettiği sırada Kazakların Küçük Cüz Hanı Ebu'l Hayr Han'ı yardıma çağırmiştı. Bunun üzerine Ebü'l Hayr Han, Aral Kazakları ile Özbeklerinden müteşekkil bir ordu ile Hive'ye geldi.⁴³⁷ Hive ahali si Nadir Şah'ın gazabından kurtulmak için Ebü'l Hayr Han'a Hive Hanlığı'nı teklif etti. O da bu isteği kabul ederek Hive'de tahta oturdu. Bu sırada Ebü'l Hayr Han yanındaki Rus elçisi Muravin ile birlikte Nadir Şah'a elçilik gönderdi. Elçilik Nadir Şah'ın Hive'ye girmemesini beyan eden Rus imparatoriçesinin fermanını getirmişti. Bu şekilde Ebu'l Hayr Han, Rus imparatoriçesinin fermanı vasıtasıyla Nadir Şah'ın Hive'ye gelmesini engellemeyi amaçladı. Nadir Şah bu elçiliği iyi karşılayıp Ebu'l Hayr Han'ın yanına gelmesini talep ediyor, bununla birlikte Hive'yi onun yönetimine bırakacağını ifade ediyordu. Ebü'l Hayr Han bu durumdan memnun kalmasına rağmen Hangah ahalisinden Hive'ye Ebü'l Hayr Han'ın tutulması ve şehir dışına çıkarılmaması mesajlı bir mektup geldi. Ebü'l Hayr Han bu mektunu okuyunca korkuya kapıldı ve durmaksızın harekete geçerek Nadir Şah'ın huzuruna gitmeye karar verdi. Şehir kapısına geldiğinde kapının kilitli olduğunu görünce halka Nadir Şah ile anlaşmak için onun huzuruna gideceğini beyan etti ve kapıyı açtırdı. Böyle şehrin kapısı açıldı ve Ebü'l Hayr Han kendi ülkesine geri döndü. Yerine oğlu Nurali Han, Hiveliler tarafından han olarak seçildi.⁴³⁸

Ebü'l Hayr Han'ın Hive'yi terk etmesinden sonra şehir ahali si kendi başına mücadele etme kararı aldı. Nadir Şah ise elçiler göndererek şehrin teslim olmasını istiyordu. Hiveliler bu isteği kabul etmeyince Nadir Şah şehri ele geçirmeye karar verdi. Hive şehrinin kalesi de güçlü bir kaleydi. Sağlam duvarlara sahip olan kalenin etrafı

⁴³⁵ Mirza Mehdi Han Esterabadî, **a.g.e.**, s. 356; Muhammed Kâzım Mervî, **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. II, s. 814.

⁴³⁶ Muhammed Kâzım Mervî, **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. II, s. 818-819; Muhsin Rahmatî, **a.g.m.**, s. 53.

⁴³⁷ Mirza Mehdi Han Esterabadî, **a.g.e.**, s. 358.

⁴³⁸ Osman Yorulmaz, **Başlangıçtan Hanlığın Feshine Kadar Kazak Türkleri ile Çarlık Rusyası Arasındaki Siyasi İlişkiler**, Ankara 2013, s. 150-152.

hendeklerle kazılmıştı ve hendekler su ile doldurulmuştu. Nadir Şah bu durumu öğrenince kalenin etrafındaki hendekleri kurutup suyu kalenin kenarından akıtmaya karar verdi. Bunun ardından üç güç boyunca kale şiddetli top ateşine tutuldu. Üç gün sonunda ahali çaresiz kalınca şehir teslim oldu.⁴³⁹

Nadir Şah, Hive'nin teslim olmasından sonra iki hafta burada kaldı. Önceki hanların döneminde tutsak alınmış olan İranlı esirleri serbest bıraktı ve kendi ordusu için burada asker topladı. Muhammed Kâzım Mervî'ye göre esirlerin sayısı 30.000 iken Afşarlı ordusuna katılan askerlerin sayısı 24.000 idi. Mirza Mehdi Han Esterabadî'ye göre ise esirlerin sayısı 12.000 iken Nadir Şah'ın ordusuna dahil olan asker sayısı 4.000 idi. Hem esirler hem askerler Horasan'a gönderilirken esirler için Abiverd şehri yakınlarda Hiveabad isimli bir kale inşa edildi.⁴⁴⁰ Nadir Şah ayrıca Hive Hanlığı'nda bulunan Rus ve Kalmuk kökenli esirleri de serbest bıraktı.⁴⁴¹ Sonunda Hive'deki işlerin halledilmesinin ardından Aralık 1740'ta Nadir Şah ve ordusu ülkelerine doğru yola koyuldu. Böylece Nadir Şah'ın Türkistan seferi mutlak zafer ile sonuçlandı. Buhara Hanlığı'nın ardından Hive Hanlığı'nın da nüfuz altına alınmasıyla Nadir Şah, Batı Türkistan üzerinde kesin bir üstünlük elde etmiş oldu. Buhara Hanlığı'nın Horasan saldırıları engellendiği gibi Hive Hanlığı'nın da Horasan'a yapabileceği saldırılar önlendi. Bu vesileyle Rus tehlikesine karşı artık tam anlamıyla Batı Türkistan'da bir sınır hattı oluşturuldu. Diğer taraftan Hindistan seferinin ardından bu zafer ile birlikte Nadir Şah şöhretini arttırarak Asya kıtasının büyük hükümdarı olma yolunda önemli bir adım daha atmış oldu. Hive Hanlığı ise bu yenilginin ardından Buhara Hanlığı gibi devletin merkezî otoritesini kaybetti. Bu mağlubiyette hanlığın ateşli silahlara ve toplara sahip olmaması büyük ölçüde etkili oldu.

Nadir Şah ülkesine geri döndükten sonra Hive Hanlığı içerisinde karmaşa devam etti. 1741'de Tahir Han, Hive ahali tarafından öldürülerek yerine Ebu'l Hayr Han'ın oğlu Nurali Han (1741-1742), Hive tahtına çıkartıldı.⁴⁴² Nadir Şah bunu duyunca

⁴³⁹ Mirza Mehdi Han Esterabadî, **a.g.e.**, s. 358-359; Mehman Süleymanov, **a.g.e.**, s. 406.

⁴⁴⁰ Mirza Mehdi Han Esterabadî, **a.g.e.**, s. 359-360; Muhammed Kâzım Mervî, **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. II, s. 818, 825-826; Mehmet Alparı - Muhammed Bilal Çelik, **a.g.m.**, s. 522.

⁴⁴¹ Abdullah Gündoğdu, **a.g.e.**, s. 204.

⁴⁴² Zeki Velidi Togan, **a.g.e.**, s. 201; Muhsin Rahmatî, **a.g.m.**, s. 54; Osman Yorulmaz, **a.g.e.**, s. 152-153; M. R. Arunova - K. Z. Eşrefyan, **a.g.e.**, s. 192; Orhan Doğan - Aysel Erdoğan, **a.g.e.**, s. 197; Dinçer Koç, **a.g.m.**, s. 590.

İlbars Han'ın oğlu Ebu'l Muhammed'i, II. Ebu'l Gazi Han (1742-1746) adıyla Hive tahtına çıkarmak ve isyancıları cezalandırmak için buraya ordu gönderdi.⁴⁴³ II. Ebu'l Gazi Han tahta çıktıktan sonra 1745'te devletin güçlü beylerinden Artuk İnak'ı öldürdü. Bu esnada Yamut Türkmenleri de Harezmi'yi yağmalayınca Nadir Şah buraya asayişini sağlamak için ordu sevketti. İsyan bastırıldıktan sonra Huraz Bey, ölen kardeşi Artuk İnak yerine ön plana çıkmaya başladı.⁴⁴⁴ Kısa süre sonra, 1746'da Huraz Bey kardeşinin öcünü alarak II. Ebu'l Gazi Han'ı öldürdü. Daha sonra Nadir Şah ile anlaşarak Hive tahtına Kazakların Küçük Cüzü'nden Gaib (Kaib)'i (1746-1756) çıkardı.⁴⁴⁵ Böylece Gaib Han'ın Hive tahtına çıkma hadisesi, Nadir Şah'ın 20 Haziran 1747'de öldürülmesiyle onun zamanında Afşarlılar ile Hive Hanlığı'nın son teması oldu. Nadir Şah'ın ölümünün ardından İran'da başlayan taht kavgalarının ve Türkistan hanlıklarının da Ruslarla mücadele etmeye başlamasının taraflar arasında pek fazla münasebet kurulmasına engel olduğu görülmektedir.

Nadir Şah'ın tarih sahnesine çıkışından ölümüne kadar geçen süreye baktığımızda ülkesinin doğusunda onu en çok uğraştıran devlet olarak Hive Hanlığı görünmektedir. Zira Nadir Şah daha gençlik döneminde Hive güçlerinin Horasan baskınında onlara esir düştüğü gibi daha Horasan yöneticisiyken de Hive güçleriyle mücadeleye girmiştir. Bu mücadele Nadir Şah'ın Safevî Devleti maiyetinde olduğu dönemde sekteye uğramasına rağmen kendi hanedanını kurduktan sonra devam etmiştir. Bu yüzden Nadir Şah'ın Türkistan seferine çıkmasında Hive Hanlığı'nın bu sonu olmayan saldırılarının birincil nedeni oluşturduğunu söylememiz mümkündür. Bununla birlikte Rus İmparatorluğu'nun Türkistan'a doğru hızlı ilerleyişi Nadir Şah'ı ve devletini bu tehlikeden kurtulmak için bir girişimde bulunmaya itmiştir. İşte bu vesilelerle görüldüğü üzere hem Buhara Hanlığı hem Hive Hanlığı üzerine, kısacası Batı Türkistan'a sefer teşkil edilmiştir. Hive Hanlığı bu seferde Buhara Hanlığı'nın aksine Nadir Şah'ı epey uğraştırmıştır. Buna rağmen Nadir Şah ve ordusu üstün silah gücü ile Hivelilere karşı galip gelmiştir. Bu galibiyet ile Nadir Şah batı yönünde yapacağı seferler sırasında doğuda oluşabilecek sorunları yok etmiştir ve Hive

⁴⁴³ Mirza Mehdi Han Esterabadî, **a.g.e.**, s. 378; Muhammed Kâzım Mervî, **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. II, s. 862-866; Muhsin Rahmatî, **a.g.m.**, s. 54.

⁴⁴⁴ Muhammed Kâzım Mervî, **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. III, s. 933-936, 966-974, 975-976; Muhsin Rahmatî, **a.g.m.**, s. 54.

⁴⁴⁵ Zeki Velidi Togan, **a.g.e.**, s. 201-202; Orhan Doğan - Aysel Erdoğan, **a.g.e.**, s. 198; Dinçer Koç, **a.g.m.**, s. 590-591.

Hanlığı'nı da Buhara Hanlığı gibi bağlı devlet statüsünde görmüştür. Böylece seferden sonra Horasan'a yönelik Hive saldırıları da Nadir Şah'ın ölümüne kadar kesilmiştir. Ayrıca Hive Hanlığı'nın Buhara Hanlığı gibi bir karmaşa içine girdiği açıkça görünmektedir. Hanlığın içinde Kazak, Kongrat ve Mangıtların ön plana çıkması, devletin toparlanmasında bir engel olmuştur.

SONUÇ

1722’de Safevî Devleti’nin çökmesi İran tarihinde yeni bir siyasi rönesansın başlangıcı oldu. Bir Horasan Türkü olan Nadir Kuli (Şah)’nin İran tarihinde derin izler bırakacak bir şekilde 1726’da Safevî Devleti’nde idareci olmasıyla birlikte bu siyasi rönesansın başladığını söyleyebiliriz. Şah I. Tahmasb devrinden bu tarihe kadar Osmanlı Devleti karşısında siyasi ve askerî bakımdan zayıf kalan Safevîlerin bu dengeyi Nadir Kuli (Şah) zamanında sağladılar. Hem savaş meydanında hem masa başında Osmanlı Devleti karşısında mağlup durumda kalan Safevîler, Nadir Kuli (Şah) ile birlikte bir nevi Şah I. İsmail devrindeki yükselişi yaşamıştır. Safevî şahlarından ve bilhassa Şah I. İsmail’den farklı olarak Nadir Kuli (Şah)’nin Şîilik propagandası yapmamasının da cihanşümul bir İran Devletinin ortaya çıkmasında etkili oldu. Zira Nadir Kuli (Şah) büyük bir Türk devleti kurmak için İran üzerindeki mezhepsel baskının kaldırılmasını ve mezhepler arasında barışın sağlanmasını amaç edinmiştir. Böylece fetihler için Nadir Kuli (Şah)’nin önünde dinî bir engel de kalmamıştı. Diğer taraftan Nadir Kuli (Şah)’nin cihanşümul bir devlet kurmak istemesinin sebebi sadece siyasi bir prestij elde etmek değildi. Aynı zamanda Türk devlet geleneğine bağlı olarak da hareket ediyordu. Bütün bu amaç ve planlar Nadir Kuli (Şah)’nin İran’da kendi hanedanını kurmasıyla birlikte onun başarılı bir siyaset izlediğini göstermiştir.

Nadir Kuli (Şah), 1726’dan sonra Safevî Devleti’nin otoritesini sağlayarak daha önce ülke yönetimini ele geçirmiş olan Gılzayları ve Horasan’da büyük bir isyana sebep olan Abdalileri safdışı bırakarak ülke dışına çıkardı. Ancak bu toplulukların Kandahar’ı aşip Babürlü topraklarına sığınması, Nadir Kuli (Şah)’nin Safevî Devleti’nin saltanat naibi olarak Babürlüler ile münasebet kurmasına zemin hazırladı. Bu, artık Asya’nın ve Türk dünyasının lideri olma konusunda Nadir Kuli (Şah) için büyük bir fırsattı. Zira karşısında hem Timur hem Cengiz Han neslinden

gelen Babürlü Devleti ve onların hüküm sürdüğü Asya kıtası için bir hazine hükmünde olan Hindistan vardı. Nadir Kuli (Şah)'nin tahta çıkmadan önce Babürlülere iki elçilik heyeti göndererek stratejik bir şekilde hareket ettiği şüphesizdir. Nitekim 1736'da Nadir Şah tahta çıktıktan sonra Kandahar'a çekilen Abdalilerin ve Gılayların güçlerini tamamen yok etmek için 1737'de buraya sefere çıktı. Kandahar'ı ele geçiren Nadir Şah adı geçen toplulukların hâlen Babürlü sınırlarına kaçtığını öğrenince elçi yollayarak önceki isteklerini tekrar ederek olası bir Afşarlı - Babürlü savaşı için kendi devleti açısından haklı sebep oluşturmaya çalıştı. Buna karşın Babürlülerin Nadir Şah'ın stratejik hareketine karşın etkisiz bir siyaset izleyip sorunu çözecek karşılık vermediği görülmektedir. Bu durum, Nadir Şah'ın Mayıs 1738'de Hindistan'a doğru ilerlemesi için gerekli zemini oluşturdu. Yaklaşık iki yıl süren mücadele, askerî açıdan Afşarlıların ve Nadir Şah'ın üstünlüğünü gösterdi. Sind Nehri çevresindeki zorlu yollardan başarıyla ordusunu geçiren ve Kernal Savaşı'nda ordusunu önemli taktiklerle üstün duruma getiren Nadir Şah bu sefer ile birlikte başarılı bir komutan olduğunu da ispatlamıştır. Bununla birlikte kurulan elçilik münasebetleri sırasında elçisinin öldürülmesine karşı tazminat istemesi ve Babürlü tacını geri iade etmesi Nadir Şah'ın siyasi bir stratejist olduğunu göstermektedir. Sefer sonucundaki galibiyet ise Nadir Şah'ın Asya fatihi olması için ilk adımı sayılmaktadır. Artık Sind Nehri'ne kadar sınırlara sahip bir devletin hükümdarı olan Nadir Şah, Babürlülere Asya siyasetinde gücünü kabul ettirmiştir. Böylece Nadir Şah, Güney Asya'nın en büyük gücü olmuştur. Hindistan'dan elde edilen büyük servet ise ekonomik açıdan İran'ın ve Nadir Şah'ın saygınlığını arttırmıştır. Savaştan sonra ise Nadir Şah'ın öldüğü tarih olan 1747'ye kadarki Afşarlı - Babürlü münasebetlerinde yine bu zaferin tecellisi olarak bariz bir Afşarlı siyasi üstünlüğü görülmektedir. Her ne kadar Nadir Şah ve devleti için olumsuz bir durum olmasa da Babürlülere vurulan bu darbenin İngiltere'nin Hindistan'da yayılmasını kolaylaştırdığını söyleyebiliriz.

Safevîlerin kurulmasından itibaren Buhara ve Hive hanlıklarının Horasan akınları, Safevîlerin gerileyişine kadar sıklıkla devam etmiştir. Nadir Kuli (Şah) ortaya çıktıktan sonra da devam eden bu saldırılar onun Hindistan Seferi'nden sonra Batı Türkistan seferine çıkması için en büyük gerekçeyi oluşturmuştur. Çünkü bu saldırılar, Nadir Şah'ın Batı yönündeki seferlerinde geride önemli bir sorun oluşturmaktaydı. Nadir Şah'ın bu yüzden Osmanlı Devleti ile rahatça mücadele

etmek için Türkistan hanlıklarına gücünü kabul ettirmesi gerekiyordu. Buna ilave olarak Asya siyasetinde gittikçe önemli bir konum elde eden Rusların Türkistan'a doğru ilerliyordu. Nadir Şah'ın da Rusların, İran'a ulaşmasını engellemek için bir tampon bölge oluşturması gerekli hâle gelmişti. Bu tampon bölge ise itaat altına alınması gereken Buhara ve Hive toprakları idi. Bu sebeplerle Nadir Şah, Haziran 1740'ta Buhara ve Hive hanlıkları üzerine sefere çıktı. Önce Buhara Hanlığı'nı, ardından da Hive Hanlığı'nı mağlup eden Nadir Şah bu şekilde hanlıkların Horasan saldırılarını sona erdirerek amacına ulaştı. Bununla birlikte o, ülkesinin sınırlarını Ceyhun Nehri'nin güneyine kadar genişleterek ve hanlıkları kendine bağlı hâle getirerek devleti için Rus tehlikesini de ortadan kaldırdı. Savaşın ardından Nadir Şah ölene kadar Afşarlı - Buhara Hanlığı ve Afşarlı - Hive Hanlığı münasebetlerinde üstünlük Hindistan seferi sonunda olduğu gibi Nadir Şah'a geçti. Diğer taraftan hanlıkların bu siyasi zayıflığının Türkistan'da Rus işgalini hızlandırdığını düşünmekteyiz. Bu yüzden Nadir Şah'ın istemedi de olsa Rusların Türkistan'a ilerlemesinde büyük bir kolaylık sağladığını söyleyebiliriz. Buna karşın Türkistan zaferi ile Nadir Şah, Asya'nın son fatihi olmayı, Hindistan ve Türkistan'ı ele geçiren son büyük hükümdar ve hatta Türk hükümdarı olmayı başarmıştır. Nadir Şah böylece İran'ı da yüzyıllar sonra cihanşümul bir devlet hâline getirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

Ana Kaynaklar

Abu'l Fazl, (2000), **The Akbarnama**, C. II, trans. by Henry Beveridge, Kalküta: Asiatic Society of Bengal.

Anonim, (1350 hş.), **Âlem Ârâ-yi Safevî**, ed. by Yedullah Şekerî, Tehran: İntişârât-i Bunyad-i Ferheng-i İran.

Ebu'l-Gazi Bahadır Han, (2009), **Türk'ün Soy Ağacı Türk Şeceresi**, çev. Yunus Yiğit, İstanbul: İlgi Kültür Sanat.

Fraser, James Baillie, (1742), **History of Nadir Shah**, London.

Gülbeden, (1944), **Hümayunnâme**, çev. Abdürrab Yelgar, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Hanway, Jonas, (1753) **An Historical Account of the British Trade Over the Caspian Sea**, C. IV, London.

Hasan Beg Rumlu, (1357 hş.), **Ahsenu't Tevârih**, ed. by Abdülhuseyn Nevaî, Tehran: İntişârât-i Babek.

İskender Beg Türkmen, (1350 hş.), **Târih-i Âlem Ârâ-yi Abbasî**, C. II, ed. by İrec Afşar, Tehran: İntişârât-i Emir-i Kebir.

Mahmud bin Hidayetullah Afuşte-i Natanzî, (1373 hş.), **Nekâvetu'l Âsâr fî Zikri'l Ahyâr**, ed. by İhsan İşrakî, Tehran: İntişârât-i İlmî ve Ferhengî.

Mirza Bey Conabedî, (1378 hş.), **Ravzatu's Safevîyye**, ed. by Gulam Reza Tabetabayî Mecc, Tehran: İntişârât-i Movkufat.

Mirza Haydar Duğlat, (2006), **Tarih-i Reşidî**, çev. Osman Karatay, İstanbul: Selenge Yayınları.

Mirza Mehdi Han Esterabadî, (1390 hş.), **Târih-i Cihânguşâ-yi Nâdirî**, ed. by Mitra Mehrabadî, Tehran: Donya-yi Ketab.

Muhammad Ali Hazin, (1831), **The Life Of Sheikh Mohammed Ali Hazin**, ed. by Francis Cunningham Belfour, London.

Muhammed Haşim Asaf, (1352 hş.), **Rüstümü't Tevârih**, ed. by Muhammed Meşîrî, Tehran: Çaphane-i Sepehr.

Muhammed Kâzım Mervî, (1364 hş.), **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. I, ed. by Muhammed Emin Riyahî, Tehran: İntişârât-i Zevâr.

_____, (1364 hş.), **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. II, Tehran: İntişârât-i Zevâr.

_____, (1364 hş.), **Âlem Ârâ-yi Nâdirî**, C. III, Tehran: İntişârât-i Zevâr.

Muhammed Muhsin Mustevfî, (1375 hş.), **Zübdetü't Tevârih**, ed. by Behrûz Gûderzî, Tehran: İntişârât-i Dâneşgâh-i Tehran.

Nûreddîn Muhammed Cihângîr Gûrkanî, (1359 hş.), **Cihângîrnâme ya Tûzuk-i Cihângîrî**, ed. by Muhammed Haşim, Tehran: İntişârât-i Bunyad-i Ferheng-i İran.

Seyyid Hoseyn bin Morteza Hoseynî Esterabadî, (1366 hş.), **Târih-i Sultânî ez Şeyh Safî tâ Şah Safî**, ed. by İhsan Eşrâkî, Tehran: İntişârât-i İlmî.

Tanburî Arutin, (1942), **Tahmas Kulu Han'ın Tevarihi**, çev. Esat Uras, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Araştırma Eserler

Alpargu, Mehmet, (2002), "Türkistan Hanlıkları", **Türkler**, C. VIII, Ankara, s. 557-605.

_____, - Çelik, Muhammed Bilal, (2009), "Nadir Şah'ın Batı Türkistan Seferi ve Sonuçları", **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. XXIX, Ankara, s. 511-530.

Arunova, M. R., - Eşrefyan, K. Z., (2015), **Nadir Şah-ı Avşar**, çev. Nergize Turaeva, İstanbul: Selenge Yayınları.

Aştıyanî, Abbas İkbâl, (1386 hş.), **Târih-i İran ez Sadr-i İslâm tâ İnkirâz-i Kacariye**, Tehran: İntişarat-i Debîr.

Ateş, Abdurrahman, (2001), **Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri**, SDÜ SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta.

Aydoğmuşoğlu, Cihat, (2011), **Şah Abbas ve Zamanı**, Ankara Üniversitesi SBE, Basılmış Doktora Tezi, Ankara.

Aydoğmuşoğlu, Cihat, (2017), **Safevi Devleti Tarihi (1501-1736)**, Ankara: Gece Kitaplığı.

Bayur, Yusuf Hikmet, (1949), “Osmanlı Devletinin Nadir Şah Afşar’la Barış Yapmasını Önlemek Amacını Güden Bir Gurkanlı Denemesi”, **Belleten**, C. XIII, Sayı 49, Ankara, s. 91-95.

_____, (1987), **Hindistan Tarihi**, C. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

_____, (1987), **Hindistan Tarihi**, C. III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bıyıkday, Halis, (1991), **Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Claustre, André de, (1346 hş.), **Târih-i Nâdir Şah**, Tebriz: İntişarat-ı Seda ve Sima-yi Cumhûrî-yi İslâmî-yi İran.

Çelik, Muhammed Bilal, (2004), **Firdevsü’l-İkbal’e Göre Hive Hanlığı Tarihi ve Devlet Teşkilatı**, Sakarya Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.

Çetin, Altan - Dilek, Kaan, (2011), **Safevî Dönemi İran Tarihi Safevî Tarihinin Kaynakları**, İstanbul: Kadim Yayınları.

Çınar, Gülay Karadağ, (2011), **Safevî-Özbek Siyasî İlişkileri ve Osmanlı’nın Tesiri (1524-1630)**, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Afyon.

Dodwell, Henry Herbert, (1987), “Hind-Türk İmparatorluğu (Hind-Türk İmparatorluğunun İnhitâtı)”, **İA**, C. V. I., İstanbul, s. 492-510.

Doğan, Orhan, - Erdoğan, Aysel, (2017), **Batı Türkistan Hanlıkları (Kuruluştan Yıkılışa)**, Ankara: Berikan Yayınları.

Əfşar, Cahangir Hüseyin, (2014), **Azərbaycan Nadir Əfşar Dövləti**, Bakü.

Erdoğan, Eralp, (2014), “Babür İmparatorluğu’nun Kuruluş Safhasında Şah İsmail ile Babür İttifakı”, **History Studies**, C. VI, Sayı 4, Ankara, s. 31-39.

Elliot, Henry Miers, - Dowson, John, (1877), **The History of India as Told by its Own Historians**, C. VIII, London: Trübner and Company.

Fehimi, Mehin, (2010), “Safevi Şahları ile Astrahani Hanedanı Arasındaki Siyasi İlişkiler”, çev. Muhammed Bilal Çelik, **History Studies**, C. II, Sayı 2, Samsun, s. 511-516.

Felsefi, Nasrullah, (1347 hş.), **Zendegâni-yi Şah Abbas-i Evvel**, C. I, Tehran: İntişarat-i Dâneşgâh-i Tehran.

Grenard, Fernand, (1971), **Bâbur**, çev. Orhan Yüksel, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Gündoğdu, Abdullah, (1995), **Hive Hanlığı Tarihi (Yadigar Şibanileri Devri: 1512-1740)**, Ankara Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

Gündüz, Tufan, (2013), **Son Kızılbaş Şah İsmail**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Hâciyanpûr, Hamid, (1378 hş.), “Revâbit-i İraniyan u Uzbekan der Dovre-i Şah Tahmasb-i Safevî”, **Mecelle-i İlmî - Pejuheşî-yi Dâneşkede-i Edebiyat u Ulûm-i İnsani**, Sayı 18-19, İsfahan, s. 35-60.

Hatunoğlu, Nurettin, (2017), “Buhara Hanlığı”, **Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları**, ed. Hayrunnisa Alan - İlyas Kemaloğlu, İstanbul: Ötüken Neşriyat, s. 482-526.

Hayit, Baymirza, (1995), **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Howorth, Henry Hoyle, (1880), **History of the Mongols from the 9th to the 19th century**, C. II/2, London.

İslâm, Riyazul, (1391 hş.), **Târih-i Revâbit-i İran u Hind (Der Dovre-yi Safevîyye ve Afşarîyye) h. k. 916-1158 / m. 1510-1745**, trans. by Muhammed Bakir Aram - Abbaskuli Gaffarî Ferd, Tehran: İntişârât-i Emir-i Kebir.

Javanshîr, Babak, (2007), **İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler (Safevî Dönemi - I. Şah Tahmas Hâkimiyetinin Sonuna Kadar / 1576)**, MSGSÜ SBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Karadeniz, Yılmaz, (2012), **İran Tarihi (1700-1925)**, İstanbul: Selenge Yayınları.

Kemaç, Güzel, (2010), **Özbeklere Karşı Babür ve Safevi İşbirliği**, Ege Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Koç, Dinçer, (2017), “Hive Hanlığı”, **Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları**, ed. Hayrunnisa Alan - İlyas Kemaloğlu, İstanbul: Ötüken Neşriyat, s. 572-631.

Konukçu, Enver, (1992), “Hindistan'daki Türk Devletleri”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C. IX, İstanbul, s. 373-535.

_____, (2002), “Babürlüler “Hindistan'daki Temürlüler”, **Türkler**, C. VIII, Ankara, s. 744-760.

Kozanlu, Cemil, (1309 hş.), **Ceng-i İnan - Hind der Sâl-i 1151 Hicri**, Tehran.

_____, (1315 hş.), **Târih-i Nizamî-yi İnan**, C. I, Tehran: Çaphane-i Merkezi-yi Cenb-i Darülfünûn.

Kuddusî, Muhammed Muhsin, (1339 hş.), **Nâdirname**, Meşhed: Encumen-i Âsâr-i Milli-yi Horasan.

Külbilge, İlker, (2010), **18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İnan Siyasi İlişkileri**, Ege Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.

Larudî, Nurullah, (1388 hş.), **Nâdir Peser-i Şemşîr**, Tehran: Neşriyat-i Parse.

Lockhart, Laurence, (1938), **Nadir Shah: A Critical Study Based Mainly Upon Contemporary Sources**, London: Luzac and Co.

Macit, Abdülkadir, (2015), **Şeybani Hanlığı (1500-1599)**, Marmara Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Mehdevî, Abdurreza Hoşeng, (1355 hş.), **Târih-i Revâbit-i Hârici-yi İnan ez İbtidâ-yi Dovrân-i Safevîyye tâ Pâyân-i Ceng-i Dovvom-i Cihânî (1500-1945)**, Tehran: İntişârât-i Emir-i Kebir.

Minorsky, Vladimir, (1313 hş.), **Târihçe-i Nâdir Şah**, trans. by Raşid Yasemi, Tehran: Neşriyat-i Komisyon-i Maârif.

_____, (1964), "Nâdir", **İA**, ed. by Münir Aktepe, C. IX, İstanbul, s. 21-31.

Nevâî, Abdülhuseyn, (1368 hş.), **Nâdir Şâh u Bazmandaganeş**, Tehran: İntişârât-i Zerîn.

Oruç, Cihan, - Dağlar, Mehmet, (2016), "Tahmasb-Hümayun İttifakında Şiilik'in Rolü", **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C. VI, Sayı 3, Ordu, s. 665-670.

Özcan, Azmi, (2002), "Osmanlı ve Bâbürlü Devleti Arasındaki İlişkiler", **Türkler**, C. VIII, Ankara, s. 761-765.

Rahmatî, Muhsin, (1387 hş.), "Revâbit-i Han Neşin-i Hive ba Devlet-i Merkezî-yi İnan ez Sukût-i Safevîyye Ta Merg-i Nâdir Şah", **Pejuheşnâme-i Târih**, Sayı 13, Tehran, s. 46-59.

Rezayî, Abdulazim, (1378 hş.), **Târih-i Deh Hezar Sâle-i İnan**, C. IV, Tehran: İntişârât-i İkbâl.

Richards, John F. , (1995), **The Mughal Empire**, Cambridge: Cambridge University Press.

Sevinç, Tahir, (2011), "Nadirşah'ın 1738-1739 Hindistan Seferi ve Sonuçları", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 24, Isparta, s. 13-35.

Shahed, Babek, (2016), **Dürre-i Nadiri'ye Göre Nadir Şah ve Dönemi Tercüme ve Değerlendirme**, Ankara Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Süleymanov, Mehman, (2010), **Nadir Şah**, Tehran: İntişârât-i Negâr-i Endîşe.

Sümer, Faruk, (1976), **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Ankara: Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları.

_____, (1999), **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Sykes, Percy, (1330 hş.), **Târih-i İran**, C. II, ed. by Muhammed Taki Fahrdaî Gîlanî, Tehran: İntişârât-i Negâr.

Şefak, Sadik Rezazade, (1389 hş.), **Nâdir Şah**, Tehran: İntişârât-i Şehrzağ.

Tahirzadê, Ədalət, (2005), **Nadir Şah Əfşar**, Bakü: Çırak Nəşriyyatı.

Togan, Zeki Velidi, (1981), **Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi**, C. I, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Tovhidî, Kelimullah, (1382 hş.), **Nâdir Sahibkiran**, Senendec: Neşr-i Jiyar.

Tucker, Ernest S., (2006), **Nadir Shah's Quest for Legitimacy in Post-Safavid Iran**, Florida: University Press of Florida.

Türk, Ümit Ulvi, (2017), **Safevi Devleti'nin Özbek Hanlıkları ve Babür Devleti ile Siyasi İlişkileri (1526- 1722)**, Ankara Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Türkoğlu, İsmail, (2010), “Şeybâniler”, **DİA**, C. XXXIX, İstanbul, s. 45-47.

Unat, Faruk Reşit, (1968), **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Vambery, Arminius, (1873), **History of Bokhara: From the Earliest Period Down to the Present; Composed for the First Time After Oriental Known and Unknown Historical Manuscripts**, London.

Yıldırım, Alper, (2017), **I. Mahmud Devri Osmanlı-İran İlişkileri**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

Yorulmaz, Osman, (2013), **Başlangıçtan Hanlığın Feshine Kadar Kazak Türkleri ile Çarlık Rusyası Arasındaki Siyasi İlişkiler**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Umut Kırca, 02.05.1994 tarihinde İstanbul Şişli’de doğdu. İlk ve ortaokulu Feridun Tümer İlköğretim Okulu’nda okudu. Lise eğitimini Alibeyköy Lisesi’nde tamamladı. 2012 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’ne girdi. Lisans eğitimi devam ederken 2014 yılında aynı fakültede Çift Anadal programıyla Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü’ne girdi. 2016 yılında Tarih Bölümü’nden mezun oldu ve aynı yıl Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı’nda yüksek lisans eğitimine başladı. 2017 yılında Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü’nden mezun oldu. İngilizce ve Farsça bilmektedir.